

RECENZNÍ ČLÁNEK

Trojí Francie, galikanismus
a husitské Čechy

FRANTIŠEK ŠMAHEL

FRANTIŠEK ŠMAHEL: Triple France, Gallicanism and Hussite Bohemia

At the time of the Hundred Years' War and the Hussite Revolution, France was divided into three power zones, the territory controlled by the King of the Valois family, the Duchy of Burgundy and the western part occupied by England. All three parties took hostile positions in relation to the representatives of the reform movement led by Jan Hus, the subsequent revolutionary upheavals and the policy of the Utraquist King George of Poděbrady. Olivier Marin cleverly divided his work into three parts. The first is mainly of a diplomatic-political nature, because it analyses the attitudes of the French court and the high clergy to the tumultuous events in Bohemia from the end of the first decade of the 15th century until the conclusion of the Council of Basel. The second part focuses on doctrinal contradictions, their sources, the method of argumentation and the main controversial issues. It is only in the final third section that the reception of the Hussites in France comes into play, both in terms of available information and isolated expressions of sympathy.

In an effort to enliven the debate without intending to find a definitive solution, Olivier Marin considers it useful to reconsider the three following trends in current historiography. First of all, according to him, the Hussites are considered to be the beginning of the Reformation cycle, when its counterweight in the form of the Roman Catholic Counter-Reformation

arose *ex nihilo* only as a reaction to the Lutheran Reformation. However, was the sheer number of anti-Hussite treatises, some of which are presented in the appendices in many manuscript copies, not sufficient evidence of premature counter-reformation? Second, in his opinion, the concept that the Church systematically and consciously overestimated the dangers of heresies is even less sustainable. Just as the church underestimated the Waldensian ecumenism, so it later closed its eyes to the military superiority of the Hussite troops and preferred “ostrich” politics (sticking one’s head in the sand) to the dangers of the Hussite schism. Third, Olivier Marin does not agree with the methodology for qualification of medieval heresies that can be found in contemporary French medieval studies. Using the example of Hussite Calixtinism, he then refuses, put simply, to equate heresy with anti-clericalism. Instead of anti-clericalism, it would be appropriate to speak of “anti-sacerdotalism”, i.e. the rejection of the necessary mediation of the priest between God and ordinary believers.

Without reservations, it is possible to place this monograph by Olivier Marin among the most valuable works of foreign authors dealing with Hussitism, not only for its exemplary processing of the material, but also by conceptual overlaps with the deeper social and ideological streams of the 14th to 16th centuries. Moreover, thanks to this revealing and stylistically attractive book, it has again become clear that Hussitism was not just a matter of the Czech lands or the neighbouring lands.

Keywords: Hussite Bohemia – France in the 15th century – Gallicanism – Council of Constance - Council of Basel – Georg of Poděbrady

Málokdy se tak vyplatí pečlivě pročíst autorův úvod jako v případě této rozsáhlé monografie,¹ o níž lze předem říci, že odkrývá netušené kontury evropského dosahu husitství. Hned na počátku v něm stojí, že husitská revoluce nebyla jen českou záležitostí a že se v ní po prvé v dějinách západního křesťanství jedna národní pospolitost ve velké míře vymanila z římského svazku. Francii ve vztahu k husitství bylo zatím věnováno jen několik málo studií, což samo o sobě mohlo být výzvou autorovi, který si svými předchozími knihami a studiemi získal zasloužené rénomé. Kniha s názvem *Arcibiskup, Mistr a věřící. Geneze pražského reformního hnutí* vyšla již v českém překladu, monografie *Protihusitské traktáty dominikána Nicolase Jacquiera* byla oceněna i v tomto časopise.²

-
- 1 Olivier MARIN, *La patience ou le zèle. Les Français devant le hussitisme (années 1400 – années 1510)*, (= Collection des Études Augustiniennes. Série Moyen Âge et Temps Modernes 56), Paris, Institut d’Études Augustiniennes 2020, 561 s., ISBN 978-2-85121-302-0.
 - 2 Olivier MARIN, *L’archevêque, le maître et le dévot. Genèse du mouvement réformatuer pragois*, Paris 2002, český překlad vyšel pod názvem: *Geneze pražského reformního hnutí 1360-1419*, Praha 2017;

Stručná, ale pronikavá úvaha vycházející ze závěru dějin kostnického koncilu od Waltera Brandmüllera autorovi posloužila jako klíč otvírající přístup k důmyslné kompozici díla o třech velkých celcích. První je převážně diplomaticko-politické povahy, neboť analyzuje postoje francouzského dvora a vysokého duchovenstva k bouřlivým událostem v Čechách od konce prvního desetiletí 15. století až do závěru basilejského koncilu. Druhá část se zaměřuje na doktrinální rozpory, jejich prameny, způsob argumentace a hlavní sporné otázky. Teprve v závěrečném třetím oddíle přichází na řadu recepce husitství ve Francii, a to jak v rovině dostupných informací, tak i možných projevů sympatií. Ani samotnému autorovi, jak se mi zdá, není snadné vysvětlit obrazný název knihy. Trpělivost či horlivost není s otazníkem, pro mne však ano, neboť se vztahuje pouze k hlavní ose, spojené s reformou církve, a méně již s jejími přidruženými větvemi sociální či národnostní povahy.

Hned počátky konfrontace Francie s českou herezí v letech 1408–1414 přinášejí v autorově podání bystré postřehy a netušené podrobnosti. Již pařížské disputace Jeronýma Pražského v roce 1406 zřejmě vzbudily pozornost čelného teologa Jana Gersona, vlastní setkávání francouzských učenců a diplomatů s českými wyclifity však podle autora započalo pražskou disputací pařížského doktora Jacquese de Nouvion v roce 1408. Autor ji přesvědčivě posunul až na přelom července a srpna, nezastírá však, že ohlasy této disputace ve Francii se mu nepodařilo zachytit. Částečně to lze vyložit, jak důvtipně předpokládá, ohledy pařížského poselstva na koncilu v Pise na protiřímské postoje krále Václava IV. Nicméně Gerson byl ve střehu, a když v Paříži vyšla ve známost secese německých mistrů a studentů z Prahy, již 18. prosince 1409 v kázání před králem Karlem VI. varoval před pochybnými teology z Anglie a Prahy, kteří bohovědu propojují s logikou. Olivier Marin tu naznačuje možnou patriotickou tendenci, neboť hanobením Pražanů Gerson nepřímo napadl jejich učitele z nepřátelské Anglie.

Stále ještě jsme na počátku knihy a již je zřejmé, že takto podrobně nebude možné autorovy výklady dále sledovat. Přitom hned další kapitola o Gersonovu odsouzení 24 tezí z Husova spisu O církvi odkrývá předivo kontaktů a podnětů, jež předcházely této první velké, z Francie vycházející kampaně proti českým wyclifitům. Olivier Marin místy svědectví pramenů domýšlí, nikoli však na úkor předpokladatelné věrohodnosti. Otřesný zážitek z roku 1413, kdy univerzitnímu kancléři Gersonovi bylo při povstání tzv. cabochienů vydrancováno sídlo, mohl ho vskutku přimět k tomu, aby pražského arcibiskupa Konráda z Vechty vyzval

k monografii *Les traités anti-bussites du dominicain Nicolas Jacquier († 1472): Une histoire du concile de Bâle et de sa postérité*, Paris 2012, srov. recenzi F. Šmahela, ČČH 111, 2013, s. 410–412.

k násilnému vyhlazení kacířství za pomoci světského ramene. Autor zde, podobně jako na mnoha jiných místech, se stylistickou bravurou předkládá vlastní četbu pramenů.

V druhém oddílu třetí kapitoly autor shrnul výsledky svého prosopografického výzkumu zaměřeného na členy korporace Francouzského „národa“ při kostnickém koncilu. Ze dvou set příslušníků francouzského kléru, kteří s různým posláním pobýli nějakou dobu v Kostnici během koncilu, se jich jen 15 zapojilo do soudních procesů proti husitům. Jejich geografické i mocenské rozložení mezi severem a jihem, mezi stoupenci koncilu a galikánských svobod, tzv. Armagnaky³, na straně jedné a Burgundány, stojícími za papeži, na straně druhé, mělo ovšem značnou váhu, právě tak jako rozdílné hierarchické postavení.

Většinou šlo o muže mnohem starší, než byli oba čeští heretici, proti nimž jinak vnitřně nesourodá korporace francouzského národa postupovala jednotně. Platí to i pro vzájemně nevraživé doktory teologie Jana Gersona a minoritu Jana Roque/Rocha. Za zmínku stojí, že Gerson jako pouhý farář neměl v konciliárních orgánech žádný vliv, a to na rozdíl od kardinála Petra d'Ailly, konstantinopolského patriarchy Jana de Rochetaillée, či juristy a patriarchy antiošského Jana Mauroux. První dva sehráli v českých záležitostech prvořadou roli, Mauroux spolu s Gersonem a Roquem autor považuje za experty. Díky jeho subtilnímu rozboru získalo bádání ostřejší pohled do zákulisí koncilu i do pohnutek francouzských otců, kteří napomohli Husovi a Jeronýmovi k cestě na hranici. Platí to i o závěrečném oddílu třetí kapitoly, jenž na základě Relace Petra z Mladoňovic líčí soudní duel mezi Husem a kardinálem d'Aillym.

Čtvrtou kapitolu věnovanou dvacátým létům 15. století autor nazval *Impossible intervention? Les mécomptes des années 1420*. Překlad druhé části nabízí dvojí výklad, chybný kalkul nebo deziluze. Obojí by asi bylo na místě. Tak jako tak, z hlediska vnitřními rozpory rozvrácené Francie bylo bojiště s husity daleko a kruciáty zůstávaly říšskou záležitostí.⁴ Ohlasy událostí v Čechách ať

3 Strana tzv. Armagnaků se vytvořila po zavraždění Ludvíka Orleánského († 1407) z příkazu burgundského vévody Jana I. Nebojácného (sans Peur) v roce 1410 kolem Bernarda VII. hraběte z Armagnaku, zetě Ludvíkova syna a nástupce Karla Orleánského. K této straně náleželi vévodové z Berry, Bourbonu a Brehané.

4 Po bitvě u Azincourtu 1415 ovládli vítězní Angličané rozlehlá území západní Francie. Ve válečném konfliktu s Armagnaky Jan Nebojácný koncem května 1418 obsadil Paříž, z níž se podařilo utéci patnáctiletému dofěnovi a od roku 1429 korunovanému francouzskému králi Karlu VII. Dofěn se uchýlil do Bourges, hlavního sídla svého vévodství v Berry, proto byl později hanlivě přezdíván „králem z Bourges“. Při smírném setkání Jana Nebojácného s dofěnem v Montereau

již prostřednictvím poselstev či manifestů, doléhaly ovšem i sem. Hrozba z úst vyslance krále Karla VII. Aléna Chartiera, která zazněla v červnu 1425 v Budě, nemohla husity vystrašit, neboť zůstala rétorickou konvencí. Bylo tomu tak i od jara 1427, kdy papež Martin rozšířil kampaň proti husitům, a kdy se přípravy nové křížácké výpravy ujal kardinál Henry Beaufort. Skepse francouzského duchovenstva vůči papežskému desátku proti husitům měla oporu v emancipačních tendencích galikanismu. Jinak tomu bylo v části Francie ovládnuté Anglií, zejména v Normandii. Největší Beaufortovou nadějí byl burgundský vévoda Filip Dobrý. O projektu kruciáty z let 1428–1429, které měl stát v čele, zevrubně pojednal již Yvon Lacaze.⁵ Nicméně i v tomto ohledu Olivier Marin na základě novější literatury i vlastních zjištění upřesnil a obohatil dosavadní poznatky.

Zatím jsme v četbě dospěli pouze ke konci první části čtvrté kapitoly. Druhá část upoutá pozornost již nadpisem, který v překladu zní: „Psala Jana z Arku skutečně husitům?“ Až dosud autentičnost jejího dopisu někteří historici odmítali, jiní zpochybňovali. Olivier Marin zvážil všechny důvody pro i proti, a aniž by vlastní důkazy měl za zcela průkazné, přiklonil se k zastáncům jeho pravosti. Povědomí o tomto výhrůžném dopisu lze totiž doložit ve spisu *Formicarius* Jana Nidera z roku 1437 a zhruba v téže době také u erfurtských kartuziánů. Jana vyrůstala v obci Domrémy ležící v severovýchodní Francii, jejíž farnost příslušela k lotrinskému biskupství v Toul. V celé této oblasti byly v letech 1422 a znovu 1428–1429 vybírány subsidie na výpravy proti husitům, takže Jana se takto mohla o českém kacífství dozvědět. Sama ovšem latinsky neuměla, a proto téměř jistě jen své výhrůžky nadiktovala zpovědníkovi Janu Pasquerel, který je přeložil do latiny a sepsal, jak tomu bylo i v případě jiných jejich dopisů.

Fiasko z vojenského hlediska mělo vyvážit jiné bojiště, na němž se pařížští teologové cítili jako ryby ve vodě. Velkou mezinárodní kampaň za svolání příštího koncilu, jenž by skoncoval s husity obdobně jako se podařilo v Kostnici s jejich tribuny, zahájila pařížská univerzita otevřeným manifestem z 14. prosince 1428. *Toto Exhortatio Parisiensis contra Hussitas* vydal Dušan Coufal, o jehož zevrubný výzkum se autor opírá.⁶ Při cestě do Bratislavy na summit krále Zikmunda a říšských

v září 1419 došlo k bitce mezi delegacemi. Burgundský vévoda byl v ní zabit, dořen, jemuž se podařilo znovu uniknout, se po smrti svého otce Karla VI. v říjnu 1422 prohlásil králem Francie.

5 O studii jsem referoval v *Československém časopise historickém* 17, 1969, s. 805–806.

6 Viz Dušan COUFAL, *Pařížská universita a husité v letech 1428–1429*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 18/1, 2015, s. 205–235, a *Polemika o kalich mezi teologií a politikou 1414–1431*, Praha 2012, s. 220–236. Autor s prospěchem využil i studie mnoha dalších českých historiček a historiků, často odkazuje zejména na práce Pavla Soukupa. Naopak pominul studie Josefa MACKA,

knížat s husity bylo poselstvo Sorbonny přijato s velkou pompou ve Vídni. Poprvé od kostnického koncilu byli pařížští teologové v Bratislavě v dubnu následujícího roku konfrontováni s husity, jejichž mluvčím byl wyclifita Peter Payne. Jakou roli zde hráli, není dostatečně známo, přesto se však nevraceli domů s prázdnýma rukama, neboť v Říši posílili snahy o svolání nového koncilu.

Pátá kapitola již názvem dává tušit, že období basilejského koncilu v letech 1431–1436 přineslo uvolnění napětí a zmírnění válečné vřavy. Ne všichni zástupci z území dnešní Francie byli nakloněni vyjednávání s husity. Musel se s ním nakonec smířit i doktor Jan Germain, vyslanec burgundského vévody Filipa Dobrého, jehož válečná strategie se stále více jevila jako anachronismus. Hlavní slovo mezi jeho krajany náleželo lyonskému arcibiskupovi Amédéovi de Talaru, který tu vystupoval ve dvojí roli, jednak jako jeden z otců koncilu, jednak jako vyslanec rodu Valois. Z ostatních „Francouzů“ zaujal v dějinách koncilu výjimečné místo Jiljí Charlier, doyen z Cambrai, který při veřejných obhajobách čtyř pražských artikulů čelil Mikuláši Biskupcovi z Pelhřimova. Charlier se také jako jeden z pěti jeho krajanů účastnil konciliárních poselstev do českých zemí.

Mezinárodní složení poselstva mělo zamezit předpokládaným nacionálním rozmiškám mezi Čechy a Němci. Role poselstev byly rozděleny následovně: Vůdcem se stal Philibert de Montjeu, jenž jako biskup mohl případně světit v Čechách kněze, mozkiem pak Katalánc Jan Palomar. Třeba ještě dodat, že Jiljí Charlier ve svém deníku (*Liber de legationibus*) s pomocí ostatních členů jednotlivých poselstev pořizoval oficiální dokumentaci pro koncil. Členové poselstev postupovali do značné míry solidárně. Bylo tomu tak i s Martinem Berruyerem, děkanem v Tours, jenž v listopadu 1433 na generálním sněmu zemí České koruny v Praze vystupoval rovněž jako oficiální zástupce francouzského krále Karla VII. Jeho smířlivý tón byl jedním z pozoruhodných aspektů, na něž Olivier Marin obrátil pozornost.

Co lze říci o dalších Francouzích, kteří zůstávali kratší či delší dobu v Basileji? Všichni, jak se zdá, podpořili subsidie na pomoc ohrožené Plzni. Všichni také, nebo alespoň většina z nich, se zasazovali o kompaktáta. Kapitola je uzavřena poněkud apodikticky: Kompaktáta by na koncilu neměla žádnou šanci, kdyby nemohla počítat s širokým konsensem majoritního francouzského národa. První část knihy končí stručným shrnutím kontaktů do konce vlády Jiřího z Poděbrad a dvěma užitečnými přílohami, jednak seznamem členů všech pěti poselstev basilejského

Die Versammlung von Presburg 1429, Folia diplomatica 1, 1971, s. 129–207 a *Zur Preßburger Versammlung im Jahre 1429*, in: Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437, Warendorf 1994, s. 109–115.

koncilu, jednak soupisem dokumentů inzerovaných do Liber de legationibus Jiljiho Charliera.⁷

Druhá část knihy se zabývá „válkami papírem“, anebo věcněji, protihusitskými polemikami francouzských autorů. Ve čtyřech kapitolách (v kontinuálním číslování 6-9) Olivier Marin pojednává o autorech, žánrech a místu vzniku jednotlivých děl, dále o jejich dochování, rozšíření, dokumentaci, způsobu argumentace a v neposlední řadě o různém zaměření i vyznění protihusitských polemik. Celkem přitom podrobil všestrannému průzkumu 14 textů osmi autorů. Až na juristu Jana Mauroux šlo o teology, z nichž tři více či méně poznali české poměry z autopsie.

Jelikož zásadou výběru textů bylo protihusitské zaměření polemik, celá tato rozsáhlá část knihy (ca 130 stran) může dalšímu bádání posloužit jako inspirativní postup při analýzách obdobných teritoriálně i tematicky vymezených souborů. V jistém omezení to však může být poučné i při výzkumu korpusu obran a polemik z husitské či kališnické strany. Také druhá část knihy dokládá minuciéznost autorova výzkumu a snahu o komplexní vytěžení dostupných informací, a to i s pomocí statistických tabulek a kartografických náčrtů.

Z doktrinálního hlediska největší pozornost francouzských oponentů husitství a čtyř pražských artikulů přitahovala otázka utrakvismu. Jelikož ji bylo obtížně teologicky jednoznačně posoudit, svrchu nabylo kritérium disciplinační, tj. odmítnutí autority církve. Nejinak tomu bylo i v případě neomylnosti církevních nařízení nebo ustanovení včetně kanonizací a některých dalších otázek ohledně cílů a prostředků reformních snah. Pouze u dvou ze sledovaných autorů protihusitských polemik, Jana Gersona a Geoffroye de Montchoisi lze nalézt „národní“ notu, takže o svěbytné „francouzské teologii“ není možné v tomto případě mluvit. Dodal bych, že v případě postojů k husitským reformám získala převahu nejen doktrinální, ale i stavovská sounáležitost se znovu sjednocenou církví.

Pro název třetí části knihy autor našel inspiraci ve verších balady, v nichž François Villon přiznává, že poznal „la faute des Boesmes“ i moc Říma.⁸ Mohlo jít o poklesky, chyby či provinění různého druhu, v tomto případě však nesporně ve vztahu k pravověří. A jelikož balada pravděpodobně pochází z roku 1458, je pro Oliviera Marina dokladem, že v prostředí pařížské univerzity husitství zůstávalo v povědomí ještě v druhé polovině 15. století. Na místě je k tomu dodat, že od

7 Autor odkazuje na vydání Ernesta Birka v Monumenta conciliorum, i když samozřejmě zná i novou edici Haralda Zimmermanna, Thomas EBENDORFER, *Diarium sive Tractatus cum Boemis (1433–1436)*, Hannover 2010 (MGH SS rer. Germ. NS 25).

8 Název třetí části zní: La faute des Bohêmes. La réception française du Hussitisme.

roku 1427 kdy se ve Francii objevily potulné skupiny cikánů, tzv. Bohemiens, se více mluvílo o nich než o českých hereticích. Francouzskou recepci husitismu lze podle autora sledovat jednak podle dochovaných či doložených rukopisů s příslušnými texty, jednak podle cirkulace informací. Postoje k husitství je dále možné zkoumat „v zrcadle galikanismu“ a veřejného mínění, přičemž přijdou na řadu též ojedinělé, jak lze tušit, projevy sympatií ke vzdáleným božím bojovníkům za nápravu církevních poměrů.

Po pravdě řečeno, výtěžek autorova výzkumu rukopisných textů je dosti skrovný. Tři rukopisy s bohatou dokumentací k husitské kauze se dostaly do Francie později, z těch několika dalších, které zde byly v oběhu do roku 1510, dva stojí za pozornost: Jednak rukopis pařížské Bibliothèque nationale se sign. Lat. 1548, který pochází z bohaté knihovny dobře nám již známého Jiljího Charliera, jednak kodex 580 dijonské Bibliothèque municipale s ojediněle dochovanou basilejskou promluvou Petra Payna z roku 1433.⁹

Jisté informace však lze získat též průzkumem soudobých knihoven. Není divu, že se Oliver Marin především zaměřil na knihovnu Navarské koleje, na níž působili jak oba protagonisté kostnického koncilu, d'Ailly a Gerson, tak i Charlier, který jí věnoval dvě desítky svých rukopisů. Sedm z nich obsahovalo husitské nebo protihusitské texty, tři další ještě kolej vlastnila. Šlo přitom jen o zlomek z celkového počtu kolejních 820 rukopisů, z nichž se dochovala zhruba polovina. Knihovna cisterciáckého opatství v Cîteaux měla roku 1459 1200 svazků, při čem všech pět s husitskou tematikou měl pod svou patronací opat Jan Picart d'Aulnay, který v únoru 1433 uváděl při basilejských disputacích oponenty čtyř husitských artikulů.

Za zmínku stojí, že knihovna konkurenčního benediktinského kláštera v Clairvaux se bez rukopisů s husitskou kauzou obešla. Pokud jde o obsah zkoumaných rukopisů, většinou jsou v nich zastoupeny konciliární dekrety a bully, dále listy a promluvy (*orationes*), většinou však jen z let 1431-1434, takže basilejská kompaktata s husity bychom v nich hledali marně. V poslední čtvrtině 15. století husitství ve Francii připomínala již jen *Historia Bohemica* Eneáše Silvia spolu s *Doctrinale*, summou antiklěfské i antihusitské polemiky anglického karmelity Thomase Nettera.

V jedenácté kapitole (druhé ve třetí části) Olivier Marin zkoumá cirkulaci informací. Takřka vše, co se bylo možné ve Francii dozvědět o husitství, bylo z druhé ruky. S výjimkou několika málo let, kdy se centrem dění staly Kostnice

9 Podle autora (viz s. 334) čeká na vydavatele, toho však již našel v F. M. Bartošovi, který projev z 16. ledna 1422 otiskl v edici s názvem Petri Payne Anglici Positio, replica et propositio in concilio Basiliensi a. 1433 atque Oratio ad Sigismundum regem a. 1429 Bratislaviae pronunciatae, Tábora 1949, s. 79-80.

a Basilej, nejkratší cesta zpráv o událostech v Čechách vedla do Francie přes Řím. Kromě Věčného města, to však již v omezeném rozsahu, měly pohotové a poměrně přesné informace mateřské kláštery velkých řádů a místa jejich generálních kapitul. Na generální kapitule dominikánského řádu v Metách o svatodušních svátcích 1421 například jeden bratr z Čech oznámil, že čtrnáct konventů bylo v provincii zbořeno a takřka všichni bratři zavražděni.¹⁰ Podobných svědectví autor uvádí více, přičemž zvlášť rozhořčené zprávy šířili pražští karmelitáni.

Pokud jde o světské residence a instituce nepřekvapuje, že na rozdíl od královského dvora měli poměrně dobré informace burgundští vévodové. Pozoruhodná role v tomto ohledu náležela českému šlechtici Janovi z Occors (Okoře?). Spolehlivé a rychlé zprávy měli k dispozici především otcové basilejského koncilu, a to také díky tzv. prokuracím. Je téměř neuvěřitelné, že se díky informacím norimberského kupce Zikmunda Stromera mohla děkovná mše za porážku radikálních bratrstev u Lipan slavit již 8. června. Zprávy podobně nebo alespoň částečně příznivé bývaly též podnětem k jiným ceremoniím, zejména procesím. Čilá výměna informací a lidí probíhala po linii Basilej - Avignon, jinak více zpráv o událostech v Čechách mívaly oblasti na západním pomezí Římské říše.

Francouzské veřejné mínění ve vztahu k husitům autor zkoumá ve třech oddílech předposlední třinácté kapitoly. Nepatrný zájem o události v Čechách nelze ve Francii vysvětlit jen nedostupností spolehlivých informací. Značnou roli tu měly i stereotypní, na předsudcích založené představy o husitech, a to i v doktrinálně sice nevyhraněném, avšak fikci o výjimečném postavení Francie v západokřesťanské pospolitosti jednotném galikanismu. Pokud vůbec, pak husitství posloužilo jako podnět k reflexím o francouzské, rozumí se tím také pravověrné identitě. Pro dešifrování této dialektiky „našeho a cizího“ (řečeno slovy autora) jsou zvláště vhodné politické manifesty, traktáty a pamflety. Jak a do jaké míry se v této politické literatuře odrazilo husitství, zkoumá Olivier Marin kriticky na případě domnělé „galikánsko-husitské internacionály“ v šedesátých letech 15. století.

Po nábězích, jež lze vysledovat u F. M. Bartoše, rozvinul ideu galikánské přízně k Čechám v několika pracích o poděbradské a jagellonské době Josef Macek. Podle Oliviera Marina jde o neporozumění reálným francouzským poměrům, ať již šlo o manželku Vladislava Jagellonského Annu z Foi, ať již o předchozí úsilí Jiřího

10 Tato zpráva odpovídá známému počtu mužských konventů dominikánského řádu v Čechách k roku 1420. Olivier Marin ji považuje za trochu přehnanou, s čímž lze souhlasit v případě počtu obětí z řad řeholníků, nicméně dílčí nebo celkové zkáze se vyhnul jen konvent v Českých Budějovicích. Ke zprávě bude třeba přihlídnout v diskusi oživenou monografií Ondřej VODIČKA, *Exil českého a moravského duchovenstva za husitských válek*, Praha 2019.

z Poděbrad o spojeneckou podporu francouzského krále Ludvíka XI. Předpoklad, že utrakvismus byl na rozdíl od táborství a Jednoty bratrské přijatelný svou blízkostí k církevnímu pravověří pro galikanismus, nelze ničím doložit a tím méně také prokázat jejich politickou alianci. Je sice pravda, že se v pramenech diplomatické povahy unisono apeluje na sekulární přátelství Francie k Čechám, to však již bylo dávnou minulostí, nehledě na to, že dynastický sentiment „královské krve“ byl cizí husitské i utrakvistické mentalitě.

Pokud byl dvůr Valois podle potřeby nakloněn myšlence znovu navázat styk s představiteli České koruny, nesmělo tím vzniknout zdání, že se paktuje s heretiky. Proto také projekt mírové unie evropských panovníků nemohl král Ludvík XI. přijmout bez vědomí Říma. Když došlo na lámání chleba, Francie dala přes všechny galikánské tendence najevo, že náleží ke „katolickému světu“ (*orbis catholicus*). Autor končí tuto kapitolu konstatováním, že k žádnému flirtu mezi utrakvisty a galikanisty nedošlo. S tím lze souhlasit v případě bohoslovců. V rovině politicko-diplomatických kontaktů šlo však více než o pouhý flirt, když vezmeme v potaz přátelskou smlouvu z roku 1467.¹¹

V následujícím oddílu se Olivier Marin pokouší s pomocí pestrého kaleidoskopu soudobých pramenů objasnit nepřátelské postoje galikanistů k českému reformnímu úsilí. Na „černé legendě“ husitské revoluce se mimo jiné podílely slovní obraty, biblické příměry i vizuální představy nosologické a etologické povahy. Husitství tak bylo vředem, morem, infekcí či šílenstvím, jinak také novou sektou, neslýchaným či nevidaným kacířstvím. K „hereziologickému bestiáři“ zase náležely příměry lišky na vinici Páně, psa vracejícího se k svým zvratkům, hadí doktrína apod. Společný amalgám použitých literárních prostředků, v němž se „proudem valily slzy s hemoglobinem“, doplňovala kontrapozice ctností a nectností. Co však naplat, husitství přece jen bylo něčím jedinečné, a to svým vojenským potenciálem a bleskovou difuzí.

Hlavním viníkem katastrofického vývoje v Čechách byl z francouzského pohledu samotný Václav IV., jenž měl ve Francii špatnou pověst i v době, kdy byl ještě naživu. Mimo jiné prý dopustil narušení starých dobrých řádů, což usnadnilo šíření hereze. Husitství tak ve Francii či v Burgundsku do jisté míry ospravedlňovalo návrat k učení o trojím lidu, v němž každý stav měl své neměnné místo i povinnosti.

11 Celá tato část knihy je podle mého soudu pojata jen z úzce religiózního hlediska. Mimo jiné zde postrádám odkazy na publikaci Jaroslava BOUBÍNA a kol., *Hledání nové Evropy. Projekt krále Jiřího*, Praha 2015. Také memorandum Antona Mariniho se konečně dočkalo edice, viz František ŠMAHEL, *Antoine Marini de Grenoble et son Mémoire sur la nécessité d'une alliance anti-turque*, in: *La noblesse et la croisade à la fin du Moyen Âge* (France, Bourgogne, Bohême), (= *Les Croisades Tardives*, 2). Ed. par Martin Nejedlý et Jaroslav Svátek, Toulouse 2009, s. 205–231.

Nemůže tu být lepšího protikladu, jak dodávám, než kategorické odmítnutí tohoto učení ve spisech Petra Chelčického.

Pokud se francouzské postoje k husitství mohly až dosud v knize jevit jako jednolitý proud nepřátelsky zaměřené a odmítavé kritiky, Olivier Marin v posledním oddílu dvanácté kapituly přece jen připouští jisté odlišnosti, jež nazývá „variace“. Bylo by ostatně s podivem, kdyby se v zemi, zmítané vnitřními rozpory a rozpadlé do tří mocenských bloků, nevyskytly. Vedle konciliaristů tu byli vlivní papalisté, také příslušnost k Armagnakům nebo Burgundánům nelze ztrácet ze zřetele. Jestliže někteří konciliaristé zazlívali stoupencům papežské jedynolády, že se nepodařilo přivést husity zpátky do lůna církve, pak burgundský biskup Jan Germain neskrýval obavy z veřejných disputací koncilu s husity. K antihusitským postojům se tu více, tu méně připojovaly obavy z revolt a povstání. Jedno z nich, povstání francouzských princů v čele s dofénem Ludvíkem XI. proti vojenským reformám Karla VII. v roce 1440, dostalo název „Praguerie“ jako odstrašující připomínka násilných převratů v husitské Praze. Toto pojmenování pak po jistou dobu zůstalo ve francouzském slovníku jako označení povstaleckých bouří všeho druhu.

„V království (s heraldickým znamením) lilie byli husité současně všude a nikde.“ Hned první věta poslední kapitoly¹² naznačuje potíže s vyhledáním francouzských stoupenců husitského učení. Na sémantické nesnáze se slovem „bohémien“ jsme již narazili, neméně scestné by však podle autora bylo pojímat každý projev antiklerikalismu nebo každý náznak vzpoury za krypto-husitismus. Postačujícím kritériem nemusí být ani sympatie k zásadám čtyř pražských artikulů. Spolehlivější oporu poskytují teprve doklady vědomého souznění s husitským pojetím reformy, ať již prostřednictvím přímého styku s českými ohnisky, ať již zprostředkovaně. Takto lze například ze seznamu francouzských příznivců husitství vyškrtnout augustiniánského eremitu Mikuláše Serruriera.

O jak složitou otázku pro teology, historiky i filology jde, naznačuje již první oddíl o vztahu románských valdenských k husitství. Terčem se tu stala, jako v posledních dvou, třech desetiletích již vícekrát, svůdná konstrukce „valdensko-husitské internacionály“ Amedea Molnára. Přestože sami francouzští biskupové na synodě v Bourges již v únoru 1432 výstražně upozornili na projevy spřízněnosti valdenských sektářů v Horním Dauphiné (kraj jižně od Savojska) s husitskými

12 Také název třinácté kapitoly může být pro většinu čtenářů neznajících z paměti spisy sv. Jeronýma zprvu záhadou: *La Gaule ignore-t-elle les monstres? Le problème des hussites français*. Zřejmě jde o narážku na výrok sv. Jeronýma ve spise *Commentarius in epistolam ad Galatas* (Migne, PL 26), autor však odkaz neuvádí, takže spojitost s husity je obtížné postihnout.

artikuly, Olivier Marin s odvoláním na K. Utz Trempa soudí, že početné rukopisy, dokládající vlivy husitství na literární díla tamějších valdenských, vděčily za svůj vznik až kontaktům na počátku 16. století. Sám jsem před dávnými lety nešetrně označil některé Molnárovy domněnky za „metahistorii“, dnes bych se však k jeho oponentům nepřipojil, zvláště pokud jde o podnětnou koncepci „první“ a „druhé“ reformace. To je však téma na rozsáhlou studii.

Zvláštní místo v autorově výkladu zaujal Jiljí Mersault, poměrně zámožný měšťan a člen prýmkářského cechu v Tournai, jehož kariéru vysledoval a latinsky psané prohlášení z roku 1423 vydal F. M. Bartoš. Oliver Marin však i tu dokázal připojit cenné podrobnosti a v širších souvislostech osvětlit text manifestu. Jiljí Mersault je pro něho příkladem gramotného muže bez univerzitního vzdělání (*demi-lettré, intellectuel intermédiaire*), jimž často náležela role rozvratného prvku v systému tzv. starého režimu před rokem 1789.

Do posledního oddílu závěrečné kapitoly autor zařadil dva zvláštní případy nábožensky nonkonformních projevů širší dějinné ozvučnosti, u nichž bádání ještě neřeklo poslední slovo. U skupiny tzv. pikartů, která přišla do Čech jako zaslíbené země bez inkvizičních postihů to nepřekvapuje, neméně záhadné jsou možné ohlasy husitství v selských bouřích v hrabství Forez na jaře 1422. Sám jsem je považoval spíše za souběžné sociální konflikty bez přímé vazby k událostem v Čechách.¹³ Jiného mínění byli biskupové shromáždění v roce 1432 na synodě v Bourges, a protože biskupové zpravidla dobře věděli, co se děje v jejich diecézích, Olivier Marin vzal jejich mínění v potaz.

Obě naposled zmíněné epizody podle autora dokládají geografickou i sociální marginalitu husitských ohlasů ve Francii. V obojím případě šlo o periferní oblasti s kolísavými a nepevnými vazbami ke království. Jen málo francouzských stoupenců husitství pocházelo ze střední vrstvy, žádného šlechtice nebo graduovaného mluvčího či přívržence se zatím mezi nimi nepodařilo doložit. Vysvětlovat tuto nedostatečnou propagační efektivitu ve srovnání s reformacemi 16. století nepovažuje Olivier Marin za dostatečné, a proto nabízí jiné vysvětlení. Utrakvisté se podle něho spokojili se zavedením husitských reforem pouze v českých zemích a monopol zahraničních misí přenechali radikálům, tj. táborům a členům pozdější Jednoty bratrské. Husitská „levice“ neměla téměř žádnou šanci prosadit se ve Francii a skrovné ohlasy jejich požadavků tak zde zůstaly importovaným produktem.

Nic proti tomuto závěru, je však více než sporné, zda by český utrakvismus dosáhl více, i kdyby o to při jednáních o kompaktátech usiloval. Basilejský

13 František ŠMAHEL, *Husitská revoluce* I, 2. vyd. Praha 1995, s. 131 a III, 2. vyd. Praha 1996, s. 250.

koncil bezprecedentně jednal s kacíři a přistoupil na kalich pro laiky jen proto, že ho k tomu donutila vojenská síla radikálních bratrstev. Stále tudíž soudím, že k prudkému vzmachu luterské reformace podstatnou měrou přispělo propagační využití knihtisku.

Ve shrnutí třetí části knihy se dočteme, že dokumentace stop, které zanechalo husitství ve Francii, byla četnější, než autor předpokládal. Přesto se nedá říci, že by česká otázka hrála ve francouzských debatách o náboženství a politice závažnější roli. „Pražská revoluce“ z roku 1419 v nich posloužila jen jako odstrašující příklad rozkladu suverénní moci i jako opodstatnění „proto-absolutizmu“. Také v církevní sféře hrozilo riziko světských rozbrojů přerůst v konfesní pluralismus. Toho se galikanismus zalekl a setrval na primátu Říma, jenž se tak stal zkušebním kamenem ortodoxie. Zatím nelze říci, zda obsese stávajícím řádem a autoritou byla příznačná jen pro Francii, jisté však, že francouzské postoje k husitství zašly do extrémů a zmařily cestu ke kompromisu.

Snad již z předchozího výkladu vyplynulo, že máme před sebou knihu, která obohacuje dosavadní poznání minuciózním rozborem pramenů i zkoumáním širokého spektra politických a mocenských procesů na území jedné středověké mocnosti, byť v té době oslabené vnitřními rozpory a konfliktem s Anglií. Nadhled a schopnost postihnout celkové kontury dlouhé vlny evropských reformací prokázal Olivier Marin zejména v závěrečném shrnutí, v němž se skokem přenesl k počátku německé reformace v roce 1519. Martin Luther se francouzským bohoslovceům a vzdělanecům jevil jako žák Jana Husa, což lze doložit odsudkem luterských tezí pařížskou teologickou fakultou z dubna 1521 i usnesením synody z roku 1530. Ani ve Francii se tudíž na husitství zcela nezapomnělo, třebaže tvrdé represe mu vzaly vítr z plachet.

Otázkou, kterou není podle Oliviera Marina snadné zodpovědět, je, zda husitství nezbrzdilo reformy galikánské církve a nenapomohlo i v jiných ohledech udržet status quo. Trpělivost s inovacemi v náboženském životě, k níž nabádal Jean Gerson, často vedla v galikánském hnutí k pasivitě a k malému zájmu o tep doby. Pragmatická sankce z roku 1438 mohla být při decentralizaci církve obdobným kompromisem jako kompaktáta mezi husity a basilejským koncilem. Rivalita v čele církve dobrým řešením zabránila, což se projevilo i v šedesátých letech, kdy se galikánská církev odmítla solidarizovat s projekty Jiřího z Poděbrad.

Olivier Marin ve snaze oživit diskusi, aniž by tím měl v úmyslu přinést definitivní řešení, považuje za užité znovu zvážit (reconsidérer) tři následující tendence dosavadního dějepisce. Předně je podle něho na pováženou považovat

husitství za počátek reformačního cyklu, když jeho protiváha v podobě římskokatolické protireformace vznikla *ex nihilo* až jako reakce na luterskou reformaci.¹⁴ Nebylo však ohromné množství protihusitských traktátů, z nichž autor některé v mnoha rukopisných prepisech uvádí v přílohách, dostatečným svědectvím předčasné protireformace?

Ještě méně udržitelné se mu jeví pojetí, podle něhož církve systematicky a vědomě přeceňovala nebezpečí herezí. Autor se v tomto ohledu připojil k mínění Petera Billera, podle něhož církve naopak přitahovala pozornost jen k malému počtu heretiků, a to jednak kvůli odstrašení, jednak jako kontrast k universalitě ortodoxního společenství.¹⁵ Tak jako církve podceňovala klandestinní valdenské společenství, tak později zavírala oči před vojenskou převahou husitských vojsk a vůči nebezpečí husitského schismatu dávala přednost pštroší politice.

Za třetí se autor neshoduje s metodologií kvalifikace středověkých herezí, s níž se lze setkat v současné francouzské medievistice. Na příkladu husitského kališnictví pak odmítá, zjednodušeně řečeno, klást rovnítko mezi herezí a antiklerikalismem. Místo antiklerikalismu by bylo na místě mluvit o „antisacerdotalismu“ tj. odmítání nezbytného prostřednictví kněze mezi bohem a prostými věřícími. Ne vše lze z těchto generalizací akceptovat, ledacos zůstává *ad disputandum*, nikoli ovšem v pouhé recenzi.

Velmi cennou součástí publikace jsou čtyři přílohy. Nejenom pro francouzské čtenáře je užitečný synchronní přehled událostí ve Francii, v Evropě i v Čechách od počátku schismatu do roku 1521. Druhá příloha přináší biogramy 15 francouzských účastníků kostnického koncilu, kteří se angažovali proti husitství. Ve třetí příloze autor eviduje celkem 11 protihusitských traktátů a 167 rukopisů z mnoha evropských knihoven, přičemž téměř u všech kodexů připojuje dobu jejich vzniku, původ a charakteristiku obsahu. Poslední příloha obsahuje edici dvou kratších traktátů (*allegationes*) proti přijímání pod obojí od Jana Mauroux a Jana Roque. Soupis pramenů je uspořádán tematicky, což je pro čtenáře méně výhodné při vyhledávání titulů zkráceně citovaných v poznámkách. V soupisu literatury jsem postrádal některé opakovaně nebo zkráceně uváděné práce.

Co říci závěrem? Monografii Oliviera Marina lze bez výhrad přiřadit k nejcenějším dílům zahraničních autorů zabývajících se husitstvím, a to nejen

14 Olivier Marin tu nevzal v potaz monumentální osmisvazkové dílo: Stefan SWIEŻAWSKI, *Dzieje filozofii europejskiej w XV wieku*, Kraków 1990-2004 jejíž překlad do francouzštiny vyšel pod názvem *Histoire de la philosophie européenne au XVe siècle*, Paris 1990. Swieżawski tu široce dokazuje, jak se již ve filosofickém myšlení druhé poloviny 15. století vynořují tendence, příznačné pro katolickou protireformaci.

15 Peter BILLER, *Good By to Waldensianism?*, Past and Present 192, 2006, s. 3–33.

příkladným zpracováním látky, ale i koncepčními přesahy k hlubším společenským a ideovým proudům 14. až 16. století. Navíc díky této objevné, a pokud mohu posoudit i stylisticky poutavé knize znovu vyšlo najevo, že husitství nebylo jen záležitostí českých či sousedních zemí. Nic na věci nemění, že francouzské odezvy byly v naprosté většině případů negativní. V zemi, jejíž severní část s Paříží a její teologickou fakultou slovem, mečem i ohněm vyhladila jižní katarskou ekumenu, to nemůže překvapit. Husitské bádání dostalo mimořádně přínosné dílo, k němuž se bude vracet.

RECENZNÍ ČLÁNEK

Nad knihou o Židech
a českém nacionalismu¹

IVO CERMAN

IVO CERMAN: On a Book about the Jews and Czech Nationalism

The review article discusses the new collective work on the history of the Jews in the Bohemian Lands, which has been written by a Czech-American-German team. Its achievements are assessed within the context of recent historiography on the Jews in the Bohemian lands. The review reveals flaws in the chapters on early modern history and intentional manipulations of facts plus anti-Czech bias in the chapters on the 20th century. The reviewer argues that this interpretation imitates the way US historians are writing about Central Europe. This book aims to strengthen the xenophobic stereotypes about East-European peoples.

Keywords: Historiography – Jews – Eastern Europe – Czechoslovakia – Antisemitism

Psát o této knize je těžké. Začneme tím, že dílo „mezinárodního týmu“ o dějinách Židů v českých zemích mělo bezprecedentní mezinárodní propagaci. Od ledna do února 2020 bylo postupně představeno ve Štýrském Hradci za účasti

1 Kateřina ČAPKOVÁ – Hillel J. KIEVAL (eds.), *Zwischen Prag und Nikolsburg. Jüdisches Leben in den böhmischen Ländern*, (= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 140), překlad z angličtiny Peter Groth. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2020, 428 s., ISBN 978-3-525-36427-7.

zástupce českého velvyslanectví, dále v Mnichově, v Hamburgu, ve Vídni, na českém velvyslanectví v Berlíně, poté na německé ambasádě v Praze, pak v Sudetendeutsches Haus v Mnichově a nakonec na Central European University v Budapešti. Předkládaná německojazyčná verze je jenom první z řady plánovaných jazykových mutací. Bude následovat anglická verze, pak česká a také hebrejská. Knihu, jež má být „prvním vědecky fundovaným přehledovým dílem o dějinách židovského života v českých zemích“, finančně podpořila dlouhá řada institucí od Collegia Carolina, německého Spolkového ministerstva pro kulturu a média, GAČRu, Rothschild Foundation až po Fritz Thyssen Stiftung.²

Mezinárodní tým dílo připravoval přinejmenším od roku 2016, zejména tím, že se někteří členové scházeli na teoretických workshopech. Vzhledem k zjevným koncepčním a věcným nedostatkům díla se přirozeně nabízí otázka, co bylo předmětem těchto porad. Podle veřejného sdělení člena týmu Michala Frankla při prezentaci knihy na německé ambasádě v Praze 4. února 2020 bylo jedním z témat utvrzování o nutnosti vyprávět příběh o české vině za holokaust. Také editorka Kateřina Čapková uvedla předtím v rozhovoru pro Salon deníku Právo, že právě vina Čechů za holokaust je zamlčována a překryta tzv. nacionalistickým výkladem dějin protektorátu.³ Z knihy samotné vyplývá, že tato perspektiva způsobila i posun v pohledu na celé období od vzniku republiky Československé až do roku 1945. Podle vzoru amerických historiků je doba po zániku monarchie vyličena jako epocha, kdy Židé žili obklopeni bytostně nesnášenlivými Čechy, jejichž nenávisť k Židům se stále stupňovala, až vyvrcholila v době německé okupace. Na druhou stranu je třeba uvést, že ne celý autorský tým se na této teoretické práci podílel. Na základě textu knihy i veřejných sdělení lze konstatovat, že myšlenkovou orientaci díla určovali především Kateřina Čapková, Michal Frankl a americký historik Benjamin Frommer, jenž zpracoval kapitolu o holokaustu. Ten již tuto perspektivu představil veřejně na 11. Sjezdu českých historiků v Olomouci v roce 2017 a na řadě přednášek v USA.⁴ Vedle těchto určujících členů jsou zde však také třeba

2 Vycházíme z údajů na předšádce a v dedikaci knihy. Citát je z pozvánky na prezentaci knihy a z propagačních textů. Srov. https://prag.diplo.de/cz-cs/themen/05-Wissenschaft_cz/3_Deu-CzeZusammenarbeit/zwischen-prag-und-nikolsburg. Anglická verze se ponese titul *Prague and Beyond. The History of the Jews in the Bohemian Lands*, Philadelphia: Pennsylvania U.P. (vyjde v roce 2020).

3 *Upírané dějiny Romů. Rozhovor s Kateřinou Čapkovou, Helenou Sadílkovou a Pavlem Balounem*, Právo, Příloha Salon, 12. 4. 2018; online 11. 4. 2018: <https://www.novinky.cz/kultura/salon/clanek/upirane-dejiny-romu-rozhovor-s-katerinou-capkovou-helenou-sadilkovou-a-pavlem-balounem-10948> (9. 9. 2020).

4 Přednáška 13. 9. 2017, panel J2 P51 II, Benjamin FROMMER, *Holocaust bez Čechů? Příspěvky k novým dějinám perzekucí Židů za Protektorátu*. Podobně pojaté přednášky podniká Frommer

autorky poslední kapitoly knihy o demografickém vývoji, Helena Klímová a Lenka Matušíková, jež byly k týmu přibrány až později a na poradách se nepodílely. Jejich jména nejsou kupodivu uvedena ani v seznamu autorů kapitol (s. 426), ani v seznamu na obálce a bylo na ně zapomenuto i při prezentaci v Praze. Z hlediska odborného zaměření vzbuzuje údiv i výběr autorů, kteří měli sepsat dějiny raného novověku. Tato epocha byla svěřena Vereně Kasper-Marienberg, jež působí na North Carolina University v USA a českými dějinami se nikdy nezabývala, a asistovat jí měl Joshua Teplitsky ze Stony Brook University v USA, který sice napsal biografii Davida Oppenheima, ale českými dějinami se také nezabývá. Konečně není v této syntéze žádná bibliografie k dějinám Židů v českých zemích, ani bibliografická esej. Jen u kapitoly o demografii je dílčí seznam literatury k demografickému vývoji.

Metodické zásady a historiografie

Podle propagačního textu na obálce se má dílo vyznačovat inovativními metodologickými postupy a řadou prvenství. Má to být první dílo, které vylíčí dějiny Židů jako „integrální a neoddělitelnou součást dějin střední Evropy“. Má to být první dílo, které se neomezí na Prahu, ale bude se vědomě soustředit na regiony. Teoretický úvod Kateřiny Čapkové a H. Kievala v knize (s. 1–26) pak doplňuje ještě jednu metodologickou inovaci: výklad má vědomě ignorovat dějiny správy a místo toho se soustředit na případy jednotlivých Židů (neboli „jüdische Erfahrung“). Editori se totiž domnívají, že právě využívání pramenů z provenience státní správy byla velká chyba staršího českého bádání a teprve novější výzkum prý tento nedostatek nahradil (s. 11). V kapitole o první republice k tomu spoluautoři doplnili výtku, že českoslovenští historici židovských dějin se prý soustředili jen na raný novověk a hospodářské dějiny (s. 262).

Poetický výčet nových témat, která se mají badateli otevřít v okamžiku, kdy opustí téma státní správy (s. 11), ovšem zároveň ukazuje, že editorka Kateřina Čapková chce z výkladu vypustit i stát sám. Snad by bylo možno připustit, že je toto metodologické snění snahou umožnit výklad z hlediska aktérů, ne z hlediska vnějších pozorovatelů, ale v syntéze, která má za cíl zpracovat dějiny početnějšího obyvatelstva, jej uplatnit nelze. Nelze totiž stavět jen na subjektivních pohledech, je třeba také vědět, jak byly věci organizovány. Ignorování dějin státu, práva a státní

na různých amerických institucích již od roku 2013. Srov. profesní životopis na <https://www.history.northwestern.edu/documents/people/faculty/cvs/cv-frommer.pdf> (31. 7. 2020).

správy může mít tragické následky, zvláště když autoři chtějí konstruovat obvinění z kolektivní viny. Naštěstí se kapitoly o starších dějinách metodologickými pokyny z Úvodu vůbec neřídily, ale v kapitole o holokaustu byla tato zásada bohužel dodržena s tragickou důsledností. Do jisté míry to platí i o její vlastní kapitole o postoji k Židům v ČS(S)R po roce 1945, kde je silně podceněna role socialistického státu v šíření antisionismu.

Editorka Čapková v úvodu zároveň zastává názor, že právě noví autoři a autorky, kteří se začali zajímat o „židovskou zkušenost“, se spojili k práci na této knize. To je možná pravda v případě H. Kievala a Martiny Niedhammer, ale stěží to lze říci o všech členech autorského týmu i dílech uváděných v historiografickém přehledu (s. 12). Editorka Čapková zde uvádí práce Michala Frankla o antisemitismu⁵, které se vůbec nevěnují dějinám Židů, ale antisemitismu a ukazují nám, jak se na Židy dívali jejich nepřátelé. Dále uvádí bizarní práci Jana Láníčka o době protektorátu⁶, která se rovněž zabývá pohledem ze strany vnějších pozorovatelů, a nakonec i svou vlastní práci o Židech za první republiky, která rozhodně nebyla zkreslující, ale vnímala Židy a republiku jako antagonistické strany.⁷ Z této starší práce jsou pro přítomnou knihu důležité dva rysy. Jednak je to jednostranná koncentrace na téma národnosti a ignorování náboženské identity Židů. Zadruhé je to ignorování židovských spoluvůrců československé demokracie, z čehož pak v kruhovém argumentu odvozuje krajně negativní závěry o charakteru prvorepublikové demokracie. Shrňme, že práce, které editorka Čapková uvádí, sledují spíše vztah Židů k většinovému obyvatelstvu a apriorně jej líčí jako konflikt. Zcela jistě nelze přijmout její tvrzení, že tyto práce nově zdůrazňují přátelské „stýkání a spojování“ („Verflechtung und Verbindung“, s. 11).

Naproti tomu je v historiografickém přehledu (s. 6–12) ignorována řada novějších českých prací, které se skutečně pokoušely sledovat dějiny Židů, ne antisemitismu, a ve vztahu k majoritě sledovaly „stýkání a spojování“. Je to třeba programová práce o hebrejském censorovi Karlu Fischerovi, práce z dějin

5 Michal FRANKL, *Emancipace od židů. Český antisemitismus na konci 19. století*, Praha-Litomyšl 2007 (německy „*Prag ist nunmehr antisemitisch*“. *Tschechischer Antisemitismus am Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 2011).

6 Jan LÁNIČEK, *Czechs, Slovaks and the Jews, 1938–48. Beyond Idealisation and Condemnation*, Basingstoke, New York 2013 (česky *Vě stínu šoa. Československá exilová vláda a Židé během druhé světové války a po ní*, Praha 2018).

7 Kateřina ČAPKOVÁ, *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*, Praha-Litomyšl 2005 (anglicky *Czechs, Germans, Jews? National Identity and the Jews of Bohemia*, New York – Oxford 2012.)

hebrejského knihtisku, nebo z dějin vzdělanosti.⁸ I v regionální historiografii, která byla často psaná pod vlivem místopisných lexikonů židovských obcí od Hugo Golda, se často sledovalo oboustranné stýkání.⁹ Novinkou doby po Sametové revoluci je spíše téma antisemitismu a pogromů, které nyní již nebylo spojováno jen s německými nacisty 20. století, ale i se staršími obdobími a s českou majoritou.¹⁰ S rehabilitací T. G. Masaryka přišel i větší zájem o český antisemitismus dob hilsneriády.¹¹ Výzkum dějin Židů však musel pokrýt vícero témat, a v udržení komplexního zaměření hrálo zásadní roli Židovské muzeum v Praze a jeho časopis *Judaica Bohemiae*, jejichž polistopadová činnost zde není vůbec zohledněna.

Vzhledem k tomu, jakou váhu přikládají editoři epoše holokaustu, zarazí, že v přehledu chybí Miroslav Kárný i jakýkoliv výklad o českém přístupu k tématu.¹² Je zmíněn až ve Frommerově kapitole o holokaustu, s manipulativním komentářem, který sugeruje, že Frommer jen rozvíjí Kárného podněty (s. 268). V polistopadové době vznikla řada prací k antisemitské agitaci za druhé republiky, z nichž nejpůsobivější je práce Jana Rataje¹³, a Židovské muzeum vydalo i kvalitní sborník k českému antisemitismu poválečných let 1945–1948, kde jsou ostré avšak podložené příspěvky Jana Rataje, Radky Čermákové a Blanky Soukupové.¹⁴ Konečně zarazí, že Čapková v přehledu nezmiňuje Blanku Soukupovou, která

8 Iveta CERMANOVÁ – Jindřich MAREK, *Na rozhraní českého a židovského světa. Příběh hebrejského cenzora a klementinského knihovníka Karla Fischera 1757–1844*, Praha 2007; Alexandr PUTÍK (ed.) *Cesta života. Rabi Jehuda Leva ben Becalel kol. 1525–1609*, Praha 2009; David GANS, *Ratolest Davidova*, eds. Jiřina Šedinová, Pavel Sládek, Daniel Bouček, Praha 2016; Pavel SLÁDEK (ed.), *Malá encyklopedie rabínského judaismu*, Praha 2008; TÝŽ (ed.), *Jehuda Leva ben Besal'el Maharaš, Lampa příkázání / Ner micva*, Praha 2019; Olga SIXTOVÁ (ed.), *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, Praha 2012 (angl. *Hebrew Printing in Bohemia and Moravia*, Praha 2012); v nakladatelství Sefer vychází Edice *Judaika*.

9 Hugo GOLD, *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, Brno 1929; TÝŽ, *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*, Praha 1934.

10 Např. Lenka VESELÁ-PRUDKOVÁ, *Židé a česká společnost v zrcadle literatury*, Praha 2003; Alexandr PUTÍK, *The Tumult of Mladá Boleslav (Jungbunzlau, Bumska) in the Messianic Year 5426/1666*, *Judaica Bohemiae* 34, 1996, s. 4–106. Srov. příspěvky v časopise *Judaica Bohemiae* a v sérii sborníků *Židé a Morava* (bibliografie <https://www.muzeum-km.cz/30.7.2020/>).

11 Jiří KOVTUN, *Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera*, Praha 1994.

12 Miroslav KÁRNÝ, „Konečné řešení.“ *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*, Praha 1991. Srov. Jaroslava MILOTOVÁ, *Miroslav Kárný (1919–2001)*, Tereziánské studie a dokumenty 2002, s. 22–39.

13 Jan RATAJ, *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*, Praha 1997.

14 Blanka SOUKUPOVÁ, Peter SALNER, Miroslava LUDVÍKOVÁ (eds.), *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce. Od osvobození k nové totalitě*, Praha 2009.

provedla již před ní systematický výzkum k tématu, které zde zpracovává Čapková. Jde o život Židů za socialismu, jež Soukupová dokonce dovedla k shrnující syntéze.¹⁵ Před zahraniční veřejností to pak vypadá, jako by „mezinárodní tým“ Čechům statečně otevíral nová tabuizovaná témata, ačkoliv tomu tak není.

Editorka Čapková vyjádřila v úvodu interpretační pokyny (s. 12–25), v nichž přináší hlavní teze k jednotlivým epochám dějin od 16. století po současnost. Tyto teze popisují ve starších dějinách takřka výhradně činnost státu, zato ve 20. století považují za jediného aktéra jakési bezstátní majoritní obyvatelstvo, tj. Čechy. Meziválečné Československo charakterizuje jednostranně jako „národní stát“, ne jako republiku (s. 4), a jeho demokratický charakter označuje za výplod československé propagandy (s. 4). Jejím důkazem je často citovaná kniha americké autorky Andrey Orzoff, která se přitom opírá o nacistickou propagandistickou práci *Tajné fondy III. sekce* z roku 1943.¹⁶ Čapková si bohužel zdroje této legendy vůbec neověřila a nekriticky ji opsala.

Ve srovnání se starší prací Kateřiny Čapkové je další líčení první republiky, jež podává v teoretickém úvodu, výrazným posunem k negativnímu obrazu. Pod vlivem prací Ines Koeltzsch, či Wolfa Grunera je zde zdůrazněn význam holešovského pogromu z roku 1918, který je tu povýšen na jakousi definující událost. Přitom zde ale není uvedeno, že pachatelé byli souzeni, republika takové pogromy nepodporovala (s. 19).¹⁷ Je zcela chybné, vyvozovat z této události něco o charakteru republiky. V rozporu s úvodními tezemi o přátelském „stýkání a spojování“ je pak již v tomto úvodním přehledu jasné, že hlavním tématem kapitol o 20. století, bude nepřátelství majority vůči Židům.

15 Blanka SOUKUPOVÁ, *Židé v českých zemích po šoa. Identita poraněné paměti*, Bratislava 2016.

16 Andrea ORZOFF, *The Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe*, Oxford – New York 2009, s. 69; Rudolf URBAN, *Tajné fondy III. sekce*, Praha 1943. Zde se tvrdí, že pozitivní obraz čs. demokracie vytvořili zahraniční židovští novináři za úplatky, které jim štědře platilo ministerstvo zahraničí. Orzoff pouze vynechala, že by mělo jít o Židy.

17 Zdeněk FIŠER, *Poslední pogrom*, Kroměříž 1996. Srov. Ines KOELTZSCH, *Antijüdische Straßengewalt und die semantische Konstruktion des ‚Anderen‘ im Prag der Ersten Republik*, *Judaica Bohemiae* 46, 2011, č. 1, 73–100; Wolf GRUNER, *Die Judenverfolgung im Protektorat Böhmen und Mähren*, Göttingen 2016, s. 24.

Po tomto úvodu přicházejí na řadu kapitoly o raněnovověkých dějinách, jejichž obsah nemá smysl detailně rozebírat. Po stránce koncepční je třeba konstatovat, že kapitoly nemají stejnou tematickou strukturu. V některých je úsek o právním rámci, nebo hospodářství a geografii, v jiných ne.

O úrovni výkladu ke starším dějinám vypovídá pozoruhodný omyl editorky Čapkové v teoretických úvodních tezích. Zde sděluje čtenářům mylně, že v Čechách byli Židé v 16. století vyhnáni z královských měst kromě Prahy (s. 13). Ve skutečnosti byl ovšem Židům v Čechách zapovězen pobyt jen v horních městech (tj. městech s hornickým právem)¹⁸, ne ve všech královských městech. Zajímavější je ovšem zdroj tohoto omylu. Je jím zřejmě popularizační práce Tomáše Pěkného,¹⁹ kterou má přitom tato „první fundovaná přehledová práce“ nahradit. Sledujeme-li téma měst dál, zjistíme, že ani v kapitole o raném novověku nezjistili autoři Kasper-Marienberg a Teplitsky zmíněnou skutečnost o horních městech (s. 36). Stejný omyl pak opakuje i H. Kieval v kapitole o 19. století, kde mluví o zákazu sídlit v královských městech (s. 121). V kapitole o druhé polovině 19. století je metafyzický výklad o „židovských prostorech“, který mluví o nesídlení ve velkých městech a rozptýlení na venkově, aniž by rozlišoval mezi Čechy a Moravou. (s. 164). Nedávno vydané edice soupisů židovského obyvatelstva od Ivany Ebelové nikdo z autorů nepoužil.²⁰

V kapitole o raném novověku autoři sice zanedbávají tak základní témat, jako jsou obvinění z rituální vraždy, nebo uspořádání obcí, zato věnují disproporční pozornost české pobělohorské šlechtě a zejména Janovi Adolfovi ze Schwarzenbergu. Volbu tohoto tématu nelze pochopit, zvláště když autoři postupně přecházejí do jednostranného výkladu o hospodářské úloze Židů. Dopouštějí se tudíž stejné chyby, kterou Michal Frankl a spol. ve své kapitole na s. 262 neoprávněně vytkli staršímu československému dějepisce. Když se autoři Marienberg-Kasper a Teplitsky pokusí vyložit konkrétní případ židovské obce v České Lípě, vycházejí z Goldova starého lexikonu židovských obcí, což vskutku

18 František DVORSKÝ (ed.), *K historii Židů v Čechách, na Moravě a v Slezsku 906 až 1620*, sv. I, Praha 1906, s. 509–510, dokument č. 713 (1568).

19 Tomáš PĚKNÝ, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha 1993, s. 60 a 394. Ani Pěkného výklad, jenž je možná dvousmyslný a nezmiňuje horní města, však netvrdí, že by se vyhnání Židů „z královských měst“ vztahovalo na Čechy. Vyhnání z r. 1454, jež nařídil Ladislav Pohrobek, se vztahovalo na Moravu.

20 Ivana EBELOVÁ a kol., *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793*, I–VI, Praha 2002–2006; TÁŽ (ed.), *Soupis židovských fámiliantů v Čechách z roku 1783*, Praha 2008.

není nikterak originální přístup (s. 44). Skutečně tragického omylu se však autoři dopustili v pasáži o mesiášském hnutí, kde věnují centrální pozornost praporu mesianisty Šeloma Molcha (s. 63).²¹ Ve skutečnosti si ho však spletli s praporem, který byl nošen v židovských průvodech v Praze.

Na stručné kapitole o 18. století, kterou sepsal Michael L. Miller (s. 84–111), je sympatické, že začíná nástinem právní úpravy ze strany státu. Nesplňuje tím sice zásady stanovené v úvodu, ale je to jen k dobru. Jádrem kapitoly se však soustředí na mesiášská hnutí šabatianismu a frankismu, jež autor kompiluje na základě prací Pawla Maciejka.²² Je přitom patrná snaha zdůrazňovat exotické momenty (včetně domnělých „orgií“) a výrazně přeceňovat rozsah těchto herezí v českomoravském židovstvu (s. 99–101). Nicméně v dalším výkladu je již státního rámce příliš a zcela zde chybí deklarovaný zájem o „jüdische Erfahrung“ obyčejných Židů. Haskala je tragicky stručně odbyta na dvou stranách textu (s. 110–112). Pod vlivem autorova zájmu o Moravu byla významná pražská haskala včetně rodiny Jeittelesů zatlačena do stručné úvodní zmínky. Ignorována zůstala společnost učenců kolem Barucha Jeittelese, nebo činnost hebrejského cenzora Karla Fischera ve zprostředkování mezi Židy a křesťanskými učiteli. Zrovna tak byl ignorován význam pražského Tandlermarktu a Univerzitní knihovny jako míst setkávání křesťanského a židovského světa v období po josefinských reformách. O životě venkovských obcí zde není také nic.

V kapitole o předliberálním období 1790–1860 od H. Kievala je sice věnována pozornost místům vzájemného setkávání (s. 120–121), zato zde zase chybí výklad o státním rámci židovského života. Kvůli chybné koordinaci kapitol tak zcela vypadla jakákoliv zmínka o Židovském systemálním patentu z roku 1797, i přeměně židovských obcí v židovské náboženské obce po josefinských reformách, takže čtenář si nemůže učinit představu o dlouhodobém vývoji. Zde by také bylo důležité rekonstruovat přechodné období, kdy obce sice již neměly židovské soudnictví, ale stále měly některé samosprávné funkce. Po roce 1867 již tzv. politické náboženské obce existovaly jen na Moravě.²³ Naproti tomu jsou tu opakovány některé výklady o haskale a obou radikálech Herzi Hombergovi a Peteru Beerovi. Drtivá většina kapitoly je věnována školství a univerzitě, po níž následuje stručná pasáž o událostech revoluce 1848. Jen na konci je stručná zmínka o konci

21 Prapor i roucho jsou vystaveny ve stálé expozici Židovského muzea, v Maiselově synagoze v Praze.

22 Paweł MACIEJKO, *The Mixed Multitude. Jacob Frank and the Frankist Movement 1755–1816*, Philadelphia 2015.

23 Peter URBANITSCH, *Die politischen Israelitengemeinden in Mähren. Entstehung und legisistische Grundlagen, ihre politische Rolle im Nationalitätenstreit, Trennung ihrer säkularen und religiösen Aufgabenbereiche*, Judaica Bohemiae 53, 2018, č. 1, s. 39–64.

pražského ghetta a o venkovských obcích tu není nic. Na „jüdische Erfahrung“ se opět nedostalo.

Kapitolu o liberálním období 1860–1917 i kapitolu o období první republiky zpracovala trojice autorů Michal Frankl, Ines Koeltzsch a Martina Niedhammer. Kapitola o liberálním období jediná poskytuje komplexní výklad, vyváženě věnuje pozornost geografii osídlení, právnímu postavení obcí, literární reflexi, antisemitismu a významným židovským osobnostem doby. Je zde výklad o zákonu z roku 1890, který definitivně upravoval statut židovských náboženských obcí. I v pasáži o antisemitismu (s. 189–195) sleduje její autor Michal Frankl vyváženě český, německý a katolický antisemitismus. V dalších kapitolách však poslední dva antisemitismy bez vysvětlení zmizí. Právnímu postavení „osvobozených Židů“ po roce 1867 se autoři věnují, ale redukují je jen na svobodu pohybu, zatímco právo vlastnit pozemky zůstává nezmiňováno.

Vzhledem k závažným obviněním, která přicházejí v následující kapitole o první republice je ale třeba upozornit na to, že autor pasáže Michal Frankl neposuzuje míru židovské svobody na základě dobové úpravy občanských a náboženských práv, ale na základě volně konstruovaného „diskursu“ v publicistice. Jelikož jej však zajímají pouze antisemitsky píšící publicisté, je výsledek takového výzkumu předem jasný. I Masaryk prý teprve při hilsneriádě opustil „dřívější antisemitské tendence“ (s. 195).²⁴ Proti této diagnóze české kultury je třeba namítnout, že v období 1890–1914 se už ke společenské situaci vyjadřovali z české strany nejen publicisté, ale i společenské vědy. Pokud se někdo z těchto českých vědců vyjadřoval obecně k nacionalismu²⁵, rovnosti občanů v právním systému²⁶, nebo nekonspirativnímu výkladu hospodářského života²⁷, vztahovaly se jejich závěry i na postavení Židů, ačkoliv nebyli konkrétně zmíněni.²⁸ Vedle toho se

24 Masaryk měl pozitivní pohled na Židy již předtím, protože v nich v rámci svých názorů na společnost viděl příklad kupeckého národa, jenž funguje jako zprostředkující pojítko. Oceňoval i jejich přínos vědě. Srov. T. G. MASARYK, *Universitní přednášky I. Praktická filosofie*, ed. Jiří Gabriel a kol., Praha 2012, s. 164–167; TÝŽ, *Ernest Renan o židovství jako plemenu a náboženství (1883)*, in: Vasil Kaprálek Škrach (ed.), *Masarykův sborník I, 1924–1925*, Praha 1925, s. 61–68.

25 Např. Emanuel CHALUPNÝ, *Úvod do sociologie s ohledem na české poměry*, sv. II, Praha 1905, Dodatek III, s. 469–488.

26 Např. František WEYR, *Zum Problem eines einheitlichen Rechtssystems*, Archiv für öffentliches Recht 23, 1908, s. 529–580.

27 Zdeněk V. TOBOLKA (ed.), *Česká politika*. Díl 4: *Moderní stát a jeho úkoly*, Praha 1911.

28 Někdy zmíněni byli, např. František KREJČÍ, *O filosofii přítomnosti*, Praha 1904, s. 450–451; TÝŽ, *Positivní etika*, Praha 1922, s. 388–392; Emanuel CHALUPNÝ, *Havlíček. Obraz psychologický a sociologický*, Litomyšl 1908, s. 209–211; TÝŽ, *Sociologie*. Díl V, Praha 1917, s. 123. Vzdor

judaismu muselo týkat silné monistické hnutí proti náboženství, které vysoce ctilo Žida Barucha Spinozu.²⁹ I mezi Židy probíhala sekularizace. Myslím, že před 20 lety stačilo držet se při diskuzi o českém antisemitismu žurnalistické publicistiky³⁰, protože to bylo nové téma, ale dnes bychom si již mohli uvědomit, že v této debatě nejde o biografii antisemitismu. Jde o to, zjistit, jaké byly názory na uspořádání státu a společnosti, jinak nelze činit obecné závěry o tom, že se česká společnost či vznikající stát spoléhaly na řešení, jež vyčleňovala Židy.

Židé v „národním státě“

V současné americké historiografii je totiž zánik monarchie a vznik republiky líčen jako přechod z mnohonárodnostní říše³¹ do „národního státu“ (s. 213–214), který v zesilující míře utlačoval menšiny včetně Židů, až v roce 1945 dospěl k vytvoření „etnicky čistého prostoru“.³² Tuto perspektivu převzali i autoři kapitoly o první republice (s. 209–263). Je přitom nasnadě, že na rovině faktické reality byla mnohonárodnostní jak habsburská monarchie, tak republika Československá. Na rovině normativní pak monarchie neměla žádný garantovaný mnohonárodnostní charakter a republika Československá nebyla po právní stránce konstruována jako „národní stát“, ale jako republika s prioritou individuálních práv. Základem nebyla kolektivní práva národů, ale práva jednotlivců. Kapitola o první republice

židovskému původu byli vůdčími autoritami českých vědců tohoto období Georg Jellinek, Henri Bergson, později Hans Kelsen.

29 František V. KREJČÍ, *Světový názor náboženský a moderní. Dle přednášek pořádaných Svazem socialistických ministrů*, Praha 1914, s. 46–47.

30 Srov. Michal FRANKL, *The Background of the Hilsner Case. Political Antisemitism and Allegations of Ritual Murder 1896–1900*, *Judaica Bohemiae* 36, 2001, s. 34–118.

31 K idealizaci habsburské monarchie v USA srov. Pieter JUDSON, *The Habsburg Empire: a New History*, Cambridge, MA, 2016; Paul MILLER-MELAMED, *What the Habsburg Empire Got Right*, *The New York Times*, 10. 9. 2019.

32 Např. Benjamin FROMMER, *National Cleansing. Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia*, Cambridge 2005; Tara ZAHRA, *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands 1900–1948*, Ithaca, NY 2008; ORZOFF, *Battle*; István DEÁK, *Europe on Trial*, New York 2015; Melissa FEINBERG, *Elusive Equality: Gender, Citizenship and the Limits of Democracy in Czechoslovakia 1918–1950*, Cambridge 2017; David W. GERLACH, *The Economy of Ethnic Cleansing. The Transformation of German-Czech Borderlands after World War II*, Cambridge 2017; John CONNELLY, *From Peoples into Nations. A History of Eastern Europe*, Princeton 2020. Podobně v Evropě Mary HEIMANN, *Czechoslovakia: The State that Failed*, Cambridge 2009; Victoria SCHMIDT (ed.), *The Politics of Disability in Interwar and Socialist Czechoslovakia. Segregating in the Name of the Nation*, Amsterdam 2019.

se však vůbec nezabývá charakteristikou normativní úpravy postavení ž/Židů jako občanů, ani judaismu jako náboženství, zato k obojímu přináší kategoricky odsuzující soudy.

Jejich prvním argumentem o nesnášenlivé společnosti je fakt, že v období nepokojů na konci války a začátku republiky, došlo i k útokům na Židy, čemuž autoři propůjčují vyšší definující význam (s. 214–218). Přitom události líčí tak, jako by čeští politici měli situaci pod kontrolou již od roku 1917 a vědomě prý „použili násilí jako náhradní prostředek k vyjádření principů, podle kterých bude v budoucnu organizována národní pospolitost.“ (s. 215) To, že v těchto sociálních nepokojích stáli také Češi proti Čechům, město proti venkovu, nechávají bez povšimnutí. Čtenář je ponechán v domněnku, že se konaly pouze útoky na Židy. Nejsou zde zvaženy motivy sociální, nebo – jako v Holešově – motiv pomsty za domnělé udání místního občana za války. Nejsou zde totiž nikde vyloženy boje o charakter státu, nic o Kladně, ani o komunistech. Místo toho jsou nepokoje vylíčeny jako koordinované celonárodní tažení, jehož cílem bylo vytvořit společnost vyčleňující Židy.³³ To, že taková společnost, ani takový stát nevznikly, zde uvedeno není. Občanské postavení ž/Židů je následně konstruováno na základě publicistického diskurzu o „loajalitě“ (s. 218–230). To je podobné postupu uplatněnému v přechodí kapitole.

Ignorován zůstal fakt, že Židům byla zaručena rovnost před zákonem i volební právo. Výklad věnuje jednostranně pozornost nově uznané identitě Židů jako národnosti (s. 218, 230–237) a sleduje pak problematiku nastíněnou již v starší knize editorky Kateřiny Čapkové.³⁴ Stejně jako ona pak ignoruje rovněž státem uznanou identitu židů jako vyznavačů židovského náboženství. I přesto, že vztah republiky k náboženství autoři ignorují, přinášejí kategorický soud: „Na rozdíl od ostatních zemí, nebyla Židům nikdy přiznána ani částečná kulturní autonomie...“ (s. 218). Hrůznost této věty vysvětlí, pokud si uvědomíme, že k „ostatním zemím“ té doby patřilo i nacistické Německo, které Židům v norimberských zákonech skutečně vnutilo „kulturní autonomii“, protože cílem nacistických ideologů bylo odlišit asimilovaného Žida a vyčlenit je jako národ z celku *Volksgemeinschaft*.³⁵ Takový

33 Tato pokřivená interpretace vznikla tím, že Ines Koeltzsch, která antisemitský charakter těchto raných bouří začala vyzdvihovala jako první, je nezasazovala do reálného kontextu místa a času, tedy do souvislosti se sociálními nepokoji let 1918–1921, ale do teoretického konceptu „exclusionary riots“. S pomocí tohoto metafyzického oblouku pak „dokázala“ vyčleňující charakter státu, který teprve vznikl, aniž se zajímala o to, jaký tento stát byl. Srov. I. KOELTZSCH, *Anti-jüdische Straßengewalt*, s. 77.

34 K. ČAPKOVÁ, *Češi*, s. 33–46, 197–206.

35 Ernst FORSTHOFF, *Der totale Staat*, Hamburg 1933, s. 38–42; Hans GLOBKE – Wilhelm STUCKART, *Kommentare zur deutschen Rassengesetzgebung*, München – Berlin 1936, s. 1–34.

druh kulturní autonomie republika Československá skutečně Židům neposkytla. Zato byl zákonem chráněn judaismus, stejně jako za monarchie, židovské náboženské obce navíc dostaly právo vymáhat pohledávky exekucí, mohly se sdružit v pěti svazech dle své volby a v roce 1937 byla připravena jednotná úprava.³⁶ V náboženském vzdělání republika uznávala slovenské rabínské školy jako nekontrolované školy náboženské a navíc udělila právo veřejnosti proslulé bratislavské ješivě, která sloužila k náboženskému vzdělání budoucích rabínů.³⁷ To je ovšem v knize zamlčeno.

V závěru (s. 262–264) označují autoři spokojenost Židů se životem v republice za „pozitivní mýty“, které si prý židovští historici jako Hugo Gold, vytvořili ex post v exilu jako falešnou vzpomínku na slavnou minulost. Při tom znovu zarazí, že pisatelé těchto řádků nevzali v potaz, že československou demokracii spoluvytvářeli a bránili i židovští právní vědci a publicisté v době, kdy v Československu žili. Zmíňme Alfréda Meissnera, (spolu)tvůrce obou ústav, zmíňme publicistu Alfréda Fuchse, propagandistu československé demokracie, zmíňme Franze Adlera, autora kritických komentářů k ústavnímu právu, zmíňme sociálního demokrata Emila Strausse, autora „pročeskoslovenské“ historie rolnictva, zmíňme Arnošta Krause, historika německé literatury v Čechách... To nebyli snílci, věděli, o čem píšou, sami tento stát spoluvytvářeli a s vědomím rizika své dílo bránili proti německým nacistům. Většina z nich za to zaplatila životem. Nyní přicházejí tito historici s tvrzením, že to byly pozitivní mýty a že je třeba je vědecky vyvrátit. Charakter republiky však posuzují jako souhrn mravních postojů jejích českých obyvatel. Místo aby sledovali, zda byla právně uznána a zajištěna náboženská tolerance, spekulují o tom, zda byli tolerantní jednotliví obyvatelé. Docházejí však k závěru, že nikoliv. „Jak dokázaly nejnovější výzkumy,“ píše v závěru, „nebyla důvodem pro pokles antisemitismu ani náboženská, ani etnická tolerance [obyvatel]“ (s. 263). Důkazem je opět volně konstruovaný dobový „diskurs“, tentokrát o uprchlících, což je dokázáno odkazem na dílo spoluautora knihy Michala Frankla (s. 264). Na druhou stranu připustíme, že v této kapitole je velmi dobrá pasáž o organizování obcí (s. 237–250).

36 Václav VALEŠ, *Právní úprava postavení církví a náboženských společností v období první československé republiky 1918–1938*, Praha 2013, s. 31–34.

37 Josef GRÜNSFELD, *Nové dějiny ješivy*, in: Hugo GOLD (ed.), *Židovská náboženská obec v Bratislavě v minulosti a současnosti*, Bratislava 1932, s. 22–25; Oskar EPSTEIN, *Židovské školství v ČSR*, in: Otakar CHLUP a kol., *Pedagogická encyklopedie*, sv. I, Praha 1938, s. 254–255.

Na tento přesun perspektivy navazuje kapitola o holokaustu (s. 267–318), kterou napsal americký historik Benjamin Frommer.³⁸ Ten také uplatnil v mnohem větším rozsahu metodu dokazování pomocí jednotlivých příkladů, zatímco správní rámec německé okupace zde není popsán ani v základních rysech. Zahraniční čtenář se z jeho výkladu vůbec nedozví, že i nařízení protektorátní vlády byla platná až po schválení německou okupační mocí, nedozví se o paralelní německé a české správní soustavě, ani o dvojím právu, odlišném pro Němce a pro Čechy.³⁹ Uvádí-li Frommer, že přijetí norimberské definice Žida v zákoně o majetku z 21. VI. 1939 prý „ukončilo snahy českých úřadů“ (s. 280), a že „Beranův kabinet“ v březnu 1939 vyčlenil Židy z řady povolání, vypadá to, jako by protektorátní vláda byla sama iniciátorem výnosů, které měly vyčleňovat Židy ze společnosti. Neuvede vůbec, že návrh protektorátní vlády nevstoupil v platnost.⁴⁰ Neuvede ani, že „česká definice“ byla mírnější než norimberské zákony. Přitom se dopustil chyby, protože při neznalosti dvojího práva si neuvědomil, že pro „německé“ Židy platila norimberská nařízení okamžitě po vyhlášení protektorátu. V emotivním popisu vyčleňování dětí z českých škol, jež líčí jako českou akci (s. 291), neuvede, že protektorátní ministr školství se snažil zachránit povinnou školní docházku pro židovské děti.⁴¹ Výsledkem je vědecký styl, který autorovi umožňuje přisoudit hlavní iniciativu českému obyvatelstvu, aniž by se musel namáhat s vysvětlováním, jak by to bylo v podmínkách okupační správy možné. Chybějící správní rámec nahrazuje Frommer příběhem o sílícím nepřátelství českého obyvatelstva proti Židům, které stále sílilo, až vyvrcholilo v holokaustu. Právě tento příběh poskytuje jeho výkladu zdánlivou koherenci.

Frommerův výklad je stylizován tak, jako by autonomie protektorátu byla skutečná a Češi se stali společně s Němci árijskými pány nad zdejším Židovstvem.⁴² Protižidovská opatření líčí, jako by je okupační moc zaváděla jen pod tlakem

38 K tématu připravuje knihu *The Ghetto without Walls: The Identification, Isolation, and Elimination of Bohemian and Moravian Jewry, 1938–1945*.

39 KÁRNÝ, *Konečné řešení*, s. 47–49; Pavel MARŠÁLEK, *Věřejná správa Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1945*, Praha 1999; TÝŽ, *Pod ochranou hákového kříže. Nacistický okupační režim v českých zemích 1939–1945*, Praha 2012, s. 64–84.

40 KÁRNÝ, *Konečné řešení*, s. 29–34; Jaroslava MILOTOVÁ, *K historii Neurathova nařízení o židovském majetku*, Tereziánské studie a dokumenty 2002, s. 63–94; Helena PETRŮV, *Zákonné bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2011, s. 70–76.

41 Dana KASPEROVÁ, *Výchova a vzdělání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*, Praha 2010, s. 50–70.

42 Čechy označuje za Árijce na s. 293, 304. Pro reálné postavení bylo důležitější, kdo měl říšské občanství podle norimberských zákonů. Frommer nebere v potaz ani podřadné rasové zařazení

českých pouličních bouří a „místních úřadů“. Jako by opakoval Grunerovu představu o tom, že holokaust prosadily české „lokální iniciativy“.⁴³ Tímto obratem obešel již Gruner skutečnost, že za protektorátu zanikla samospráva, tedy volená zastupitelstva, která za první republiky zahrnovala obce, okresy a země. Nejen, že místní úřady neodrážely vůli lidu ani ve správě vlastních věcí, ale už vůbec nemohly iniciovat „zdola“ rozhodnutí vrcholných orgánů. Teze o iniciativách „zdola“ není ani u Frommera podložena novými objevy o lokální správě, ale manipulativní stylistikou. Frommer vědomě používá výrazy jako je „československá vláda“, „vláda“, „místní úřady“, „české vedoucí kruhy“ (s. 272), aby vzbudil zdání skutečné autonomie a návaznosti na první republiku. Tak například ve výkladu o protižidovských opatřeních Beranovy vlády dne 17. III. 1939, tedy po okupaci, tvrdí, že šlo pouze o „přístrojení opatření“, která iniciovala „československá vláda“ (s. 275–276), u pálení synagog a bourání židovských objektů vzbuzuje Frommer zdání kontinuity s republikou tím, že začne mluvit o době „před okupací“ (s. 288–289), aby pak navázal výkladem o bourání těchto objektů v době okupace.⁴⁴ I zde pomáhají detaily bez kontextu, nyní to jsou opakovaná sdělení, že to či ono město zaplatilo za zbourání, nebo za pozemek, což znovu budí dojem, jako kdyby tato města akce sama iniciovala z protižidovských motivů.

Kontinuity a obecnosti dosahuje také tím, že aktéry pouličních protižidovských bouří z dob druhé republiky a prvních let protektorátu označuje obecnými označeními jako „čeští fašisté“, „radikálové“, „místní úřady“ anebo dokonce „tschechische Faschistenbanden“ (s. 275). Ve skutečnosti šlo ovšem u jím uváděných případů o Vlajku a Národní tábor fašistický. Frommer však úmyslně nekonkretizuje, aby vzbudil zdání všeobecnosti. Vlajku zmíní konkrétně jen v souvislosti s útokem na prázdný židovský hřbitovní obřadní dům v Plzni z 6. III. 1939 (s. 274).⁴⁵ Tento případ je vybrán úmyslně, aby podpořil zdání všeobecných protižidovských nepokojů již před německou okupací. Frommer

českých nuceně nasazených. V názoru na české árijství se shoduje s nacistickým sympatizantem Beerem. Srov. Lukáš BEER, *Hitlerovi Češi*, Brno 2014.

43 Wolf GRUNER, *Die Judenverfolgung*, s. 7–22, 138–270. Kniha vyšla v anglickém překladu *The Holocaust in Bohemia and Moravia. Czech Initiatives, German Policies, Jewish Responses*, New York – Oxford 2019; česky *Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava: místní iniciativy, centrální rozhodnutí, reakce Židů*, Praha 2019. Srov. recenzi Vojtěcha Blodiga (*Judaica Bohemiae* 52, 2017, č. 2, s. 141–152).

44 Údaje o bouraných synagogách převzal z článku Jakub MACHALA, *Unbearable Jewish Houses of Prayer. The Nazi Destruction of Synagogues Based on Examples from Central Moravia*, *Judaica Bohemiae* 44, 2014, č. 1, s. 59–88.

45 Srov. Věra ŠPIRKOVÁ, *Židovská komunita v Plzni*, Domažlice 2000, s. 78.

ale neuvede, že Vlajka byla již za druhé republiky zakázaná organizace, a to již od 11. XI. 1938.⁴⁶ „Česká“ policie zasahovala proti jejím demonstracím za druhé republiky, i v prvních letech protektorátu. Frommer cíleně budí dojem, že pouliční akce vlajkařů a fašistů za druhé republiky a okupace byly jakýmsi výrazem převažujícího českého postoje a že měly podporu „českých vedoucích kruhů“ (s. 272). Frommer přitom nebere v potaz, že vlajkaře nepodporovala vláda nikdy, fašistický tábor se počátkem okupace rozložil a popularita vlajkařů a fašistů v české společnosti slábla, nesílila. Masovou organizaci se jim nepodařilo vybudovat nikdy.⁴⁷

Druhou výraznou událostí, která má ilustrovat tlak Čechů, jsou útoky na Židy v Brně v létě 1939. Jde zároveň o jediný Frommerův pokus rekonstruovat onen mechanismus, který měl vést od lokální iniciativy k přijetí protizidovského opatření (s. 281–282). Frommer zasazuje brněnské demonstrace do kontextu „tlaku německých i českých úřadů na okresní úředníky, aby vydali další omezení [vůči Židům]“, ale neřekne, že šlo ve skutečnosti o demonstrace Národního tábora fašistického. Šlo o celou sérii demonstrací, které souvisely spíše s mocenskými boji uvnitř fašistických organizací, a protektorátní policie proti nim vždy zasahovala. Frommer se ale chytá proslulého útoku na Café Esplanade 15. srpna 1939, při kterém policie zasáhnout nemohla, protože se ho zúčastnili i příslušníci SA a SS.⁴⁸ V podání Frommera šlo o pochod davu 800 „českých fašistů a Němců“ v centru Brna, kdy prý zbili 14 Židů a způsobili smrt prokuristy Paula Drexlera. Ve skutečnosti tedy šlo o akci jedné fašistické frakce, která neměla podporu protektorátní vlády, ve Frommerově nekonkrétním podání to ale vypadá jako všudypřítomné řádění Čechů, kteří toužili po výnosu oddělujícím Židy a Čechy ve veřejném prostoru. Výsledkem mělo být skutečně vydání takového nařízení ze strany protektorátního ministra vnitra. Frommer má zřejmě na mysli výnos o vztazích árijského a neárijského obyvatelstva z 3. VIII. 1939.⁴⁹ Je však nasnadě, že aktivistický ministr vnitra Josef Ježek, jenž jej vydal, spolupracoval s Němci ze strachu před nimi, ne ze strachu před hrstkou brněnských demonstrantů.

⁴⁶ J. RATAJ, *O autoritativní národní stát*, s. 36

⁴⁷ Srov. Tomáš PASÁK, *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*, Praha 1999.

⁴⁸ Tomáš PASÁK, *Pod ochranou říše*, Praha 1998, s. 127–128; Michal KONEČNÝ, *Brno nacistické*, Brno 2013, s. 42–43.

⁴⁹ T. PASÁK, *Pod ochranou*, s. 128. Domněnku o „lokálních iniciativách“ Frommer opsal z článku Wolf GRUNER, *Protektorát Čechy a Morava a protizidovská politika v letech 1939–1941*, Tereziánské studie a dokumenty 2005, s. 25–58, zde s. 34; souhlasně s Grunerem H. PETRŮV, *Zákonné bezpráví*, s. 89–91.

Navíc ani toto nařízení nemohlo vstoupit v platnost bez schválení německými okupačními úřady.

S podobnými metodami přistupuje Frommer k vyličení vztahu Čechů a Židů, které líčí jako stupňované nepřátelství a útlak, jež kupodivu sílilo i během okupace. Frommer přitom zamlčuje české projevy solidarity se Židy z let 1939–1941. I toto období líčí jako sílící nepřátelství (s. 271–272 a 275, 280–283, 299–300).

Jako důkaz při tom používá citace z pamětí přeživších, z nichž ale selektivně vybírá jen něco. Při pohledu do originálu pak zjistíme, že zcela překroutil smysl původního sdělení.

Z pamětí Hedy Kaufmannové dokazuje „explozivní nepřátelství a antisemitismus“ Čechů „hned po Mnichově“ (s. 271–72 a 273). Ta zde sice popisuje trpkou zkušenost s propuštěním z Ústavu pro sociální lékařství UK, ale zároveň k tomu připojuje vlastní úvahu nad českým antisemitismem, která Frommerovy sugescce vůbec nepotvrzuje. Popisuje slušné chování ze strany svých českých kolegů a na otázku svých židovských přátel, jak se k ní teď chovají Češi, odpovídá: „Inu, stejně jako předtím a ještě lépe, pomáhali nám v bryndě, jak mohli. Však o nich ještě povím.“⁵⁰

Dalším svědectvím o všudypřítomném nepřátelství Čechů mají být vzpomínky Dagmar Lieblové. Jejímu otci měl neznámý pachatel přilepit na dveře ordinace plakát s nápisem „Židovský lékař – životu nebezpečno“. (s. 272) Tuto příhodu Dagmar Liebllová skutečně zmiňuje, ale k tomu přidává celkový obraz situace, který je znovu úplně jiný. „V Kutné Hoře se naše rodina ale až na několik tiskovin a provokací nesetkala s vyhraněným antisemitismem.“⁵¹

Co se pomoci Čechů Židům týče, Frommer uvádí jen případ „jednoho úředníka“, který byl zatčen, protože „byl přítelem Židů“ (s. 299). V jeho podání se to jeví jako výjimka z českého chování. Naopak neopomene uvést, že v Ivančicích spáchal 16. března 1939 jistý Otto Ehrlich sebevraždu „jako reakci na pokus místních českých fašistů o ovládnutí města“ (s. 275). O tom, zda hrál nějakou úlohu sám fakt německé okupace, neuvažuje. Navíc o pár dní později v témže městě spáchal sebevraždu továrník Friedrich Placzek, protože ho po okupaci začali šikanovat jeho vlastní němečtí zaměstnanci. Práce regionálního historika Silvestra Nováčka, z níž Frommer čerpal, uvádí oba případy.⁵² Naskýtá se otázka, proč americký historik

50 Heda KAUFMANNOVÁ, *Léta 1938–1945. Válečné vzpomínky*, ed. Antonín SLAVÍČEK, Praha 1999, s. 28.

51 Marek LAUERMANN (ed.), *Přepsali se – tak jsem tady. Příběh Dagmar Lieblové*, Brno 2013, s. 34.

52 Silvestr NOVÁČEK, *Nacistické „konečné řešení“ židovské otázky v Ivančicích*, Brno 1984, s. 24, 26.

zdůraznil zrovna ten, který souvisel s bizarní akcí českých fašistů, která neměla žádný další dopad? Placzkův případ zmínil Frommer bez uvedení jména a bagatelizoval ho jako „hádku s německými zaměstnanci“ (s. 275). V provedení deportací hrál důležitější úlohu místní udavač Heinrich Ottava a místní německá komunita.⁵³

Záměr vylíčit Čechy jako spoluutlačovatele, nutí Frommera k tomu, aby nezmiňoval situace, kdy německé represe dopadly na Čechy i na Židy společně. Takovou metodu uplatnil při líčení represí v Kladně po „zavraždění jednoho německého důstojníka“ (s. 279). V jeho podání šlo o jednostranná opatření proti Židům, zatímco ve skutečnosti bylo po zabití strážmistra Wilhelma Kniesta v červnu 1939 vyhlášeno civilní stanné právo nad celým Kladnem. Jeho obětí se stal i starosta Kladna František Pavel.⁵⁴

Přípravnou fází holokaustu bylo vyčleňování Židů z veřejného života, jež Miroslav Kárný trefně přirovnal k „ghettu beze zdí“.⁵⁵ Frommer k tomu přidává vylíčení několika případů, kdy byli Židé soustředěni na některých místech již před vznikem Terezína. O těchto místech se československé historiografii vědělo již od 60. let⁵⁶, ale je pravda, že Kárný je do své syntézy nezačlenil. Frommer ale líčí vznik těchto shromaždišť jako ústupky Čechům, jejichž vůli měly v tomto případě vyjadřovat „místní úřady“ a města. Frommer se soustředí na tři údajná ghetta, jež vznikla již před Terezínem (s. 287). Předně je to Mladoboleslavský hrad, kam byli Židé soustředěni už v roce 1940⁵⁷, pak jde o Třešt na Vysočině, kam byli vystěhováni Židé z Jihlavy⁵⁸, a konečně o Uherský Brod, kam měli být vystěhováni Židé ze „zlínského regionu“. Ve všech třech případech sice Frommer uvádí, že ghetta vznikla na příkaz oberlandrátů, ale vše rámuje výkladem o vyčleňování Židů z veřejného života, které líčí, jako by mělo jen zpětně potvrdit a sjednotit opatření, která prý v českých městech vznikla už předtím, zřejmě ze svobodné vůle Čechů (s. 281–282). Zřízení ghetta v Mladé Boleslavi líčí, jako by šlo o ústupek českým městům, která prý nyní pochopila, že mají povolení k tomu, aby se zbavila Židů (s. 287). „Místní úřady“ v Mladé Boleslavi a Uherském Brodě byly prý později

53 Tamtéž, s. 29–35.

54 Marie HROŠOVÁ – Olga ŠEBELOVÁ, *Kladenská trestní akce 1939*, Slánský obzor 113, 2005, s. 33–49; Jaroslav VYKOUK, *Hnědý mrak nad Kladnem*, Kladno 2013, s. 103–110.

55 KÁRNÝ, *Konečné řešení*, s. 50.

56 Růžena BUBENÍČKOVÁ, Ludmila KUBÁTOVÁ, Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969, s. 135–167. Dnes jsou seznamy shromaždišť i online, např. projekt <https://zapomnicky.pamatnik-terezin.cz/> (30. 7. 2020).

57 Srov. Ivo CERMAN a kol., *Střední Čechy 1918–2018. Průvodce historií*, Praha 2018, s. 154.

58 Srov. Romana VÍTKOVÁ, *Židé na Dačicku*, diplomová práce, PeF UK, 2009.

naštvané, že se transporty zdržely a oni museli žít s Židy déle, než v jiných městech (s. 308). V případě ghetta na Mladoboleslavském hradě ovšem Frommer neřekne, že tam byli Židé svezeni, aby se jejich byty uvolnily pro Němce. Židé za ně navíc nadále museli platit nájem...⁵⁹ Šlo rozhodně o kroky ve prospěch Němců, nařízené německými úřady. Bez výkladu o existenci dvojí správy však zahraniční čtenář ani nepochopí, že oberlandráty byly součástí nadřazené německé správní soustavy.

Provedení transportů a masové vraždy českých Židů v letech 1941–1945 (s. 297–318) líčí Frommer také jako činnost, která se stala přinejmenším se silným souhlasem českého obyvatelstva. Při líčení raného pokusu o transport Židů z Ostravy do Niska v roce 1939 (s. 300) Frommer dokonce zamlčuje, že probíhaly české protesty.⁶⁰ Jen v případě transportů z Prahy připouští, že prý „byly vnímány znepokojivě,“ ale jen proto, že se Češi báli sami o sebe. Viděli zde totiž „zlověstné znamení toho, co by později mohlo potkat českou majoritu.“ (s. 304) Frommer nebere v potaz, že česká veřejnost se vyjádřila k nacismu i nacistickému antisemitismu odmítavě již před okupací, v době, kdy ještě byla možná svobodná diskuze.⁶¹

Pro organizaci transportů z regionů (s. 302–306) přináší Frommer banální obecná konstatování, že „Židé cestovali vlakem, autobusem, koňským povozem anebo pěšky z vesnic a měst...“ (s. 303) do „centrálních míst“ (s. 306). Nadále totiž dodržuje zásadu ignorovat dějiny správy. Role Čechů je kupodivu zapomenuta i ve výkladu o konci války v Terezíně. Frommer zdůrazňuje, že tábor, kde se rozšířil skvrnitý tyfus, byl předán „do správy“ Červeného kříže (s. 318), ale neřekne, že jménem této organizace vykonával lékařskou péči český lékař Karel Raška, ani to, že důležitým členem samosprávy byl v oněch dnech vězeň Alfréd Meissner, někdejší (spolu)autor obou prvorepublikových ústav.⁶² Není zde nic

59 Vzpomínky Otto Seidlera. (<https://www.pametnaroda.cz/cs/seidler-otto-1930>, nahrávka 22. 6. 2016 / 26. 7. 2020/).

60 KÁRNÝ, *Konečné řešení*, s. 44.

61 Kromě novinových článků a překladů např. Jan B. KOZÁK, *Národ jako úkol*, in: *Tři přednášky o nacionalismu*, Praha 1932, 48–76; Josef Ludvík FISCHER, *Třetí říše. Úvodem do současného politického stavu*, Brno 1932, s. 13–17; Václav KŮRKA, *Hitler a hitlerismus*, Brno 1932; František BAUER, *Hitlerova Třetí říše a náš stát*, Praha 1933; Josef MEISNER, *Rasismus brozí kultuře*, Praha 1934; Karel WEIGNER a kol., *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich zušlechťování*, Praha 1934; Emanuel CHALUPNÝ, *Povaha evropských národů zejména Němců*, Praha 1935; František MODRÁČEK, *Fašistické převraty*, Praha 1937, s. 24–28, 40, 82–93; Josef FISCHER, Vincenc PERTH, Václav PATZAK, *Jejich boj*, Praha 1937; František BAUER, *Můj boj: Hitler o sobě a svých dilech*, Praha 1936 (2. vyd. 1937).

62 Miroslava BENEŠOVÁ, *Situace v Terezíně po skončení války*, Terezínské listy 18, 1990, s. 7–31; B. SOUKUPOVÁ, *Židé*, s. 32–36 (přetisk zprávy Františka Fuchse o situaci v Terezíně).

o České pomocné akci pro Terezín, ani o svépomocné péči o přeživší děti, kterou organizoval Přemysl Pitter.⁶³

V socialistickém Československu

Pokud se rozloučíme s představou vrozeného českého antisemitismu, pak teprve komunistické období přineslo delší éru, kdy se antisemitská obvinění stala součástí ideologie, kterou šířila naše československá vláda. Teprve toto období znamenalo dlouhodobou mediální manipulaci obyvatelstva v duchu antisemitských předsudků. Hlavním tématem tohoto státního antisemitismu se však stal postoj ke státu Izrael, do kterého se promítla i tradiční obvinění Židů z hamižnosti, ze světovlády, ze zabíjení dětí a nově i z napodobování nacistické třetí říše. Význam zahraničněpolitického tématu byl o to větší, že zde zůstal jen malý zlomek židovského obyvatelstva.⁶⁴ Mnoho přeživších migrovalo do Izraele.

V podání Kateřiny Čapkové, která v předposlední kapitole zpracovala období od roku 1945 do současnosti (s. 320–375)⁶⁵, však dlouhodobý postoj státu k Izraeli není sledován. Autorka si klade za cíl především vyvrátit představy o přátelství Čechů k vznikajícímu Izraeli (s. 337–338). Je to prý jen narativ, který se rozplyne po „důkladnější analýze dokumentů“, která ukáže, že hlavním motivem vlády při umožnění migrace bylo zbavit se židovských uprchlíků z Polska, kteří procházeli přes československé území. Dalším motivem byla prý touha prezidenta Edvarda Beneše vytvořit čistý „národní stát“ (s. 329, 339).⁶⁶ V návaznosti na bizarní práce Jana Láníčka pak Čapková konstruuje paralelu s odsunem Němců (s. 339). Vojenskou podporu Izraeli vysvětluje jen snahou zbavit se údajné nadprodukce

63 Lenka LAJSKOVÁ (ed.), *Přemysl Pitter: „Nečekajme velké chvíle.“ Akce zámky (1945–1947) v zrcadle korespondence let 1946–1990*, Praha 2015; I. CERMÁN a kol. *Střední Čechy*, s. 184.

64 Srov. Paul LENDVAI, *Anti-Semitism without Jews. Communist Eastern Europe*, New York 1971.

65 Tato kapitola je výsledkem grantu GAČR 16–01775Y, Začlenění židovského obyvatelstva do poválečného Československa a Polska, který Kateřina Čapková a spolupracovníci řeší od roku 2016.

66 Zde odkazuje na dva články Edvarda Beneše ve *Foreign Affairs* 23, 1944, č. 1, s. 35–47; 24, 1946, č. 3, s. 397–410. V prvním článku ale Beneš neříká, že ve státě budou smět žít jen Češi a Slováci, nýbrž zdvořilostně mluví o naději, že budoucí stát bude „domovem Čechů, Slováků a Karpatarů“ a uzavírá, že předválečné poměry nejde obnovit. Nic o etnické čistotě zde není. Ve druhém sní o středoevropské federaci a konstatuje probíhající odsun, přičemž tvrdí, že uvnitř bude lepší mít „národní stát“, bez Němců a Maďarů. Židy zmiňuje jako oběti nacistů, které je třeba odškodnit (s. 408). O odsunu Židů zde nic není. Zřejmě jde o výsledek nekritického přejímání citátů z knihy Jana LÁNÍČKA, *Czechs*, s. 47–53.

zbrojního průmyslu a přebytků kořistních zbraní (s. 339). Po těchto odhaleních následuje krátké přiznání ideologických motivů v nepřátelství proti Izraeli (s. 340), čímž je téma ukončeno. Z arabsko-izraelských válek zmíní Čapková jen šestidenní válku, ale jen v souvislosti s jednáním IV. sjezdu spisovatelů a se zrušenými oslavami tisíce let Židů v Čechách (s. 362). Kapitola je napsána tak, že výrazně tlumí význam komunistické ideologie a socialistického státu v šíření antisemitských obvinění, které trvalo až do roku 1989. Stejně jako ve Frommerově kapitole zde chybí základní informace o kontextu, které by umožnily čtenáři vytvořit si přehled. Čtenář je vmanipulován do představy, že antisemitismus vycházel přirozeně z domácího obyvatelstva.

Z toho důvodu je disproporčně dlouhá pasáž věnována krátkému období let 1945–1948, tj. před Vítězným únorem (s. 320–341). Autorka přináší pocity tří přeživších na základě tří interview (s. 321–322), po nichž následuje výklad o potížích německy mluvících Židů, kteří se z nesnášenlivého prostředí rozhodli zachránit odchodem do Německa (s. 329–332). Autorka tvrdí, že Čechům bylo utrpení Židů lhostejné, protože ve velkém retribučním dekretu nejsou Židé jmenovitě zmíněni (s. 333), přičemž zapoměla zmínit, že v československých podkladech pro norimberský proces tvořily zločiny proti Židům samostatnou kapitolu.⁶⁷ Jelikož zde chybí přehledný výklad o restitucích a komunistickém vlivu, čtenář je ponechán ve víře, že za všechny křivdy mohli nesnášenliví Češi kolektivně a zvláštní vinu měl prezident Beneš jako hlavní hybatel (s. 329–339). Nedozví se o právním základu k restitucím připraveném exilovou vládou v Londýně, ani o raném ideologickém odporu komunistů k restitucím velkého majetku „kapitalistům“, ani o protizidovských projevech ministra informací Václava Kopeckého, ministra vnitra Václava Noska a obstrukcích ministra zemědělství Julia Ďuriše.⁶⁸ Nedozví se o objektivních potížích daných německými opatřeními (zabití původních majitelů, nepřijatelná norimberská definice Žida, strhávání transportních čísel z předmětů) anebo sovětském zabavování zlata a zařízení továren jako válečné kořisti. Nedozví se o ideologickém pozadí sporu o varnsdorfskou textilku, kterou soud přiřkl židovskému restituentovi, ale odbory restituci zabránily stávkou. Nedozví se, že česká právní veřejnost kritizovala praxi restitucí⁶⁹ a komunistický ministr vnitra

67 *Československo a norimberský proces. Hlavní dokumenty norimberského procesu o zločinech nacistů proti Československu*, Praha 1946, s. 111–118.

68 Srov. Jan KUKLÍK a kol., *Jak odškodnit holokaust? Problematika vyvlastnění židovského majetku, jeho restituce a odškodnění*, Praha 2015, s. 135–194.

69 Jan KRČMÁŘ, *Poznámky k dekretu prezidenta republiky ze dne 19. 5. 1945, č. 5/45 a k zákonu ze dne 16. 5. 1946 čis. 128/46*, Právník 85, 1946, s. 257–261.

Nosek byl přesto donucen vydat v září 1946 výnos, který uznával, že Židé byli oběti nacismu, a další výnos, který vyřazoval německy mluvící Židy z odsunu.⁷⁰

Čapková nehovoří o těchto křivdách věcně, ale s důrazem na detaily, jako je sdělení, že migranty vozili „dobyččími vagóny“. Přitom opomene zmínit komunistického ministra vnitra Noska a místo toho označuje za viníka „československou vládu“, nebo celé „Československo“ (s. 339). V tomto výkladu může za vše český nacionalismus a čtenář se nedozví, že souhlas části nekomunistické veřejnosti se znárodněním neplynul z nacionalismu, ale ze závěrů, které občané učinili o chybách prvorepublikové demokracie stran. Místo toho křivdy vysvětluje mj. konfliktem mezi „transnacionálně zapojenými“ Židy a „ostře nacionalistickou českou, resp. československou společností“ (s. 336).

Poté následuje Slánského proces, kde se autorka soustředí na vyličení idealistických motivů, které prý vedly Židy včetně Slánského ke vstupu do KSČ (s. 341–342). Zdůvodňuje to touhou uniknout útlaču a zabránit návratu nacismu, ačkoliv všichni hlavní obžalovaní byli v KSČ už před válkou. Slánský a Geminder dokonce od 20. let. Proces prý tyto idealisty zaskočil. Vezmeme-li v úvahu Slánského úlohu v kolektivizaci venkova, církevních procesech i dalších represích, zní tato teze skutečně velmi nepřesvědčivě.⁷¹ Naproti tomu v motivaci procesu Čapková zamlčuje obvinění ze spolupráce údajných spiklenců s Izraelem, které je ovšem důležité pro pochopení cílů procesu.⁷² Měl vysvětlit náhlou změnu politiky vůči Izraeli i domácí hospodářské neúspěchy, a to za pomoci starého stereotypu Židů, kteří měli ve veřejných funkcích zrádně pracovat pro vlastní dobro a pro Izrael. Proces zpětně omlouval i nerestituování varnsdorfské textilky, o níž Čapková v knize vůbec nemluví.⁷³ Čapková ignoruje propagandistickou mašinérii a místo toho tvrdí, že antisemitské projevy veřejnosti vycházely přirozeně z českého antisemitismu, nebyl to prý „sovětský import“, což dokazuje hlášeními StB o chování obyvatel a prožitky dvou německých komunistů (s. 343).⁷⁴ Dodejme, že již v úvodu Čapková tvrdí, že poválečný antisemitismus měl domácí kořeny („...es

70 J. KUKLÍK a kol., *Jak odškodnit*, s. 176.

71 Karel JECH, *Soumrak selského stavu 1945–1960*, Praha 2001, s. 38; Karel KAPLAN, *Nekrvavá revoluce*, Praha 1993, s. 73–75, 294; Václav VEBER, *Třetí odboj. ČSR v letech 1948–1953*, Pardubice 2014 (passim).

72 *Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským*, Praha 1953, s. 26, 30, 67, 77, 117 aj.

73 Tamtéž, s. 30.

74 Jde o Louise Fűrnerberga a F. C. Weiskopfa. Čapková v tom nekriticky parafrázuje knihu Jan GERBER, *Ein Prozess in Prag. Das Volk gegen Rudolf Slánský und Genossen*, Göttingen 2017.

handelte sich um hausegemachte Vorurteile“, s. 24). Jinými slovy sugeruje, že Češi měli antisemitské názory vrozené nezávisle na působení státní propagandy.

Této tezi zůstává věrná i v následujícím výkladu, kde paralelně ignoruje veškeré fáze antisionistické státní propagandy a zároveň na základě redukčního čtení práce česko-kanadské socioložky Aleny Heitlingerové sugeruje, že Češi se chovali antisemitsky sami od sebe a díky jejich projevům nenávisti si prý diskriminovaná osoba uvědomila svou židovskou identitu (s. 353).⁷⁵ Při čtení takovýchto knižních klišé se nelze zbavit dojmu, že Čapková se snaží vyjít vstříc stereotypům o východní Evropě.

Takováto interpretace zbavuje komunistickou stranu a angažované publicisty odpovědnosti za šíření antisemitismu. Způsob, jakým Čapková uchopila toto téma, navíc budí podezření, že se zřejmě vůbec neseznámila se skutečnými argumenty komunistické propagandy.⁷⁶ V první fázi let 1952 až 1967/1968, kdy se kombinovala starší hospodářská obvinění s obviněními z přísluhování mezinárodnímu imperialismu, se přeci komunistická propaganda neomezovala na jednostranné pozitivní předstírání, že Židy u nás nediskriminujeme, jak tvrdí Čapková (s. 340). Myslím, že je důležité uvést, že ministr informací Václav Kopecký, který v její knize vůbec nefiguruje (!), dokázal na jednu stranu tvrdit, že antisemitismus je jen na Západě, ale zároveň veřejně odmítat navrácení majetku židovským „kapitalistům“, hrozit Židům vyšetřováním jejich činnosti za války a přitom všem litovat židovské oběti holokaustu.⁷⁷

Od toho musíme odlišit druhou, rasistickou fázi, která se prosadila v době normalizace, kdy propaganda začala líčit Izraelce jako nástupce nacistů, kteří se považují za nadřazenou rasu, Arabové považují za méněcenné a války vedou, protože jsou vrozeně krvelační. Základy tomuto přístupu položil již komunistický novinář Ladislav Mňačko, když byl v roce 1961 vyslán jako reportér k procesu

75 Alena HEITLINGEROVÁ, *In the Shadows of the Holocaust and Communism. Czech and Slovak Jews since 1945*, New Brunswick – London 2006 (česky *Ve stínu holokaustu a komunizmu. Čeští a slovenští Židé po roce 1945*, Praha 2007). Pro srovnání Blanka SOUKUPOVÁ, *Modely životních osudů českých Židů po šoa*, in: B. Soukupová – P. Salner – M. Ludvíková (eds.), *Židovská menšina*, s. 81–91.

76 Texty antisionismu jsme zpřístupnili v materiálech ÚSTR pro školní výuku již v roce 2018 <http://antisemitismus4589.dejepis21.cz/kapitola/uvod/> (28. 7. 2020).

77 V knižně vydaném projevu z roku 1945 Kopecký slíbil, že židovským boháčům se majetek vracet nebude a dodal „U každého občana židovského původu se bude stejně přísně vyšetřovat, jak se choval nacionálně v minulosti a (...). Stejně tak se bude přísně vyšetřovat, jak se v době druhé republiky, v době německé okupace choval ke svým vlastním židovským souvěrcům.“ Václav KOPECKÝ, *Antisemitismus poslední zbrani nacismu*, Praha 1945, s. 15; další projevy z let 1951–1952 v Karel KAPLAN, Marie BULÍNOVÁ (eds.), *Československo a Izrael 1945 – 1956, dokumenty*, Praha 1993.

s Eichmannem.⁷⁸ Čapková v knize uvádí až Mňačkovy proizraelské projevy z let 1967–68, které však přišly až po obratu způsobeném šestidenní válkou. (s. 362)

Z nepochopitelných důvodů pak mlčí o komunistické snaze interpretovat pražské jaro jako spiknutí zorganizované Izraelem, v jehož čele měl stát Eduard Goldstücker, což opět vede k omlouvání komunistického státu.⁷⁹ Neuvádí ani demonstraci českých Židů na podporu Izraele na prvního máje 1968, která sice není příliš známá, ale pracovnice Ústavu soudobých dějin, která se nyní na tuto dobu specializuje, měla šanci se to dovědět.⁸⁰ Takovéto „mezery“ ve výkladu je třeba označit za vážné nedostatky, protože tyto projevy podpory pro Židy a Izrael jsou v rozporu s obrazem lidového „spontánního“ antisemitismu, který tu líčí Čapková. Zahraniční čtenář asi neví a nepochopí, že Češi viděli v osudu Izraele paralelu k osudu Československa v době Mnichova. Myslím, že sympatie Čechů pro Izrael dokazuje i ideologická brožura Františka Kolára „Sionismus a antisemitismus“, která vznikla po pražském jaru, aby tyto sympatie vymýtila.⁸¹ Obsahuje dokonce i otištěné dopisy čtenářů Rudého Práva, v nichž vyjadřují podporu Izraeli na základě paralely s Mnichovem.⁸² Dodejme, že i tento autor dokázal zároveň bojovat proti antisemitismu a litovat oběti holokaustu.⁸³ V průběhu 70. a 80. let pak u nás psala proti Izraeli celá řada publicistů (Milan Mádr, Milan Jelínek, Josef Skydánek, Jiří Bohatka, Alexej Pludek, Josef Šebesta) a ve stejném duchu se dělalo televizní a novinové zpravodajství.

Z této psané publicistiky, již Čapková zamlčuje, můžeme vidět, že antisionistické argumenty nevznikaly spontánně „z lidu“, ale byly vytvářeny a šířeny komunistickými novináři a angažovanými intelektuály. Brzy se přidala vizuální publicistika produkovaná Československou televizí.⁸⁴ Tato propaganda čerpala svůj obsah z arabsko-izraelského konfliktu. Na jednu stranu byl zamlčován palestinský

78 Ladislav MŇAČKO, *Já, Adolf Eichmann*, Praha 1961, s. 189–212.

79 Jevgenij JEVSEJEV, *Doslov*, in: Jurij IVANOV, *Sionismus*, Praha 1970, s. 154–189; *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. Sjezdu KSČ*, Praha 1971, s. 19; Jiří BOHATKA, *Sionismus bez masky*, Tribuna 8. 3. 1972. Srov. LENDVAL, *Anti-Semitism*, s. 260–300; SOUKUPOVÁ, *Židé*, s. 213–230.

80 Za upozornění na tuto událost děkuji Martinu Borgesovi, účastníkovi události. Je doložena záběry, které byly použity v sovětské propagandistické reportáži o roku 1968 (v držení autora).

81 František J. KOLÁR, *Sionismus a antisemitismus*, Praha 1970; Jan NOVÁK, *Židovská otázka u nás neexistuje*, Pravda 27. 7. – 28. 7. 1970. O Kolárovi SOUKUPOVÁ, *Židé*, s. 242–250.

82 KOLÁR, *Sionismus*, s. 83–84.

83 TÝŽ, *Antisemitismus a sionismus*, Rudé Právo 9. 4. 1970.

84 Na webu ÚSTR (<http://antisemitismus4589.dejepis21.cz/>) jsme v rámci výukového materiálu zveřejnili ukázky z dvou snímků z Archivu ČT (*Pravá tvář sionismu*, konec 60. let, neznámý autor; *Obyčejný sionismus*, asi 1982, neznámý autor).

terorismus, na druhou stranu byly izraelské reakce líčeny jako bezdůvodné násilí. Na jednu stranu byl relativizován teror na olympijských hrách v Mnichově roku 1972, na druhou stranu byla izraelská armáda kritizována za obrannou válku na Jom Kippur roku 1973, která byla líčená jako agrese.⁸⁵ Vzdor mírové rétorice byl odmítán egyptsko-izraelský mír, založený na dohodách z Camp Davidu z roku 1978. Propaganda uměle vytvářela paralely s naší historií, zejména s vyvražděním Lidic. V době normalizace byl Deir Jassin označen za palestinské Lidice⁸⁶, za války v Libanonu v roce 1982 byla pak izraelská armáda obviněna ze smrtí civilistů v táborech Sabra a Šatila, které způsobily libanonské falangy. Důsledně se používal výraz „okupace“, což mělo vše podpořit asociaci mezi Izraelem a nacisty. Poslední velkou událostí před pádem režimu byla intifáda let 1987–1989. Obrazy vytvořené v těchto kampaních jsou s námi dodnes. Nic z této tvorby socialistických médií, ani z tvorby levicových intelektuálů není v knize uvedeno.

I obraz Charty 77 je tu poněkud idealizován. Je tu zatajeno, že ani disent se nedokázal osvobodit od působení antisionistické propagandy, takže autorka chartisty líčí jako jednoznačné přátele Židovstva (s. 367–368). Cituje přitom dokument o židovských památkách z 5. IV. 1989 podepsaný pravicovým Sašou Vondrou a dalšími dvěma mluvčími⁸⁷, ale nezmíní protiizraelské zaměření krajně levicového křídla Petra Uhla,⁸⁸ ani protiizraelské články v nezávislých Lidových novinách, jež podporovaly intifádu.⁸⁹ Výsledkem je zjednodušený obraz české reality, který vyhovuje stereotypním představám západního čtenáře.

V líčení vnitřního života židovských obcí je patrný nekritický úsudek o politice socialistického státu. Tvrzení, že obce prožily v padesátých letech neobvyklý rozkvět (s. 345), lze stěží uvěřit, pokud vezmeme v potaz, že to byla doba zanikání venkovských obcí, kterým se nedostávalo členů. Autorka se v epoše socialismu soustředí překvapivě na zbožné Židy, a sice uprchlíky z Podkarpatské

85 Např. Jiří BOHATKA – Svatopluk DOLEJŠ, *Světový sionismus a mír na Středním východě*, Rudé Právo 22. 8. 1973; Milan MÁDR, *Viník se jmenuje Izrael*, Rudé Právo 20. 10. 1973; Milan MÁDR, *Výchova k nadřazenosti*, Rudé Právo, 20. 10. 1973.

86 Milan MÁDR, *Deir Jassin – palestinské Lidice*, Rudé Právo, 20. 10. 1973; Milan MÁDR, *Stopami tragédie*, 1982, s. 17.

87 *Prohlášení 28/89*, z 5. IV. 1989, in: Vilém PREČAN (ed.), *Charta 77. Od morální k demokratické revoluci*, Scheinfeld-Schwarzenberg – Bratislava 1990, s. 349–370.

88 Petr UHL a kolektiv, *Program společenské samosprávy*, Köln 1982, s. 225. Po sametové revoluci Uhl podepsal antisemitskou petici *Dopis Palestinců Havlovi* ze září 2010, která byla zaměřena proti Václavu Havlovi.

89 Např. [-mp-], *Bezvíchodný blízký východ?*, LN květen 1988, s. 13; [-ir-], *Palestina: stát bez území*, LN prosinec 1988, s. 15.

Rusi. Dotýká se konfliktu mezi nimi a nábožensky vlažnými českými Židy, ale v jejím podání to vypadá jako příběh o těžkém soužití uprchlíků s netolerantní českou společností. Dodejme, že totéž téma zpracovala již Blanka Soukupová⁹⁰, jejíž fundované studie zde nejsou ani jednou citovány. Zatímco v pracích Blanky Soukupové je život obcí za socialismu zasazen do systematického výkladu o organizaci, církevní politice, vnitřním životě obcí a paměti, v podání Čapkové nalezneme neforemné nahromadění údajů z kulturního a náboženského života, které jsou vybrány tak, aby nadále podporovaly obraz nepřátelské nacionalistické české společnosti. O oblibě povídek Oty Pavla se tu třeba nedozvíme.

Ani v době po Sametové revoluci nesleduje Čapková kontinuálně vztah k Izraeli a o stanovení periodizačních mezníků židovského života se už vůbec nepokouší. Novou migraci do Izraele, která nastala po otevření hranic, nezmiňuje, protože by ji už stěží mohla vyložit jako snahu vlády po vytvoření „etnický čistého prostoru“. Ani přátelštější postoj vlády ČR k Izraeli, ani iniciativy Václava Havla na tomto poli zde nejsou uvedeny. Čapková místo toho věnuje pozornost vnitřnímu konfliktu ve vedení pražské židovské náboženské obce v roce 2004, jehož kulturní význam poněkud přeceňuje. Na druhou stranu nevěnuje pozornost zásadní změně kulturního klimatu v České republice, který nastal zhruba po válce Izraele s Hizballáhem v roce 2006. Domnívám se, že tento návrat k antisionismu souvisel s paralelním pozitivním přehodnocením socialismu, které se projevovalo zejména útoky na Ústav pro studium totalitních režimů a odmítáním jakékoliv kritiky socialismu jako „nevědecké“. Novinka spočívala v tom, že argumenty komunistického antisionismu se nyní spojily s protiizraelskými argumenty západní levice, které byly založeny na kritice kolonialismu.⁹¹ Tato kulturní změna byla způsobena levicovými intelektuály, novinami a veřejnoprávní televizí, ne prostým lidem. Čelilo jí jen málo z nás historiků a humanitních vědců.

Poslední kapitola o demografii přináší encyklopedický výčet několika židovských obcí (s. 377–410). Je založena na kvalitním výzkumu, který k tématu dlouhodobě provádí spoluautorka Lenka Matušíková.

90 B. SOUKUPOVÁ, *Židé*, s. 204.

91 K nové legitimizaci antisionismu přispěl zejména politolog Pavel Barša, který navazoval na komunistickou propagandu a zároveň napodoboval Normana Finkelsteina. Srov. Pavel BARŠA, *Doslov – humanistické židovství proti kultu holocaustu*, in: Norman FINKELSTEIN, *Průmysl holocaustu*, Praha 2006, s. 107–126; TÝŽ, *Paměť a genocida. Úvahy o politice holocaustu*, Praha 2011.

Závěrem

Závěrem lze konstatovat, že v případě této knihy zcela jistě nejde o „fundované přehledové dílo“ k dějinám Židů v českých zemích. Kvůli špatné koordinaci jsou zde velké mezery, které přehled znemožňují. Kapitoly o 20. století mají pak charakter vykonstruované propagandy. Jejím cílem je vylíčit Čechy jako představitele vrozeného antisemitismu, kteří vědomě vytvořili etnicky čistý stát. Vedlejším důsledkem této argumentace je politováníhodná dehonestace demokratické éry první republiky. Tento výklad není nový, je napodobením stylu, jakým se o naši zemi píše v USA, a není ani založen na nových pramenech, jen na manipulativní stylistice. Vychází vstříc xenofobním stereotypům o obyvatelích východní Evropy. Při poctivém přístupu by se empirický historik měl snažit spíše konkretizovat fakta a zobecňovat by měl, jen pokud lze vysvětlit, jak by technicky došlo k zapojení většího kolektivu (tj. použití médií, koordinaci ze strany státu, tvorbu práva atp.). V této práci se setkáváme spíše s neúspěšnou snahou zobecňovat na základě spekulací o podobě většinového smýšlení i před rokem 1945, kdy se u nás ještě veřejné mínění vědecky nezjišťovalo. Údajné antisemitské smýšlení celého národa je pak dokazováno za pomoci diskutabilních pramenů (např. citáty z pamětí, „diskurzy“ o pojmech, zpráv StB). Pro historickou obec je tato kniha varováním před hrozícím návratem propagandy do historiografie.

RECENZE

Jan HRDINA – Kateřina JÍŠOVÁ (eds.)

Městský farní kostel v českých zemích ve středověku

(= Documenta Pragensia – Supplementa VI)

Praha – Dolní Břežany, Archiv hlavního města Prahy – Scriptorium 2015, 358 s.,

ISBN 978-80-86852-73-7 (AHMP), ISBN 978-80-88013-59-4 (Scriptorium).

Výzkum středověké církve, respektive témat, která se větší či menší mírou dotýkají duchovního a náboženského života, patří mezi základní kameny historického výzkumu. Přesto, podíváme-li se na českou historickou produkci očima statistika, patří církevní dějiny stále k oborům spíše marginálním. Nelze zastít, že církevní problematika je ve svých často úzce vymezených oblastech doménou jednotlivých badatelů, aniž by jejich základní výzkum byl dále rozvíjen početnými následovníky. Ve srovnání s takovými tématy, jako jsou vznik a rozvoj měst, dvorské prostředí, kultura a všední život raného novověku, je více než zřejmé, že i přes nepochybné pokroky zůstává církevněhistorická problematika spíše na okraji zájmu.

Případný zájemce, který by si chtěl udělat představu o současné situaci, trendech a stavu výzkumu má velmi obtížnou pozici. Po sborníku k výročí založení pražského arcibiskupství¹, jednomu ročníku Mikulovských kolokvií² a po výstupu ze semináře, věnovaného středověké církevní správě³ (nepočítaje několik sborníků k životním jubileím) je předkládaný sborník prvním přehledem aktuálního stavu bádání po mnoha letech. Tento stav však není jen doménou historických věd. Církevní architektuře bylo věnováno specializované archeologické kolokvium v Mikulčicích;⁴ publikovaný sborník obsahuje převážně materiálové studie, kromě nich však i cenná zahraniční srovnání. Podobná situace panuje v oboru stavební historie. Desátý ročník konference „Svorník“ o sakrální architektuře se obecnějším tématům zcela vyhnul⁵ a sborník z konference v řadě Forum urbes medii aevi, věnované městským kostelům, dokonce nevyšel vůbec. Konference v Archivu hlavního města Prahy, konaná v listopadu 2013 v Clam-Gallasově paláci, tak logicky připoutala pozornost velkého množství přednášejících i posluchačů.

1 Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jaroslav V. POLC (eds.), *Pražské arcibiskupství o jeho působení a významu v české zemi*, Praha 1994.

2 *Vývoj církevní správy na Moravě, XXVII. Mikulovské sympozium: 9.–10. října 2002*, Mikulov – Brno 2003.

3 *Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku* (= Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica 2/1999, Z pomocných věd historických XV.), Praha 2003.

4 Lumír POLÁČEK – Jana MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ (Hrsg.), *Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle* (Internationale Tagungen in Mikulčice, Bd. 8), Brno 2010.

5 *Svorník 10. Sborník příspěvků z 10. specializované konference stavebněhistorického průzkumu „Sakrální architektura“*, Praha 2012.

Sborník je uveden obsáhlou studií Roberta Šimůnka „Městský farní kostel ve středověkých Čechách jako sociální prostor“ (s. 9–51). Šimůnek se tzv. „sociálnímu prostoru“ systematicky věnuje už delší dobu a svůj koncept již představil v řadě modelových studií i syntetických výkladů. Kostel (resp. nejen kostel, ale v zásadě jakákoliv architektura, např. město či hrad) zde vystupuje nejen jako funkční jednotka, ale především jako prostředek komunikace v nejširším možném významu tohoto pojmu. Velká pozornost je věnována jeho významu reprezentativnímu – tedy vyjádření stavebníka, stavitele i obce, a ve významu memoriálním – zajištění trvalé přítomnosti fundátora ve veřejné paměti. Fundátorem však nebyl pouze stavebník kostela, ale také donátoři oltářů, obrazů, bohoslužebného mobiliáře apod., městské korporace i jedinci, kteří prostřednictvím odkazů či zádušních mší vstupovali do hlubokých vod sociální komunikace.

Šimůnek dále upozorňuje na jednotlivé části architektury a jeho okolí jako nositele symbolických významů. V této souvislosti zamrzí nedostatek pozornosti, která by zmíněným otázkám byla věnována ze strany dalších vědních oborů: především archeologie, stavební historie nebo dějin umění, které jen velmi neochotně opouštějí popisnou rovinu studia a do mezioborového dialogu vstupují často jen ve fázi proklamací. Namátkou můžeme připomenout například sociální a topografické členění středověkých pohřebišť, k nimž archeologie a antropologie snáší velké množství cenného materiálu, avšak rezignují na hlubší analýzy. Podobně to platí o komunikační roli některých uměleckých děl, třeba tanců mrtvých, vyobrazení sv. Kryštofa a řady dalších.

Vyslovenou skepsi částečně potvrzuje i text Zdeňka Dragouna a Jaroslava Podlisky „Archeologické příspěvky k počátkům farních kostelů v pražském podhradí“, jediná archeologická studie v celém sborníku. Popis náleзовých situací raně středověkých pohřebišť i nejstarší sakrální architektury přináší řadu velmi důležitých poznatků, avšak jejich interpretace se spokojuje s odkazem na publikované historické paradigma, přestože samotné náleзовé situace by nepochybně nabídl řadu dalších výkladových variant.

Na analýze hmotných pramenů je založen i příspěvek Romana Lavičky „Krása středověkých kostelů vepsaná do kamene aneb co dokáže prozradit kamenická značka“. Značky, vytesané do stavebního materiálu nebo do významných kamenických a architektonických prvků, jsou cenným pramenem, jehož analýza umožňuje nejen upřesnit stavební vývoj konkrétní stavby, ale především vzájemný vztah architektonických děl v konkrétním regionu, potažmo pohyb jednotlivých kameníků a jejich participaci na různých stavebních dílech.

Zatímco v některých evropských zemích (Německo, Francie) se dochovaly knihy, kde je ke jménům kamenických mistrů připojena jejich mistrovská značka, v českém prostředí lze značku s konkrétním jménem ztotožnit pouze výjimečně. I tak lze velmi dobře sledovat aktivitu těchto anonymních mistrů, a to na příkladu dobře dochovaného a především velmi podrobně analyzovaného souboru pozdně gotické architektury v jižních Čechách. Tímto způsobem se mj. podařilo poukázat na významný vliv velkých městských kostelů na podobu architektury v blízkém okolí. Ani tento postup však není prost metodických problémů. Sledovat pohyb kamenického mistra je možné pouze u několika konkrétních značek, zatímco velké množství dalších znamení (a podle dostupných katalogů

kamenických značek je zjevné, že na jedné stavbě se jich vyskytuje často značné množství) obdobnou výpovědní schopností nedisponuje. Řada Lavičkových článků však prokázala, že i v takto zdánlivě marginálním prvku lze objevit značný informační potenciál, jakkoliv je zřejmé, že jsme jej schopni využít jen zčásti.

Většinu ve sborníku publikovaných příspěvků tvoří historické studie, založené na analýze písemných pramenů. Vojtěch Vaněk v článku „Otažníky nad vývojem farní správy v předhusitské Kutné Hoře“ řeší složitý vznik a prosazování samostatné církevní správy v překotně se rozvíjejícím horním městě, jehož duchovní správu po dlouhou dobu zajišťoval farní kostel v Malíně, náležející cisterciáckému klášteru v Sedlci. Neochota malínského faráře, resp. sedleckého kláštera, nepochybně komplikovala již tak napjaté vztahy mezi městem a klášterem. Snaha o vznik samostatné farnosti přímo ve městě byla dlouhodobě neúspěšná. Ani stavba nového reprezentativního kostela Božího Těla a sv. Barbory nevedla k uspokojivému vyřešení situace, pouze k novému vymezení hranic dvou „venkovských“ far, které se dělily o působnost nad horním městem – Malína a Pněvic.

Dochované písemné prameny umožňují detailně studovat právní stránku problému, bohužel jen marginálně však osvětlují otázku jinou, neméně důležitou, a to faktický každodenní vztah mezi farním kostelem a jemu podřízenými svatyněmi v areálu města, a to tím spíše, že postupem času oba zmínění faráři přenesli své sídlo k novým kostelům uvnitř městských hradeb. V případě Kutné Hory byla situace dále komplikována vzájemnými antipatiemi mezi městem a klášterem.

O to více by byla přínosná podrobná analýza tohoto vztahu u množství dalších měst, kde problém vztahu mezi předlokačním „farním“ kostelem a jemu podřízeným, ale výstavným městským chrámem může přinést překvapivé výsledky, v některých případech vedoucí až k faktické relativizaci vztahu farní vs. filiální. Tuto otázku podrobně řeší příspěvek z pera Petra Elbela „Emancipace městských farních kostelů ze svazku mateřských far na příkladu Litovle a Uničova“. Obě města po dlouhou dobu ponechávala městské kostely v podřízeném postavení vůči jejich předlokačním matkám, v praktické rovině však oba kostely vykonávaly významnou část duchovní správy, a to včetně vymezení vlastního farního obvodu a dosazování vlastního duchovního správce. Četná označení *parrochia* v písemných pramenech tak mohou být ve skutečnosti vztažena ke kostelu sice právně podřízenému, ale ve skutečnosti fakticky zajišťujícímu duchovní správu. Opět se tak ukazuje, že středověká terminologie může mít velké množství různých, zdánlivě až antagonistických významů, jejichž konkrétní výklad je závislý na analýze aktuální situace v dané lokalitě.

Na zajímavý fenomén farářů jako pozemkové vrchnosti stručně poukázal Tomáš Baletka v kapitole „Faráři středověkých měst a městeček na Moravě jako feudální vrchnosti“.

Blanka Zilynská přispěla do mozaiky poznání důkladnou analýzou zádušních účtů, opět z bohatě dochovaných kutnohorských archivů: „Kutnohorská záduší konce středověku – nahlédnutí do jejich účtů“. Prokazuje tu, že i „nefarní“ kostely disponovaly vlastním, často značným majetkem. Ten jim umožňoval i (různě intenzivní) vlastní hospodářskou činnost, např. půjčování peněz nebo pronájem dobytka. Zádušní výdaje (a tedy i liturgické a neliturgické aktivity) spojené s těmito kostely, jsou zvláště důležité při snaze pochopit skutečný význam těchto kostelů v životě středověkého města – tedy přesně

to, co bylo připomenuto u předchozích dvou příspěvků. Autoři všech zmíněných studií však tento široký kontext v zásadě nereflektují. To neplatí jen o recenzovaném sborníku, ale o české historické produkci obecně.

Poněkud jiný pohled na vztah nominální a faktické správy městských kostelů přináší Ludmila Sulitková v příspěvku „Vztah město, fara a škola od středověku po práh novověku na příkladu Brna“. Zatímco patronátní právo k hlavním brněnským městským kostelům si podržely kláštery v Tišnově a Oslavanech, faktický vliv brzy získalo město, a to zejména v důsledku četného zakládání oltářních beneficií a kaplí, a také díky dohledu nad správou kostelních financí. Městská rada se z pochopitelných důvodů snažila o rozvoj městského školství. V zásadě se jí to podařilo, a to navzdory četným sporům s patrony kostelů, kteří městskou správu školy považovali za porušení svých práv, do jejichž obrany neváhali zapojit i papežskou kurii. Spory byly definitivně vyřešeny až na počátku 16. století, byť nikoliv prosazením představ městské rady, ale úpadkem původního patrona.

Petr Jokeš se dlouhodobě věnuje výzkumu středověkých patrociníí. Sumář výsledků svých výzkumů prezentoval ve studii „Patrocinia městských kostelů na západní a jižní Moravě“. Potvrdil, že výběr patrociníí pro městské farní kostely měl určitá specifika, odlišná od venkovských kostelů; dominují zde zasvěcení sv. Jakubu, Michalovi a Mikuláši. Stranou jeho pozornosti nicméně zůstaly další typy městských kostelů, jako např. hřbitovní nebo špitální. Zajímavým fenoménem je obliba svatomichalského patrocinia, které se často váže ke kostelům v dominantní, vyvýšené poloze, a pravděpodobně navazujících na staré, předlokační svatyně.

Zajímavá je také malá četnost jinak oblíbených zasvěcení, zejména mariánských nebo václavských, v prostředí královských měst. Mariánské patrocinium bylo nejoblíbenější v malých poddanských městečkách. Výsledky, zjištěné na jihozápadní Moravě, však bude třeba konfrontovat s dalšími regiony a také bude nutno více přihlížet k chronologii a významu (funkci) jednotlivých kostelů. Pokud totiž srovnáváme patrocinia městských venkovských lokalit, musíme brát v úvahu kromě typu sídliště i odlišnou časovou vrstvu. Značné množství venkovských kostelů mělo své starší, mnohdy raně středověké předchůdce, doložené archeologicky nebo stavebně-historicky. Při předpokládané kontinuitě patrocinia (která nicméně nebyla absolutní) to může být nezanedbatelná okolnost, která při podobných výzkumech nebývá brána dostatečně v úvahu.

Jan Hrdina v příspěvku „Procesí v pozdně středověké Praze“ obrátil pozornost k jedné z klíčových středověkých aktivit, která se – na rozdíl od běžné liturgie – odehrávala z větší části mimo interiér kostela. Autor v úvodu definuje různé druhy procesí (pravidelné liturgické slavnosti vázané na kostel a jeho okolí či na celou skupinu kostelů, mimořádná procesí, reagující na mimořádné vnější okolnosti – přírodní katastrofy, epidemie apod.) a také mimořádné církevní slavnosti, spojené především s veřejným vystavováním svatých ostatků. Pro pochopení symbolického významu těchto slavností není náhodou, že např. pověstné procesí, vedené ke kapli Božího Těla, do značné míry kopírovalo trasu korunovačního průvodu českých králů. Původně církevní slavnost však mohla v důsledku aktuálních sociálních či ekonomických okolností nabývat i velmi světských motivů, nezřídka politických.

Zajímavou tematiku představila Kateřina Jiřová v článku „Donace Novoměstským farním kostelům ve druhé polovině 15. století“. Bohužel, v tomto případě výsledek

nenaplnil mé očekávání. Zpracování tří knih novoměstských testamentů z období 1434–1533 nabízí řadu metodických přístupů: chronologický, statistický, sociální. Jíšová však představila pouze jakousi mozaiku s výběrovými příklady, co který kostel dostal darem, či zda se donace kryjí s některou z mnoha doložených stavebních aktivit. V úvodu je sice uvedeno procentuální zastoupení odkazů ve prospěch některého z novoměstských kostelů (uveden je i důležitý postřeh o vysokém poměru zbožných odkazů učiněných ženami), je nicméně relativizováno správným postřehem, že nejsou podchyceny jiné typy zbožného daru – např. přímou donací. Ze statistiky sice vyplývá, že nejvíce donací směřovalo k hlavním novoměstským chrámům sv. Jindřicha a sv. Štěpána na Rybníčku, zcela však chybí zásadní informace, totiž zda testátor myslel pouze na jeden kostel, či zda obdaroval více svatyní, případně jakým způsobem své dary dělil. Lze jen doufat, že autorka bude své výzkumy publikovat v úplnosti s podrobnou analýzou. V této podobě se jedná pouze o jakýsi kulturně-historický obrázek, na jehož základě nelze vyvozovat žádné závěry.

Cenné a důležité téma otevřela polská historička Ewa Wólkiewicz – „Plugawe psy w świątyni. Przepisy i praktyka utrzymywania porządku w przestrzeni kościelnej w późnym średniowieczu“. Na příkladu přítomnosti toulavých psů v kostelních interiérech autorka rozvíjí úvahy o udržování čistoty a pořádku uvnitř kostelů, o zabezpečení svátostí a o kostelních služebnících, kteří měli (mimo jiné povinnosti) pořádek zajišťovat. Wólkiewicz pracuje především s normativními prameny, nejčastěji se synodálními statuty, a to včetně českých, resp. moravských. Připomeňme v této souvislosti (bohužel nevyužitý) vizitační protokol Pavla z Janovic, který představuje plasticky obraz skutečné situace. K tomuto tématu má nepochybně mnohé co říci i archeologie – v této souvislosti je třeba zmínit například častý výskyt prasečích zubů na hřbitovech i v kostelních interiérech.

Závěrečné dva příspěvky jsou věnovány dějinám umění. Jiří Dienstbier se pokouší nahlédnout do středověké mentality prostřednictvím nástěnných maleb v městských kostelech: „Prostor pro výtvarnou inovaci? Středověké nástěnné malby v městských kostelech v českých zemích“. I přes torzovitě dochovaný pramenný fond přináší řadu cenných postřehů. V interiérech velkých městských kostelů můžeme jen ojediněle předpokládat existenci rozsáhlejších, tematicky uzavřených cyklů; vzhledem k četnosti a roztržitosti fundací se tu setkáváme spíše se soubory izolovaných výjevů, jejichž tematika i úroveň výtvarného zpracování se mohou i ve stejné době značně lišit.

S uzavřenými obrazovými cykly se setká spíše v bočních kaplích, kde mohl být ikonografický program příslušným fundátorem snadněji realizován. Pokud se však podařilo rozpoznat některé mimořádné ikonografické motivy, jedná se většinou o několik více či méně jednoznačně identifikovaných témat (Defensorium v kostele sv. Václava na Zderaze, Štít víry v Hradci Králové, adorace Veroničiny roušky ve Znojmě). Autor naznačuje snahu vzdělaných měšťanů o hledání nových forem vyjádření osobní zbožnosti. Ta ovšem byla přímo závislá na úrovni vzdělanosti a kulturním rozhledu, který byl pochopitelně ve velkém městě výraznější než v menších lokalitách. Většina takto rozpoznávaných motivů je tak v podstatě unikátní a nedoznala většího rozšíření.

V posledním příspěvku sborníku: „Katolický farní kostel v zemi kacířů. Sebeidentifikační strategie znojmských ve vybavení a provozu farního kostela sv. Mikuláše

v 15. století“ nás Aleš Mudra přivádí do pohusitského Znojma, které si jako jedno z mála měst udrželo příklon ke katolické víře. Na příkladu některých výzdobných prvků (výmalba presbyteria s motivy Krista v Hrobě a adorace Veroničiny roušky, výtvarné podoby sanktuária či bohatě zdobeného otvoru v klenbě lodi sloužícího ke svátečním liturgickým inscenacím) se autor pokouší rekonstruovat jejich smysl jako veřejnou deklaraci katolické víry a posilování katolické identity ze strany znojemských měšťanů.

Jistou slabinou tohoto výkladu je skutečnost, že řadu popisovaných motivů či prvků bychom mohli najít v celé řadě dalších lokalit, kde bychom však na základě jiné politické či konfesní situace mohli upřednostnit odlišnou interpretaci. Jinými slovy, naznačený výklad je sice logický, to jej však nečiní pravděpodobným. Ostatně, o složitosti i ošidnosti výtvarného projevu nás bezděčně přesvědčuje sám autor při popisu sanktuária v presbytáři znojemského farního chrámu. Plastiku psa, který je umístěn ve spodní části sanktuária interpretuje nejprve jako „psa hlídajícího schránku“ s božím tělem, o dvě věty později však cituje nápis na mřížce sanktuária, podle které se „pravý chléb synů církve nemá házet psům (heretikům)“, což popisovanému vyobrazení dodává zcela odlišný význam.

Čtrnáct studií sborníku *Městský farní kostel v českých zemích ve středověku* můžeme snad – vzhledem k okolnostem vzniku – považovat za reprezentativní obraz současného stavu bádání, věnovaného církevní problematice. Lze proto snad na závěr učinit pokus o souhrnnou charakteristiku. Naprostá většina studií je zasvěcena pozdnímu středověku, což je dáno skladbou dostupných pramenů. Přesto však poněkud překvapuje (a to nejen v tomto sborníku) malá pozornost, která je věnována období raného středověku. Zdá se, jakoby období přijetí křesťanství, jeho etablování v české společnosti, vznik a rozvoj kostelní sítě a církevní správy byl již vyřešen.

Představy Dušana Třeštíka a Josefa Žemličky o podobě raně středověké církve slouží jako úhelný kámen a spolehlivý odrazový můstek pro pochopení vývoje v mladším období, aniž by však byly podrobeny kritické revizi. Zatímco písemné prameny k danému tématu jsou známy prakticky v úplnosti, archeologické a stavebně historické prameny rychle přibývají. Bohužel pokusy o jejich interpretaci jsou vzácné, případně se pohled historiků a archeologů nestřetává, ale spíše mýjí. Tato situace je vážná především ve srovnání s aktuálními trendy medievistiky v západní a severní Evropě, která uvedené problematice věnuje značnou pozornost a kterou – k vlastní škodě – české prostředí téměř nereflkuje.

Dalším poznatkem, který plyne z posouzení sborníku, je jistá izolovanost jednotlivých výzkumných témat, která trvá již po řadu let či desetiletí. Dílčí otázky či typy pramenů mají v historickém bádání dlouhou tradici, téměř však nedochází k multitematickému či multioborovému dialogu. To se – snad s výjimkou úvodní studie – projevuje na většině publikovaných kapitol. Nelze to apriori považovat za chybu či nedostatek recenzovaného díla, je však třeba apelovat na překročení stínu a na hledání nejen nových odpovědí, ale také – a možná především – na hledání správných otázek. Jen tak je možné bádání o církevních dějinách posunout vpřed.

Martin Čechura

Jan KVĚTINA

Mýtus republiky. Identita a politický diskurz raně novověké polské šlechty

Červený Kostelec, Nakladatelství Pavel Mervart 2019, 720 s., ISBN 978-80-7465-412-1.

V 16. století vyvrcholil proces formování raně novověké polské státnosti, který přinesl i celé spektrum názorů, postojů a myšlenkových proudů nejenou spojených s pronikající reformací. Na rozdíl od západní Evropy však tento společenský kvas nevedl k vnitřním konfliktům a válkám, ale většina soubojů se vedla perem a na stránkách polemik. Mezi nejvýznamnější politické i konfesní polemické autory 16. století v Polsku patřily dvě zajímavé a výrazné osobnosti: přátelé, později soupeři Stanisław Orzechowski a Andrzej Frycz Modrzewski. Oba zasaženi reformací – každý ovšem s jinými důsledky, oba spjatí s politickým životem tehdejšího Polska a s jeho elitami, oba s přesahem za polské hranice. Orzechowski – bouřlivý apologeta polského politického systému s neméně bouřlivým životem, stál po flirtu s reformací pevně na katolických pozicích (až na vlastní osobní život), Frycz Modrzewski – stržený reformačním proudem, mírnější ve svém projevu, ovšem radikálnější v kritice sociálních pořádků tehdejšího Polska.

Právě tyto dvě osobnosti si vybral Jan Květina pro monumentální monografii o identitě a politickém diskurzu raně novověké polské šlechty. Ponořil se do analýzy polského politického systému i politického myšlení na základě důkladného rozboru jejich textů. Nejedná se tedy o monografii čistě historickou. Květina postupuje podobně jako ve své předchozí pozoruhodné monografii o šlechtické demokracii a parlamentarismu:¹ Vychází z analýzy textů spíše než ze suchých historiografických dat a zajímají ho spíše synchronní jevy a ideová schémata než diachronní vývoj.

Obě jeho publikace se tak pohybují na hraně politologie a historie. Zatímco se v předchozí knize autor zabýval celým komplexem polského raně novověkého parlamentarismu a stál tedy blíže historickému výkladu, v nové monografii představuje tento systém prostřednictvím analýzy děl Orzechowského a Modrzewského, příp. dalších autorů. Jeho text tak více zkoumá politické myšlení než historický vývoj či historický kontext, který je pouze naznačen nebo odsunut do poznámek. Je to zdravé řešení pro plynulost samého textu a orientaci čtenáře v problematice, protože ho Květina provádí často neschůdným terénem interpretací, teorií, výkladů, hypotéz a úvah, které vyplývají z díkce pramenů. Do poznámek Květina rovněž odsouvá citace v originálním znění, upozornění na analogické výroky a zdroje nebo odkazy na další badatelské postřehy a výklady. Komplikovanost tématu tak vytváří situaci, v níž nemáme co do činění s jedním textem, ale se dvěma paralelními a záleží na čtenáři, jaký přístup zvolí k četbě knihy. Oba texty však tvoří organickou jednotu a opomenout nelze ani jeden z nich.

Kniha je rozdělena do tří základních kapitol. Jim předchází „Úvod“ a „Teoreticko-metodologický rámec“. Úvod jistým způsobem naznačuje smysl knihy – pochopení polského společenského myšlení, které je z hlediska vnějších pozorovatelů včetně českých

1 Jan KVĚTINA, *Šlechtická demokracie. Parlamentarismus v polsko-litevském státě v 16. – 17. století*, Červený Kostelec 2011.

lapeno do sítě stereotypů často brutálního charakteru. A nejedná se jen o stereotypy „národní“. Jsou tu i stereotypy, dotýkající se výkladu polských dějin, které jsme zdědili již z debat o „smyslu polských dějin“ z 19. století, snažících se racionálně uchopit příčiny polské tragédie. Řada z nich zůstává – bez potřebné znalosti kontextu – přítomná i mezi historiky dodnes. Na tomto poli vykonal Květina dílo zásadního významu. Zaplnil tak rovněž ostudnou mezeru naší historiografie, která se málo a nedostatečně věnovala problematice polských dějin a polského myšlení. Je zarmucující, jak málo české prostředí ví o historii, kultuře a myšlení svého severního, v mnohém blízkého souseda, s nímž nás spojuje tolik různých a hlubokých vazeb.

Květina se intenzivně věnuje metodologickému vymezení své práce. Nečiní tak pouze v úvodní kapitole. Na ni navazuje první kapitola „Republikanismus a politická identita“, v níž autor představuje genezi pojmu „republikanismus“ a jeho výklady a uplatnění. Zároveň vymezuje základní termíny, s nimiž pak pracuje při analýze pramenů. Tyto termíny si vypůjčuje jak z raně novověkého politického myšlení, příp. ze zdrojů (především antických), z nichž toto myšlení čerpalo, ale i z novodobé politologické a historiografické terminologie.

Pole působnosti autor vymezuje již zvoleným pojmem v titulu knihy (*diskurz*), ale nezůstává u něho. Pro pochopení a výklad polského politického myšlení uplatňuje a využívá jako nástroje pojmy *etnie*, *mýtus*, *mythomoteur* a zvláště klíčový způsob chápání textů v dobovém kontextu ukrytého v obratu *theory as practice*. Ten jako metodu výkladu přebírá Květina od Nancy Strueverové, která ji uplatnila na analogické problematice severoitalských měst.² Z klasických pojmů je pro Květinu klíčové především spojení *monarchia mixta*, k němuž se neustále vrací jako k příhodnému vymezení polské státní struktury, v jejímž rámci našlo své místo specifické polské pojetí republikanismu. Na představení metodologie, jejích úskalí a na vymezení pojmového aparátu klade autor silný důraz – rozsah této části knihy tvoří až dvě stě stran.

Ve druhé kapitole představuje Květina polský politický systém, jeho genezi a hlavně sebepojetí a vymezení. Autor představuje tento systém především zevnitř, tedy tak, jak ho chápali hlavně jeho nositelé. Poukazuje na hledání antických vzorů či soudobých analogií, které by jaksi legitimizovaly polskou aristokracii a její podíl na řízení státu (zde připomíná oblíbenost Benátek, jejich státní struktury i vliv benátských autorů). Zvláště cenné jsou Květinovy postřehy o sarmatizmu, který částečně dekoduje nikoliv jako ucelenou ideologii raně novověké Rzeczpospolité, neboť tou se sarmatismus stal až v očích osvícensky naladěných reformistů, kteří se pokoušeli o žádoucí společenskou proměnu v upadajícím polsko-litevském státě v 18. století.

Třetí, nejrozsáhlejší kapitola se věnuje textům a myšlení Stanisława Orzechowského a Andrzeje Frycze Modrzewského. Ti dva jsou zde představeni jako reprezentanti polemik 16. století a jako by reprezentovali dva protivné tábory. To je ovšem zdánlivé – charakter myšlení a ideové závěry se sice u obou protagonistů liší, nikoliv však natolik, abychom je ve všem mohli označit za reprezentanty protikladných ideových směrů. Jak autor dokládá,

2 Autor cituje Nancy STRUEVER, *Theory as Practice: Ethical inquiry in the Renaissance*, Chicago – London 1992.

v řadě otázek stáli oba na stejných pozicích, které jen formulovali buď vyhraněněji, nebo naopak připouštěli jisté kompromisní náhledy. Osobní nesmiřitelnost obou postav neplynula ani tak z odlišných politických pohledů jako spíše z konfesních rozdílů.

K těmto autorům Květina doplňuje ještě Łukasze Opalińskiego. To je zajímavý koncepční tah. Zatímco Modrzewski a Orzechowski byli politickými publicisty v době formování polského systému v 16. století, Opaliński spíše reflektoval jeho fungování a důsledky v století sedmáctém. Květina tak svoje autory nevyvažuje z hlediska konfrontačních argumentů, ale z hlediska vývoje samotného myšlení. Jinak řečeno, autor na základě konkrétních textů ukazuje, jak dobové myšlení reflektovalo zrod politického a společenského systému a jak se podílelo na jeho formování, aby následně předvedl, jak toto myšlení bylo formováno již systémem hotovým a jak reflektovalo jeho celistvost. Ukázkově tu aplikuje „*theory as practice*“.

Pro rozbor textů všech tří autorů vybírá Květina reprezentativní díla. Orzechowski díky své „angažované“ tvorbě poskytuje celou řadu materiálů, zvláště politické dialogy (především jeho pozoruhodný *Quincunx*).³ U Modrzewského se jako hlavní pramen nabízí jeho pozoruhodné a ve středoevropském kontextu pro 16. století ojedinělé dílo *O nápravě Rzeczy pospolité knih pět*.⁴ Z Opalińskiego tvorby pak autor využil především *Dialog faryáře se zemanem*, žánrový ohlas podobných dialogů ze 16. století (Rej, Kochanowski).⁵ Při analýze tvorby všech tří autorů vyzdvihuje Květina tři základní motivy, kterých si všímá vždy ve zvláštní kapitole: problematiku *svobody*, problematiku *rovnosti* a problematiku *obecného dobra*. Tyto tři kategorie vymezují vztah politicky aktivního subjektu k politickému systému: určují, kde jsou meze svobody (aby se z ní nestala *svévole*, z čehož mají obavu všichni tři autoři), kdo všechno je součástí politického národa, jaké vztahy a hierarchie by měly či neměly uvnitř tohoto „občanstva“ vládnout (Orzechowski) a jaký poměr mohou či smějí zaujmout vůči „neobčanům“ (což je otázka, kterou badatelé vždy zdůrazňovali v myšlení Modrzewského). Nakonec se ptá, k čemu slouží politická plnoprávnost (neboli kde jsou hranice privátního prospěchu a obecného dobra a jak je uplatňovat ve vztahu ke státu).

Tyto kategorie Květina podrobně zkoumá u všech tří autorů a dokládá jejich pojetí bohatě uváděnými citacemi jejich děl. Během hlavní analýzy vyplyne na povrch řada zajímavých zjištění, např. Orzechowského motivace, vyplývající z jeho komplikované situace, kdy si musel obhájit svoje manželství a porušení celibátu; nebo Modrzewského inspirace platónskými myšlenkami, které ho vedly k formulování jistých utopicko-dystopických prvků pro jeho ideální model státu. Rovněž je zajímavé srovnání dobového dosahu působnosti obou autorů 16. století, což poněkud kontrastuje s moderní dobou, která vyzdvihla ve své době myšlenkově méně vlivného Modrzewského.

3 Stanisław ORZECOWSKI, *Rozmowa álbo Dyálóg piérwszy około exekucyey Polskiéy Korony*, Cracovia 1563; TÝŽ, *Quincunx, tho jest, Wzór Korony Polskiéy, ná Cynku wystáwióny*, Cracovia 1564.

4 Andrzej FRYCZ MODRZEWSKI, *Andreae Fricii Modrevii Commentariorum de republica emendanda libri quinque*, Kumaniecki C. (ed.), Warszawa 1953; Andrzej FRYCZ MODRZEWSKI, *O poprawie Rzeczypospolitej*, Jędrkiewicz Edwina (transl.), Kurdybacha Ł. (ed.), Warszawa 1953.

5 Łukasz OPALIŃSKI, *Rozmowa plebana z ziemianinem álbo dyskurs o postanowieniu terazniejszym Rzeczy pospolitej i o sposobie zawierania seymow*, [místo neuvedeno] 1641.

Kniha má ještě dvě významné kvality. Tou první je práce s odbornou literaturou. Autor sice představuje polský politický model „zevnitř“ a sám se uchyluje k analýze dobových textů spíše než k formulování vlastních obecných či kategorických závěrů, přesto neopomíjí pravidelně představovat názory jiných badatelů a odborných diskuzí, které se vinou celým textem a poznámkovým aparátem a jejichž rejstřík je úctyhodně bohatý. Druhou doplňující kvalitou knihy je bohatá obrazová příloha, která je i zajímavě komentovaná. Uvedená zobrazení tvoří jakousi třetí rovinu výkladu, protože řada z nich pochází z období klasické polské historické malby (tj. reprezentují ji hlavně díla Jana Matejky), a tak velmi zajímavě prezentuje vnímání osobností první Rzeczy pospolité v období rodícího se moderního polského národa a tedy i vznik jejich osobité moderní mytologie.

České prostředí a česká historická věda má stále nesplacený dluh vůči Polsku a polským dějinám. Musíme vítat každé dílo, které tuto mezeru zaplňuje. Obzvláště když je to kniha tak kvalitní, promyšlená, olbřímí a pronikavá jako monografie Jana Květiny.

Michal Těra

Svatava RAKOVÁ

Město na hoře. Sen a svět Johna Winthropa (1630–1640)

Praha, Historický ústav 2017, 296 s., ISBN 978-80-7286-303-7.

Málokterá etapa z dějin anglosaské Severní Ameriky je v popularizační i specializované literatuře reflektována tak často jako „velká migrace“, tedy příchod puritánských exulantů do budoucí kolonie Massachusetts. V prvních dekadách 17. století zde došlo k propojení tradice reformního křesťanství Starého světa s ekonomickým, ale také intelektuálním potenciálem světa nového. Naděje na vybudování „města na hoře“, komunity sloužící jako vzor k následování pro celý křesťanský svět, vědomí vlastní výjimečnosti a vyvolení k naplňování Bohem určeného poslání, touha jít příkladem, to vše položilo základy unikátního sociálního experimentu, jehož stopy najdeme v severoamerické společnosti dodnes.

Vzhledem k zásadní roli USA při utváření moderního světa se navíc jedná o téma, jehož význam zdaleka přesahuje lokální historiografickou tradici. Reflexi puritanismu se nevyhne zájemce o struktury americké zastupitelské demokracie stejně jako historik literatury nebo filozofie v atlantickém prostoru. Zároveň se ovšem během staletí kolem tohoto tématu nakupil nános stereotypů a zjednodušujících interpretací. Přestože vášeň massachusettských osadníků pro psané slovo zanechala historikům téměř bezbřehou pramennou základnu, komplikovanost jejich myšlenkového světa interpretaci těchto pramenů znesnadňuje – a spíše ještě umocňuje tendence redukovat komplexní problematiku puritanismu na karikatury absolutní zbožnosti nebo bezskrupulózního pokrytectví.

Ze všech těchto důvodů je třeba ocenit dlouhodobou snahu historičky Svatavy Rakové představit českým čtenářům fenomén puritánské kolonizace a zasadit jej do širšího kontextu dějin raného novověku. Na práce věnované anglickým osadám v Novém světě jako celku¹

1 Především Svatava RAKOVÁ, *Anglické kolonie v Severní Americe v 17. století*, Praha 1997; TÁŽ, *Víra, rasa a etnicita v koloniální Americe*, Praha 2005.

nyní navázala komentovanou edicí základního pramene, „Dějiny Nové Anglie“ z pera nejvýznamnějšího puritánského vůdce Johna Winthropa. Tři sešity Winthropových zápisků, zpočátku téměř každodenních, později shrnujících delší časové úseky a vedle podrobností ze všedního i svátečního života rozvádějících také otázky politického uspořádání a puritánské věrouky, nabízejí unikátní vhled do massachusettské kolonie v klíčovém desetiletí 1630–40. Ukazují, jak se v každodenním boji s přírodou ustavovaly základy budoucí prosperity, testovaly modely komunitního soužití, navazovaly vztahy s domorodým obyvatelstvem a ujasňoval vztah k metropoli a jejímu společenskému uspořádání. Důležitá je také skutečnost, že Winthrop v době, kdy záznamy psal, nemohl předvídat budoucí dění. Text je tak velmi bezprostřední, zachycuje i pochybení, která se v daný okamžik zdála fatálně ohrožovat mladou kolonii, selhání jednotlivců a nepředvídatelné zvraty v toku událostí. To vše zvyšuje jeho atraktivitu pro čtenáře.

Raková od samého počátku avizuje, že jejím hlavním cílem bylo rozbít obraz hrozivých puritánských moralistů upjatých v bílých límcích (s. 7), najít pod jeho nánosem skutečné lidské bytosti a pochopit motivace jejich jednání, jakkoli mohou být dnešnímu myšlení velmi vzdálené. Puritánský mýtus ji ovšem očividně přitahuje, což dosvědčuje nejen opakované explicitní vymezování se vůči němu na stránkách knihy, ale také vyobrazení na její obálce. Tu totiž zdobí nikoli některá z dobových ilustrací, ale reprodukce obrazu „Americká gotika“ Granta Wooda z roku 1930, tedy jedna z mnoha uměleckých reflexí puritánských kořenů americké kultury. Tento obraz se mimochodem sám stal předmětem rozsáhlých diskusí a není vlastně jisté, zda je oslavou puritanismu nebo parodií na jeho imitaci v přistěhovaleckých zemědělských komunitách prérijního Středozápadu. Je škoda, že Raková „druhý život“ puritánů v podstatě nechala stranou (s výjimkou opakovaného odkazu na *Šarlatové písmeno*, které ovšem nemusí být českým čtenářům známé; v seznamech středoškolské četby se rozhodně nevyskytuje²) a soustředila se na samotnou velkou migraci a roky bezprostředně následující.

Zato ji pojala velmi důkladně a počátky kolonie Massachusetts vykreslila ve vši jejich mnohotvárnosti. Navzdory názvu knihy se její výklad spíše než na ikonizované figury vůdce a jeho nejbližších soustředí na bezejmenné nebo téměř neznámé muže a ženy a jejich životní zvraty, hledá v jejich houževnatosti a vůli nejen přežít, ale zajistit lepší život pro sebe a své potomky klíč k puritánskému úspěchu. Takovému pojetí nahrává ostatně i sám Winthrop, respektive roztržštěný, na aktuální dění soustředěný charakter zápisků, které jsou vším, jen ne heroizujícím líčením. Winthrop naopak lakonicky dokumentuje soustavné, často malicherné spory uvnitř puritánské komunity, stejně jako každodenní utrpení, hlad, nemoci, ztráty na životech zaviněné chybnými rozhodnutími, motivovanými ješitností nebo ziskuchtivostí, ale v konečném důsledku také odhodlání všechna tato neštěstí překonat a pokračovat v budování ideálního města.

Snaha Svatavy Rakové o demytizaci puritánského světa někdy sklouzává do druhého extrému a její výklad se pak rozpadá na epizodní líčení, v nichž bizarní figurky

2 Nathaniel HAWTHORNE, *Šarlatové písmeno*, přel. Jarmila Fastrová, Praha 1962; poprvé ale román vyšel český již v roce 1929 v překladu Jaroslava Skalického.

bojují v nepovědomém prostředí Nového světa o přežití pod dohledem nevrлých úředníků. V pozadí, byť někdy ne příliš zřetelně, ale stále zaznívá jednotící téma koloniálního projektu, jenž se sice rozvíjel živelně, jeho základy však byly pečlivě a komplexně promyšleny a kodifikovány. Je důležité, že Raková ve svém výkladu položila důraz na vývoj, vývoj překotný a bezprecedentní, nikoli přímočarý, ale s mnoha odbočkami a slepými uličkami. (Zde je třeba zmínit vynikající kapitolu věnovanou několika výrazným deviantům proti standardu puritánské morálky a životního stylu, jako byla porodní bába Alice Tilly nebo „čaroděj“ John Godfrey.) Jeviště, na němž se rozvíjely životní příběhy hrdinů, se v průběhu výkladu dramaticky proměňuje. Zároveň Raková soustavně reflektuje vzájemnou provázanost tří hlavních rovin života v Massachusetts: náboženskou, ekonomickou a právní.

Snaha „bořit mýty“ na první pohled oslovuje především širší okruh čtenářů, které sice zajímají světové dějiny, nejsou ale specialisty na zámořskou kolonizaci nebo raný protestantismus. Důležitou cílovou skupinou mohou být středoškolsí učitelé a studenti, jimž se nabízí možnost nahlédnout nejen do každodenního života v minulé době, ale také do historikovy „kuchyně“. Raková se tomuto typu potenciálních čtenářů očividně snažila usnadnit pochopení souvislostí i četbu nelehkého pramene. V úvodní studii často sahala pro odlehčené až žurnalistické formulace, někdy až rušivé (s. 7: „vedle hardware nástrojů a dobytky přepravili osídlovací pionýři přes Atlantik i software, tedy zažité vědomí funkcí parlamentní monarchie s volenými zástupci s dělbou moci“). A ohled na čtenáře spíše laické než specializované se projevuje také ve vlastní edici.

Winthropův text nepochybně představuje překladatelský oříšek. I zdánlivě banální pojmy (Church) je třeba vnímat v jejich specifickém kontextu a překládat nikoli doslova, ale tak, aby byl zachován smysl sdělení; nemluvě o komplikovaném systému datace jednotlivých zápisků nebo o nutnosti převádět do srozumitelné podoby míry, váhy a jednotky měny. Raková se svého úkolu vesměs zhostila se ctí. Zvláštní ale je, že – údajně ve snaze čtenáře nezatěžovat – vynechala tři pasáže, v nichž Winthrop „formuloval svůj postoj k problémům ryze teologického rázu“. Rozhodla se, že její publikace je „určena zejména k rozšíření pohledu na puritánství jako unikátní kulturotvorný fenomén, nikoli pro potřebu adeptů bohoslovectví“ (s. 278). Očividně se jednalo o úseky nevelkého rozsahu, jejich vyškrtnutí tedy příliš nenarušilo plynulost Winthropových výkladů. Je ale otázkou, zda bylo nutné. Vždyť jiný čtenář by zase mohl shledat nezajímavými pečlivé poznámky o tonáži lodí, které kolonistům přivážely náklady obilí a tabáku, nebo počty ulovených a zkonzumovaných úhořů a humrů.

Zbytečné ohledy na potenciální námitky proti přílišné složitosti těchto vybraných kusů textu bohužel snižují hodnotu edice jako celku. Přesto je nutné Svatavě Rakové poděkovat. Nabídla českému odbornému i laickému publiku téma massachusettského „města na hoře“, jen zdánlivě od střední Evropy časově i prostorově vzdáleného. Otevřela cestu k dalšímu diskutování spleťtých myšlenkových, právních a ekonomických procesů, z nichž se zrodila naše současnost, a zároveň složila poklonu dravosti, vůli, odhodlanosti mužů a žen, kteří tyto procesy spoluutvářeli.

Markéta Křížová

Matthieu MAGNE

Princes de Bohême: les Clary-Aldringen à l'épreuve des révolutions (1748–1848)

(= Bibliothèque d'études de l'Europe Centrale, 23)

Paris, Honoré Champion éditeur 2019, 514 s., obr. příl., ISBN 978-2-7453-5174-6.

Rozsáhlý spis francouzského historika mladé generace, vydaný prestižním pařížským nakladatelstvím, je jeho disertační prací obhájenou v říjnu 2017 na univerzitě v Nice. Sleduje proces adaptace představitelů „první společnosti“ na modernizační reformy habsburské říše a na zvraty, které s sebou přinesly francouzská revoluce a napoleonské války. Předmětem autorova zájmu se stal rod Clary-Aldringenů, na jehož osudech (a zvláště na představitelích dvou generací, knížeti Janovi, 1753–1826, jeho ženě Marii-Christině de Ligne, 1757–1830, pak jejich synovi Karlu-Josefu Clary-Aldringenovi, 1777–1831, a snaše Luise Chotkové, 1777–1864) sleduje zaujímání obranných strategií při proměnách habsburské, aristokratické a frankofonní Evropy mezi léty 1748 a 1848.

Práce je logicky strukturována do tří velkých částí obsahujících celkem osm kapitol, které na sebe navazují a postupně rozvíjejí hlavní myšlenku publikace: jakým způsobem si může šlechtický rod zachovat pozice, majetek a význam v době, která ho svými proměnami ohrožuje. Publikace je založena na obrovské a rozmanité heuristické základně, vytěžené z bohatství archivů v (především střední) Evropě, včetně řady archivů v České republice. Neméně obsáhlý je seznam sekundární literatury: bibliografická část knihy tak čítá celkem 54 stran. V heuristické fázi výzkumu autor zúročil své mimořádné jazykové znalosti, ale také vyčerpávající znalost veškeré francouzské, anglické, německé i české literatury, která se daného tématu týká. Využil typologicky velmi rozličných pramenů, od pramenů úřední či osobní povahy, přes účty, až po dobovou odbornou i krásnou literaturu. Pracoval také s ikonografickými prameny, k čemuž osobnost Karla-Josefa Clary-Aldringena, „muže majícího oko malíře a duši hudebníka“, neúnavného kreslíře, přímo vybízela. Kreslila ostatně i řada dalších osob z jeho okolí.

Publikaci otevírá rozsáhlý úvod seznamující čtenáře s cílem práce, její strukturou a metodologií. Práce je chronologicky vymezena letopočtem 1748 (jeho výběr není příliš přesvědčivě zdůvodněn) a revolučním rokem 1848, kdy teplickému panství vládl jediný syn Karla-Josefa, Edmund Moritz (1813–1894). Profilující epocha je ohraničena letopočty 1789 a 1848, s akcentem na první desetiletí 19. století, jednak s ohledem na jeho politickou významnost, jednak pro bohatou úrodu epistolografických pramenů, které se právě k tomuto období vztahují.

První část, *Des comtes aux princes*, Od hrabat ke knížatům, se skládá ze dvou kapitol, z nichž první je věnována genezi rodu, budování panství, přestavbám zámku v Teplicích, získání knížecího titulu, sňatkovým a jiným aliančním strategiím, jakož i integraci rodu a jeho členů do vídeňské a české společnosti. Autor zde analyzuje nejdůležitější události, které se obou rodů, toskánských Claryů a lotrinských Aldringenů, bezprostředně i vzdáleně dotýkaly, mapuje změnu jejich vojenské identity v identitu hlásící se k nové vlasti. Všimá si nejen sociálního, ale i ekonomického kapitálu rodu, pečlivou analýzou příjmů a vydání stanoví základní trendy upevňování hospodářských pozic hraběcího rodu Clary-Aldringenů.

Druhá kapitola první části je věnována výchově a vzdělávání (zde nesporně zaujme „rozvrh hodin“ patnáctiletého Karla-Josefa z července 1792), učitelům a guvernantům ve službách rodu, tělesným cvičením urozených žáků, výběru jejich četby (před nástrahami „nebezpečné četby“, kam patřily mj. *Nebezpečné známosti* či *Utrpení mladého Wethera*, varovali snad všichni šlechtičtí vychovatelé, ba i urozené matky). Ke strategiím socializace Karla-Josefa patřilo i psaní osobního deníku, k jeho disciplinaci pak výchova k „povolání dědice“. Cestování je v této kapitole představeno jako významný výchovný i vzdělávací prostředek, byť jeho charakter, příprava a průběh samotné cesty nabývaly v době „zpochybnění kavalírských cest“ nových dimenzí. I tato část knihy je založená na hlubokém archivním ponoru a důsledně respektuje široký kontext evropských kulturních dějin dané epochy.

Druhá část, *Les Clary-Aldringen et les équilibres de l'Europe Centrale au temps des révolutions*, Clary-Aldringenové a rovnováha střední Evropy v době revolucí, rozdělená na tři kapitoly, sleduje pozici rodu i rodiny Karla-Josefa v obtížných letech, od turbulencí způsobených revolucí francouzskou do revoluce 1848. Primárně zde nejde o představení neklidné střední Evropy, nýbrž o analýzu metamorfóz aristokratické identity a konzervace jejich distinktivních znaků mezi léty 1792–1848. Pozornost je soustředěna na místa, v nichž se tyto proměny odehrávaly, totiž na Vídeň, Prahu a Teplice (autor zná důvěrně nejen historii, ale i současnost těchto míst), na relativně poklidný život na panství, rozmach Teplic coby lázeňského města, na vytváření nezbytné infrastruktury a na budování a složení lázeňské klientely. Město se svým narůstajícím lázeňským provozem stalo vydatným zdrojem financí knížecího domu a zároveň privilegovaným místem pro uplatňování rodových ambicí. Politickým problémům monarchie v době doznívajícího josefinismu, dopadu revoluce a válek, šlechtické emigrační vlně (a šlechtické solidaritě), jakož i vídeňskému kongresu, je věnována třetí kapitola této části.

Závěrečná třetí část, *Regards aristocratiques entre révolutions et restaurations*, Aristokratické ohledy na revoluce a restaurace, opět o třech kapitolách, je věnována budování kulturního kapitálu rodem Clary-Aldringenů. Autor se podrobněji zabývá významnými autoreprezentačními fenomény, nastíněnými v předcházejících kapitolách a spojenými s aristokratickým kosmopolitismem: divadlem, cestováním a literární kulturou. Pokud se M. Magne v předcházejících částech dotkl kulturní proměny Teplic a významu divadla pro reprezentaci rodu a její posilování, pak v této části je divadlu věnována celá kapitola. Divadelní život v Teplicích je představen jako důležité místo setkávání diváků a herců, tedy osob urozených a neurozených. Tuto část knihy lze považovat rovněž za významný příspěvek k dějinám divadla v českých zemích. Další kapitola této třetí části je věnována cestovním aktivitám výše zmíněných představitelů tohoto rodu. Zaujímá celých 57 stran, nechybí pasáž věnovaná cestování urozených žen, v tomto případě Luisy, manželky Karla-Josefa.

Důraz je položen na politicky motivované cesty Karla Josefa do Francie a Itálie – v Itálii pak hledal ztracené zdraví. Fenomén aristokratického cestování je sledován v kontextu politických proměn Francie i Apeninského poloostrova. Poslední kapitola této části je zasvěcena literární tvorbě a literární kultuře středoevropské aristokracie obecně; poezii, vizuální kultuře štambuchů, překladům, krásné literatuře, dopisům a deníkům

Clary-Aldringenů pak zvláště. Vizualní a literární kultura jsou zde ukázány jako široká škála možností, jak zachytit všechny fazety každodenního a svátečního života aristokracie.

Publikaci uzavírá syntetizující závěr, v němž autor překračuje horizont svého vyprávění směrem k přítomnosti a nezastavuje se ani u roku 1945...

Kniha obsahuje textové i obrazové přílohy. Z textových jistě užitečnou zjednodušenou genealogii rodu, mapku sídel a panství rodu, odhad majetku rodu knížetem Janem Clary-Aldringen z roku 1789 a finanční hodnotu majetku k roku 1807, graf návštěvnosti teplických lázní atd. Z literárních pokusů Karla-Josefa editoval M. Magne jeho fiktivní dialog o politické situaci sepsaný koncem dramatického roku 1809. Obrazová příloha pak přibližuje nejen kresby Karla-Josefa, ale i jeho ženy Luisy.

Bylo-li cílem práce M. Magna ukázat, jak si rod Clary-Aldringenů dokázal v nanejvýš rušné epoše, v době nazývané „mezi časy“, zachovat a ubránit svou legitimitu, integritu a význam, pak je třeba konstatovat, že se zdařilo vyčerpávajícím způsobem tento cíl splnit.

Navzdory rozsáhlosti publikace a bohatosti informací, které poskytuje, je její text plynulý, čtivý, místy francouzsky duchaplný. A hlavně: původních českých prací o rodu, který významně ovlivnil historii nejen západního koutu Čech, je málo a jedná se pouze o studie. Jistě by stálo za úvahu, zda by knihu, která zkoumá tento rod v širokém kontextu středoevropských a českých dějin, nebylo užitečné přeložit.

Milena Lenderová

Barbora PÁSZTOROVÁ

Metternich a německá otázka v letech 1840–1848

Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2019, 195 s., ISBN 978-80-261-0831-3.

Kniha je přepracovanou verzí disertační práce obhájené na Katedře historických věd Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni. Toto pracoviště na sebe v posledních letech díky Miroslavu Šedivému opakovaně strhlo pozornost pro dynamický rozvoj oboru obecných raně moderních dějin. Šedivého dílo tematizovalo hlavně otázky mezinárodní politiky a diplomacie první poloviny 19. století. Styčným bodem s recenzovaným dílem je analýza Rýnské krize (1840–1841), ale i některé aspekty Východní otázky. Šedivého přístup k tématům potvrdil zvyšující se prestiž západočeského badatelského centra v oboru obecných dějin, který je v posledních letech poznamenán závažnými debatami o dalších perspektivách vývoje, metodologické výbavě, vazbě na pramenné studium a celkovém přínosu.

Barbora Pásztorová vstoupila na pole již v minulosti bohatě pokryté výzkumy, vždyť Klemens Metternich byl fenoménem světové politiky a po mnoho let náleží k velkým tématům historické vědy. Recenzovaná publikace dobře ukazuje, kudy vede cesta k produktivní práci na poli obecných dějin: autorka pečlivě a s širokou jazykovou kompetencí zapracovává do svého obrazu Metternicha výsledky práce zahraničních badatelů, současně je ale schopna přidat jak významné výsledky archivního studia, tak některé nové interpretace, zastupující rakouský pohled na témata německé nebo světové politiky a někdy také pohled český. Ve světle skandálu, který nedávno otřásl oborem

obecných dějin, a nepříliš šťastně vedené debaty o prý přirozené inklinaci oboru k přebírání cizích výsledků výzkumu je tento přístup produktivní a pro čtenáře odborného i laického pochopitelný.

Kniha se zaměřuje na přibližně osm let z Metternichovy bohaté kariéry a autorka se ještě snaží vyjmout z četných diplomatických akcí „starého lišáka“ rakouské a evropské diplomacie hlavně ty, které souvisí s tzv. německou otázkou. Tu si autorka definuje široce, jako „souhrn problémů, které se týkaly teritoriální, politické, hospodářské a společenské organizace území obývaných německy hovořícím obyvatelstvem.“ Německý prostor je autorkou, v souladu s majoritním pohledem autorit, chápán jako klíčový pro udržení mocenské rovnováhy, a tedy také míru v Evropě. Autorka tedy sdílí názor, u nás známý hlavně z děl britských historiků, že německé státy (německý prostor) sdružené tehdy v Německém spolku, byly jevištěm, na kterém se odehrával spor o moc a mír v Evropě. Kromě samotných německých států přitom do dění zasahovaly také četné zainteresované ne-německé mocnosti a také samozřejmě lidová hnutí, v tomto případě hlavně hnutí nacionální. Na tomto interpretačním poli Pásztorová provádí čtenáře sérií událostí a krizí, vymezujících politickou restrukturalizaci německého prostoru z hlediska moci, představ o identitě atd. Přístup autorky je přitom primárně orientován na dějiny diplomacie a z tohoto prostředí pochází také velká většina pramenů.

Přínos autorčina výzkumu lze nahlížet z různých úhlů pohledu. Řada jejích interpretací je v českém prostředí neznámá či málo známá, především hodnocení Metternichova úsilí o zvládnutí šlesvicko-holštýnské krize nebo mezinárodní souvislosti občanské války ve Švýcarsku (1847). Metternichova role v nich byla závažná. Zvláště v případě švýcarské občanské války lze hovořit o prologu velkých změn v německém prostoru, které nakonec smetly i samotného Metternicha. Autorka má tendenci Metternichovo jednání vysvětlovat s pochopením a shovívavostí, kterou před lety v českém prostředí čtenáře překvapila některá překladová díla britských badatelů. Ta na místo Metternicha jako novodobého Machiavelliho, mistra zákulisních jednání, ale také utlačovatele a symbolu konzervativního předbřeznového režimu představila pána na Kynžvartu jako velkého evropského státníka. Ten poměrně úspěšně dokázal hrát velmi vysokou hru s nevalnými kartami, kterých se mu dostalo v podobě Rakouska se zanedbanou armádou a nízkou výkonností hospodářství.

Metternich je podle Pásztorové velikánem evropské politiky, sledujícím blaho kontinentu v podobě míru – což se nevyklučovalo s jeho rolí rakouského státníka, protože chřadnoucí říše mír potřebovala více než jiní. Pásztorová se silně vymezuje právě proti pojetí Metternicha jako rakouského politika, sledujícího na mezinárodním kolbišti omezeně rakouské zájmy. Snad právě tady lze hledat největší devizu jejího díla vůči zahraničnímu prostředí. Autorka svoji tezi o Evropanu Metternichovi důsledněji než britští badatelé podpírá výzkumem v rakouském Státním archivu, přičemž významné rešerše konala také v archivech bývalých menších německých států a v Kodani. Autorka se nezdráhá ukázat čtenáři i hospodářskou extenzi Metternichovy německé politiky v podobě jeho zájmu o možnosti revize postavení Rakouska mimo Německý celní spolek a některé koncepční diplomatické protitahy, které se knize odhodlával učinit v této věci.

Dílo je výsledkem práce mladé, zjevně talentované badatelky a jako takové je v těžké situaci, protože nutně bude směřovat do mezinárodní kompetice (po rozšíření a překladu do světového jazyka), kde přirozeně narazí na komplexnější interpretace Metternichova života a díla. Autorka si však je limitů svého přístupu vědoma. Čas od času totiž naznačuje svůj problém s přílišnou vazbou výzkumu na tzv. německou otázku. Metternichův zájem o evropskou politiku byl totiž mnohem širší, německý prostor byl pouze jednou z šachovnic, na kterých hrál své diplomatické hry. Patrně ještě větší důležitost je třeba ve sledované době přičíst italskému prostoru, kam zřejmě směřovala hlavní pozornost knížete. Především v hospodářsky orientovaných analýzách reflektuje Pásztorová i druhý limit: Metternich dobře věděl, že bez revize hospodářské politiky Rakouska nebude možné obstát v měnících se poměrech v německém prostoru, ale současně byla hospodářská politika říše vždy tak trochu mimo dosah jeho vlivu a zůstávala předmětem střetů rivalizujících skupin ve Vídni. K jejich bližší analýze není recenzované dílo určeno.

Zatímco předchozí připomínky nelze brát příliš vážně, protože prostě disertační projekt nemůže obsáhnout tolik aspektů přebohaté činnosti Klemense Metternicha, v jednom bodě je třeba být na autorku náročnější. Jde o příliš stručné ohledání způsobu myšlení starého knížete, kterého analýza Pásztorové zastihla v až pokročilém věku. Již to nebyla osobnost na vrcholu sil, kdy se střetl s Napoleonem, ale podle autorky „unavený a rozčarovaný sedmdesátník“, dokonce – a tady se asi mnozí čtenáři zarazí – prý „ve stádiu fyzického rozkladu“.

Zatímco obálka knihy s portrétem knížete na vrcholu sil navozuje dojem dynamického a kreativního diplomata, lva salónů a mistra kuloárních jednání, realita čtyřicátých let byla dosti odlišná: Metternichovi ve vysokém věku slábnul sluch, zhoršovala se artikulace, bylo znát celkové vyčerpání a zpomalení jeho reakcí. O proměně způsobu jeho myšlení se ale mnoho nedozvídáme, pohled na knížete je v tomto směru až příliš statický a málo ukotvený v jeho zkušenostech ze zápasu s předchozími protivníky. Proměna mentální mapy někdejšího Napoleonova protihráče a ochránce Rakouska a Evropy před válkychtivou „korsickou bestií“ a později symbolu antiliberální politiky by si zasloužila pečlivější interpretaci.

Knihy stojí za přečtení. Posouvá hranice našeho poznání osobnosti současně veliké i kontroverzní. Navíc s překvapivě aktuálním poselstvím životního díla. Starobylý obor obecných dějin a dějin diplomacie má v Plzni nadějnou pokračovatelku.

Lukáš Fasora

Martin ZÜCKERT – Heidi HEIN-KIRCHER (eds.)

Migration and Landscape Transformation.

Changes in Central and Eastern Europe in the 19th and 20th Century

Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2016, 204 s., ISBN 978-3-525-37313-2.

Recenzovaná publikace představuje nové pohledy na historickou krajinu střední a východní Evropy. Jednotlivé studie byly poprvé prezentovány na konferenci *Migration und Landschaftswandel. Veränderungen in der Kulturlandschaft in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert* v Mnichově v roce 2014 s cílem poukázat mimo jiné na skutečnost, že environmentální otázky jsou v historiografii složitým, ale potřebným tématem.

Kniha obsahuje kromě předmluvy (Martin Zückert a Heidi Hein-Kircher) úvodní, teoreticko-metodologický vstup Martina Zückerta a osm příspěvků, seskupených ve třech oddílech. První je věnován nucené (programové, plánované) migraci a jejímu vlivu na krajinné změny (autoři Tadeusz Janicki a Máté Tamáska). Druhý se zabývá činností migrantů jako původců krajinných změn (Volodymyr Kulikov, Ajvar Jürgenson, Ondřej Daniel), třetí analyzuje vnímání krajiny a formy jeho interpretace očima migrantů.

V předmluvě editoři knihy Martin Zückert a Heidi Hein-Kircher zmínili současné existující velké krajinné změny jako důsledek činnosti společnosti v 19. a 20. století. Industrializace (i v zemědělství), dopravní revoluce a urbanizace patřily k hlavním hybatelům převratných změn. Jiným faktorem byly idealizované pohledy na chování člověka, jehož následkem byla poškozená nebo naopak intaktní příroda. Během migračních vln noví obyvatelé v zájmových regionech střední a východní Evropy přizpůsobovali krajinu svému životnímu stylu a způsobu hospodaření (*land use*). Velmi často se tyto procesy realizovaly pod silným vlivem státu, státního ekonomického plánování a dobových platných zákonů. Silné migrace znamenaly po druhé světové válce počátek intenzivní exploatace a kolektivizace krajiny. Na mnoha místech však zároveň docházelo k postupnému úbytku obyvatelstva s následující nízkou hustotou osídlení, ke snížení zemědělské produkce a k zalesňování zemědělské půdy. Vojenská hraniční pásma se po roce 1989 na mnoha místech změnila v přírodní parky.

Martin Zückert uvedl svůj příspěvek „Migration and Landscape. Intentional Change and the Long-Term Transformation of Cultural Areas in East Central Europe“ myšlenkou o nestálosti pojmu krajina v současném životě společnosti, jeho pestrosti a různorodosti, zejména z hlediska kategorií a kritérií, jimiž je na krajinu nahlíženo. Mezi tato hlediska patří dle autora i postoje a ideologie dobových politických režimů, transformované např. do termínu „kvetoucí socialistická krajina“. Soudobé posuzování typů krajín se dle Zückerta řídí nejen probíhajícími procesy (urbanizace, industrializace aj.), ale též teoriemi o ideálních krajinách.

Zückert podal rovněž stručný přehled bádání: shrnul vybrané pohledy geografů, sociologů a etnologů na strukturalizaci a typologii krajín, zmínil i několik českých prací. Je však zřejmé, že téma krajinných změn střední a východní Evropy ve 20. století, vycházejících z politických a ekonomických rozhodnutí, je prozatím v mezinárodním vědeckém prostoru na úrovni dílčích, navzájem nekonvenujících sond. Autor se dále zamýšlel nad obecnými postuláty vzájemného vztahu migrací a krajiny a konstatoval, že středovýchodní Evropa (*East Central Europe* – jedná se o geopolitický termín, označující země bývalého východního bloku) je regionem, kde se migrační vlny, ovlivněné politickými událostmi a vládnoucími režimy, výrazně promítly do proměny kulturních krajín.

Poukázal též na negativa cíleného počestění českého pohraničí po roce 1945, obývaného převážně německou menšinou, vysídlenou po druhé světové válce. Změna se odrazila také v problematice zeměpisných jmen; spočívala v jejich převodu do úřední řeči příslušné země, v tomto případě do češtiny (na slovenskomaďarském pohraničí do slovenštiny apod.) a souvisela se standardizací zeměpisného názvosloví obecně, zahájenou v Československu již po první světové válce. (Německá zeměpisná jména nejen

v českoněmeckém pohraničí byla a jsou předmětem studií historické toponomastiky a dalších oborů.)¹ Závěrem Zückert konstatoval, že transformace krajiny vlivem migrací, jejich příčiny a důsledky patří k významným tématům soudobé historiografie, geografie, sociologie a dalších příbuzných disciplín. Přetvořené krajiny by měly být rovněž vnímány jako předmět dokumentace, analýzy a záchrany specifického kulturního dědictví.

V prvním oddílu publikace otevřel problematiku nucených migrací a jejich vlivu na krajinu Tadeusz Janicki (univerzita Poznaň) v kapitole „Wartheland as a „Mustergau““. Koncepte zbudování vzorového regionu v okolí města Warty, území, připojeného po vypuknutí druhé světové války k Německé říši, kde mělo obyvatelstvo žít v souladu s přírodou, měla být prvním příkladem germanizace včetně plánovitého přetváření krajiny pod vlivem nacistické ideologie. Náročný úkol byl svěřený Arthurovi Greiserovi a župa se měla stát modelovou ukázkou obdobných řešení v Říši. Kromě změny v národnostní struktuře regionu ve prospěch německého živlu bylo třeba upravit i krajinu včetně zavádění plodin, pěstovaných v Německu, výrazného zvětšení zelených ploch (zalesňování) a implementace německých zeměpisných jmen, folklórních prvků a symbolů do městských i vesnických sídel. Precizně připravená koncepce „Mustergau“ však mezi německým obyvatelstvem nenalezla takovou odezvu, jak se očekávalo.²

Maté Tamáska (univerzita Vác) se v kapitole „The Manorial Village, Garden Hungary and the Socialist Large Estate. The Landscape of the New Villages after the 1945 Hungarian Land Reform“ zaměřil na transformaci maďarské venkovské krajiny po roce 1945, související s pozemkovou reformou.³ Proměny vesnických sídel a jejich struktury byly dle autora zahájeny již v 18. století. Etapu po roce 1945 považuje autor za jednu – specifickou – fázi těchto změn, zejména s ohledem na restrukturalizaci velkého pozemkového vlastnictví a statků střední velikosti. Nucená inspirace sovětským vzorem sehrála negativní roli ve struktuře krajiny i v produktivitě zemědělství. Přesto se v krajině dochovaly reliktu historických krajinných prvků, obklopené novou výstavbou (těž v poslední době v rámci suburbanizačních procesů s projevy městského života) a scelenými polnostmi.⁴

- 1 Jiří ČERMÁK, *Dosavadní práce komise pro revisi pomístního názvosloví při Národní radě badatelské a standardní mapa názvoslovná*, Sborník Československé společnosti zeměpisné 39, 1933, s. 117; Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*, 4 sv., Praha 1954-1957, 5. sv. Jan SVOBODA – Vladimír ŠMILAUER, Praha 1960; Ladislav HOSÁK – Rudolf ŠRÁMEK, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, I, II, Praha 1970, 1980; Ivan LUTTERER – Rudolf ŠRÁMEK, *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Havlíčkův Brod 1997 aj.
- 2 Srov. též Tadeusz JANICKI, *Wieś w Kraju Warty 1939–1945*, Poznaň 1996; TÝŽ, Zalesienie jako element germanizacji krajobrazu kraju Warty (1939 - 1945), *Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej* 11, 2012, s. 89-108.
- 3 Maté Tamáska se v roce 2018 účastnil konference „Evropa před novými výzvami, Národnostní menšiny ve střední a východní Evropě v letech 1918–1940“ (Český Těšín, 13.–14. duben 2018), kde přednesl zajímavé téma „Bata-modern“ and „Bourgeois Heritage“: Discourses among Hungarian Intellectuals about the Architecture Trends in (Czech)-Slovakia 1919–1939, svědčící o jeho širokém výzkumném záběru.
- 4 Autor se rovněž zabývá problematikou velkoměstských metropolí, např. Maté TAMÁSKA, *Donau Metropolen, Wien Budapest, Stadträume der Gründerzeit*, Salzburg – Wien 2015.

Druhá část knihy se třemi kapitolami je věnována vlivu migrací na proměny krajiny. Volodymyr Kulikov (univerzita Charkov, Center of Urban History of East Central Europe, Budapešť) se zabýval industrializací a transformací krajiny v okolí Donbasu na přelomu 19. a 20. století. Industrializace venkovské krajiny střední a východní Evropy včetně Ukrajiny je stále v centru autorovy pozornosti. Ve sledovaném období expandovaly do venkovské krajiny nové průmyslové závody a orientace na průmysl změnila také strukturu obyvatelstva a jeho prudký nárůst ve městech. Industrializační procesy se odrazily i v dobovém umění a poezii.

Téma ideální a skutečné krajiny („Ideal and Real Landscapes. On the Landscape-Changing Strategies of the Estonian Settlers in Siberia“) zaujalo Ajvara Jürgensona (univerzita Tallinn). Sledoval migraci obyvatel Estonska na Sibiř v průběhu 19. století a její demografické, sociální a kulturní aspekty. Carské Rusko začalo intenzivně kolonizovat jižní oblasti Sibiře a Dálný východ, zároveň migranti z Estonska usilovali s ohledem na silný nárůst obyvatel a s ním i zvětšující se chudoby o zlepšení životních podmínek přesídlením do nových regionů. Pokoušeli se přitom implementovat do zcela odlišné krajiny původní životní styl včetně sídelních struktur a etnologických prvků. Nabízí se zde srovnání s ideou Mustergau Wartheland ve smyslu přenosu původních zvyklostí a folklóru migrantů, který se nepodařilo zcela uskutečnit.

Ondřej Daniel (Univerzita Karlova, Praha) se zabývá mimo jiné migrační problematikou bývalé Jugoslávie.⁵ V kapitole „From Golden Plains through Black Mountains to the Silver Sea. The Nostalgic Spaces Described by Migrants from the Former Yugoslavia“ poukázal na nostalgické, idealizované vnímání „opuštěné vlasti“, které si ekonomičtí migranti vytvářeli po odchodu z Jugoslávie. Kolektivní paměť míst úzce souvisí s touto problematikou. Jedním z příkladů je obraz Srbska jako země plné zeleně, kamenných domů s červenými střechami, s řekami a pastýři, vyprávěný autorovi v Paříži srbským emigrantem.

Robert Keményfi z univerzity v Debrecíně se věnuje „pojmu národní krajiny“ ve střední Evropě („Filling/Charging the Land(scape) symbolically. The Notion of a National Land(scape) in Central Europe“). „Národní krajiny“ jako odraz národnostního uvědomování vznikají především v mysli obyvatel, spjatých s krajinou ve smyslu domova určitého národa. Následně jsou přijímány jako atributy národního života a promítány do uměleckých děl, literatury a poezie. Pokud bychom tento pojem aplikovali na české země, nepochybně se národní krajiny odrážejí mimo jiné v mnohasvazkovém díle Ottových Čech, opěvujících českou krajinu s jejími národními a historickými symboly.⁶ V českém prostoru lze zmínit i vznik a utváření regionů historické paměti (Podblanicko, Chodsko, Podřipsko aj.).

Krajinu Východních Prus a její odraz v německých, polských, ruských a litevských, převážně geografických pracích z 20. a počátku 21. století, sledovala Stephanie Zloch (TU Dresden), k jejímž odborným zájmům patří migrační procesy a změny, které následují.

5 Např. Ondřej DANIEL, Gastarbajteri: Rethinking Yugoslav Economic Migrations Toward European North-West, Transnationalism and Popular Culture, in KLUSÁKOVÁ, L., ELLIS, S. (eds.) *Imagining Frontiers, Contesting Identities*, Pisa 2007, p. 277–302.

6 Čechy. Společnou práci spisovatelův a umělců českých vedou František Adolf ŠUBERT a František Adolf BOROVSKÝ, Praha 1883–1908.

Pracovala s termínem mentální mapa podobně jako Robert Keményfi. Konstatovala, že migrace po druhé světové válce přispěly k rozdílnému vnímání Východních Prus a nastavily možnosti nových narativů.

Karolína Pauknerová (Univerzita Karlova, Praha) a Jiří Woitsch (Akademie věd ČR, Praha) zvolili za téma pamět krajiny v západočeském pohraničí na příkladu Tachovska („Educational Trails as Agents of Landscape Memory in a Western Bohemian Border Region“). Studovaný mikroregion byl poznamenán vysídlením Čechů po mnichovské dohodě, Němců po druhé světové válce i vznikem tzv. Železné opony. V současné době se na Tachovsku nachází naučnými stezkami protkaná chráněná krajinná oblast Český les. Její návštěvníci se zde mohou seznámit s historickými kořeny regionu a jejich uchováním jako kulturního dědictví a paměti míst.

Recenzovaná kolektivní publikace je pro studium novověkých historických krajín přínosem především z pohledu koncepčního a problémového - kladením nových, neotřelých otázek, hledáním odpovědí, časovým záběrem především na 20. století. Vliv rozsáhlých, převážně nucených migrací a s nimi spjatá cílená krajinotvorba ve střední a východní Evropě, pojmy „národní krajina“ nebo „ideální a skutečná krajina“ a další řešená témata dosud nebyla tímto způsobem komplexněji nahlížena. Jednotlivé kapitoly proto mohou být inspirací k rozsáhlejšímu, obdobně zaměřenému výzkumu. Po stránce metodologické se autoři drželi standardů historické a historicko-geografické práce.

Eva Semotanová

Jaroslav HRDLIČKA – Jan Blahoslav LÁŠEK (edd.)

Paměti Vlastimila Kybala. Díl II

(= Deus et gentes, sv. 24)

Praha – Chomutov, L. Marek 2020, 824 s., ISBN 978-80-87127-55-1.

Rozsáhlé paměti historika a diplomata Vlastimila Kybala (1880–1958) podávají pozoruhodné svědectví o životě osobnosti, která se v první polovině 20. století ojedinělým způsobem pohybovala mezi českým prostředím a druhým (duchovním) domovem v románských zemích od Itálie po Latinskou Ameriku. Jako exulant v USA Kybal sepsal své vzpomínky bez valné naděje na jejich kompletní vydání. Podmínky pro takový ediční podnik vznikly teprve na počátku 21. století, kdy se jich ujali dva historici působící na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze – tamní profesor Jan Blahoslav Lášek a celoživotní badatel o Kybalově životě a díle, jeho životopisec Jaroslav Hrdlička. S odstupem osmi let od podstatně menšího prvního svazku (2012) vyšel nyní druhý díl, který bezpochyby upoutá zájem historiků diplomacie a mezinárodních vztahů, jimž je v knize věnováno daleko nejvíce místa. Neměla by však zaniknout ani méně nápadná stránka Pamětí, která se týká dějin historiografie a historických institucí, a to především v Římě, kde Kybal autoritou vyslance podpořil budování Československého historického ústavu a snažil se zvýraznit českou přítomnost ve Věčném městě. Právě k této stránce Pamětí se soustřeďuje přítomný text.

Zatímco první díl pojednává o Kybalových studiích a o jeho výzkumném působení v římském Istituto Austriaco di Studi Storici,¹ druhý díl je věnován jeho činnosti v diplomatických službách Československé republiky v Itálii (1920–1925), poté v Brazílii a Argentíně (1925–1927), ve Španělsku a Portugalsku (1927–1933), v Mexiku a Střední Americe (1935–1939). Jelikož Kybal po okupaci Československa nacistickým Německem odmítl kapitulovat, stal se exulantem a zbytek života strávil v Americe. Popis činnosti v USA, kde se snažil napomoci k obnovení samostatnosti Československa, tvoří v pamětech již jen poměrně stručný epilog, neboť choroba na sklonku života autorovi nedovolila, aby své memoáry dovedl za rok 1943.

Kybalovy Paměti jsou vskutku jedinečným dílem člověka, který měl dokonalou průpravu v historickém řemesle, literární nadání a zároveň mnohaleté zkušenosti diplomata. Psal je na sklonku života, kdy již získal odstup od každodenní diplomatické rutiny a mohl události, které prožil, i osobnosti, jež poznal, hodnotit s nadhledem. Zároveň však zůstal historikem, který cílevědomě vytváří dokument o minulé době a snaží se zachovat její postupně se měnící obraz. Kybal vycházel z deníkových záznamů, proto se jeho chronologicky uspořádané vyprávění opírá o přesná data a hlavně o záznam dobových názorů osobností, s nimiž jednal – od hlav států přes diplomaty a jiné politiky až po intelektuály různého zaměření. Zásadně se liší od vzpomínek těch osobností, které se spoléhaly na svou paměť a tvořily memoáry spíše anekdotického než faktografického rázu. Zároveň nejde o apologii vlastní činnosti, neboť Kybal vystupuje spíše jako aktivní pozorovatel než jako stylizovaná centrální postava děje. Odtud plyne mimořádná pramenná hodnota díla.

Rozsáhlá a mnohotvárná materie pamětí si zaslouží detailní pozornost specialistů. Zde si povšimneme první části pamětí, nazvané *Římská mise 1920–1925*. Kybal zahájil svou vyslaneckou činnost v Římě v lednu 1920, a to – jak sám píše – jako nováček v oboru diplomacie, navíc zastupující teprve nedávno zrozený československý stát, budující svá zahraniční zastupitelství. Hluboké humanitní vzdělání, zkušenosti zcestovaleho univerzitního profesora a výborná znalost několika jazyků mu toto postavení usnadňovaly. Jeho společenské postavení posilovala také oddaná manželka, mexická malířka Anita Saenz-Kybal, která mu otvírala dveře do hispánského diplomatického okruhu a tím i zpětně do vyšších vrstev italské společnosti.

S touto výbavou se Vlastimil Kybal vcelku suverénně pohyboval ve světě politiky a mohl zaznamenávat názory a postoje (zejména k Československé republice a střední Evropě), jež poznával v prostředí italské královské rodiny, vlády, ministerstva zahraničních věcí, mezi politiky a novináři. Uvědomoval si složitost vztahu mezi Itálií jakožto jednou z ambiciózních evropských mocností a mladým státem – proměnlivého vztahu, v němž hrál podstatnou roli postoj Itálie k Francii, Německu, Rakousku a Maďarsku, stejně jako k státu Jihoslovanů a k otázce Jadranu.

Vlastimil Kybal byl jako vyslanec plně loajální československé vládě včetně ministra zahraničních věcí Edvarda Beneše, i když se s ním mnohdy názorově rozcházel. Právě

1 Podrobněji jsem o prvním dílu pojednal v recenzi *La ricerca storica ceca nella Roma dell' 'inizio del XX secolo*: Paměti Vlastimila Kybala I (Praha – Chomutov 2012), Bollettino dell' Istituto Storico Ceco di Roma 8, 2012, s. 146–148.

z tohoto hlediska jsou zajímavé jeho komentáře k vývoji vnitřní a zahraniční politiky Itálie po první světové válce a zvláště po nástupu Mussoliniho. Totéž platí o charakteristice československé politiky a jejích nedostatků, jež viděl v jednostranné orientaci na Francii a v nedocení klíčových postav předmussoliniovské Itálie, například úlohy bývalého ministerského předsedy Vittoria Orlanda při vzniku Československa.

Kybal zachycoval názory italských představitelů rovněž na hospodářský potenciál Československa a na jeho kulturní úroveň. Stal se prostředníkem při seznamování italské veřejnosti s českou hudbou a výtvarným uměním. Jako člověk zasvěcený do zákulisí kulturní politiky zaznamenal nejen úspěchy, ale i nezdary chystaných kulturních podniků. Sledoval obtíže při prosazování téměř neznámého slovanského národa v tradičním italském prostředí, vzájemnou konkurenci umělců a někdy i jejich nepřipravenost k vystoupení před zhyčkaným publikem. Viděl, jak rychle na italské straně mizely určité výchozí sympatie, vázané na vystoupení československých legionářů proti habsburské monarchii a spjaté s charismatickou osobností Milana Rastislava Štefánika. Plnou oporu vyslanec nezískal ani v oficiální organizaci Lega Italo-Cecoslovacca, v níž se silně uplatňovaly nacionalistické a poté fašistické názory.

I v postavení diplomata zůstával Kybal vědcem, který hojně publikoval práce o italských dějinách a italsko-československých vztazích. Využíval svého postavení ke snaze navázat kontakty s italskými univerzitami, mj. při uplatnění slavistické tematiky na univerzitě v Padově. I když z konkurenčních důvodů nechoval vřelé vztahy ke kolegovi, dalšímu profesorovi historie na pražské univerzitě Kamilu Kroftovi, který byl v téže době československým vyslancem při Svatém stolci, stejně jako on podporoval snahu o zakotvení českých vědců ve Věčném městě.

Kybalovy memoáry podávají cennou faktografii ke snahám o vybudování Československé akademie v Římě, která měla být základnou pro historiky, archeology, umělce a literáty přicházející za studiem a výzkumem z Československa. Dojednal s římským starostou Filippo Cremonesim darování pozemku o výměře 3100 m², a to na velice prestižním místě ve Valle Giulia, hned vedle Britské akademie. Smlouva z roku 1923 stanovila ovšem podmínku postavení budovy akademie do pěti let, která – i vlivem předčasného odchodu V. Kybala z Itálie – bohužel nebyla nikdy splněna. Nezdarem skončila také snaha vybudovat v areálu Villy Borghese velký pomník československých legionářů, kteří po boku Italů bojovali proti habsburské monarchii. Ve snaze zvýraznit české stopy v Římě dosáhl Kybal úspěchu alespoň v tom, že na domě, v němž roku 1891 zemřela významná představitelka české filantropie Marie Riegrová-Palacká, dcera Františka Palackého a manželka Františka Ladislava Riegra, byla v dubnu 1924 odhalena pamětní deska.²

Vlastimil Kybal popsal rovněž snahu o podporu nově vznikajícího Československého historického ústavu v Římě (otevřeného roku 1923), jemuž chtěl původně dát širší „slovanský“ rámec. Jednání o instituci, v níž by vedle Čechů zaujímalí ústřední postavení také Poláci, vyznělo však do ztracena; Kybal se musel spokojit se sdělením polské strany, že

2 Dokumentární vyobrazení desky (vytvořil ji italský sochař Vito Pardo) na domě č. 29 v ulici Via Marianna Dionigi poblíž Piazza Cavour: Jana KOUDELKOVÁ, *Česká zastavení v Římě*, Praha 2000, s. 40.

bude do Říma pouze vysílat jednotlivé badatele, tedy že zůstane na úrovni polské historické expedice z přelomu 19. a 20. století. Ve skutečnosti měli Poláci pochopitelně zájem na vybudování vlastního ústavu, který také roku 1927 otevřeli; šlo o realistické rozhodnutí, neboť i všechny ostatní zahraniční ústavy v Římě vznikaly na principu jednoho státu, nikoli skupiny států jazykově či teritoriálně blízkých (ostatně na počátku dvacátých let se nenaplnila ani snaha Rakouského ústavu, aby jeho knihovna byla nadále budována jako společná badatelská základna pro nástupnické státy někdejší monarchie). Idea Slovanského historického ústavu v Římě dokládá, že některé Kybalovy podněty nebraly dostatečně v úvahu pragmatické zájmy států a vlád, čímž se vymykaly tehdejšímu, ale i dnešním možnostem.

V jednom ohledu byl však tento historik-diplomat nesporně úspěšný. V jednání s Ludwigem von Pastorem, který i po roce 1918 zůstával směřovatnou osobností Rakouského ústavu, získal Kybal do autorského vlastnictví svou ediční dokumentaci k vestfálskému míru, kterou zpracovával v Římě před první světovou válkou. Podařilo se mu dohodnout s knížecí rodinou Chigi, že mohutná edice *La nunziatura di Fabio Chigi* bude dokončena a vydána; s velkým časovým odstupem (v letech 1943–1946) se to skutečně podařilo.³ A tak vlastně nejtrvalejšími výsledky historikova působení na diplomatickém postu byly evropsky významné publikace pramenů – jednak vlastní dílo Kybalovo, jednak práce stipendistů Československého historického ústavu v Římě, vtělené do započaté edice *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem*.

Druhý díl pamětí Vlastimila Kybala má mnohostrannou vypovídací hodnotu. Ocení ho především historici diplomacie a mezinárodních vztahů, pravděpodobně také badatelé romanistického a iberoamerikanistického zaměření. Má však nepominutelný význam i pro dějiny historiografie, kulturní politiky prvorepublikového Československa a pro studium dalších témat. Pramennou hodnotu díla zvyšuje podrobný komentář, který doplňuje nebo vysvětluje Kybalův výklad. Editoři v něm prokázali velmi důkladnou znalost tematiky, o níž se v Pamětech píše, a přinesli komplementární faktografii, založenou na rozsáhlém výzkumu. Zvládli při tom dobovou žurnalistiku, ale také Kybalovu písemnou pozůstalost a zvláště jeho korespondenci, stejně jako dokumentaci československého ministerstva zahraničí a další prameny. Výrazně se tu uplatnily výsledky heuristické práce Jaroslava Hrdličky, pro něhož se stal Vlastimil Kybal předmětem mnohaletého bádání.⁴ Nebylo by účelné na tomto místě upozorňovat na drobná nedopatření či zdůrazňovat, že by čtenář uvítal chybějící soupis pramenů, souhrnnou bibliografii a resumé.

Závěrem stačí říci, že jde o velmi cennou edici, která má z hlediska mezinárodního bádání jen jednu nevýhodu: celý text širokého interkontinentálního dosahu je napsán v češtině a při jeho rozsahu lze těžko předpokládat, že by mohl být vydán v překladu do některého kongresového jazyka. Zůstane tedy dostupný pouze badatelům, kteří dokáží překonat tuto bariéru. Čeští historici však získávají neobyčejně záslužnou a v mnoha ohledech inspirativní publikaci.

Jaroslav Pánek

3 Vlastimil KYBAL – Giovanni Incisa della ROCCHETTA (edd.), *La nunziatura di Fabio Chigi, I/1–2 (1640–1651)*, Roma 1943, 1946, XXXI + 1208 s.

4 Srov. monografie Jaroslav HRDLÍČKA, *Vlastimil Kybal a Univerzita Karlova*, Chomutov 1997; TÝŽ, *Hus a husitství v díle Vlastimila Kybala*, Praha 1999.

Markéta FORMANOVÁ – Zdeněk KUCHYŇKA –
Elisabeth WALSH-SPÁČILOVÁ – David FUCHS

***Ztracené dioráma. Příběh unikátního československého exponátu
na Světové výstavě v New Yorku v roce 1939 / The lost diorama.***

The story of a unique Czechoslovak exhibit at the 1939 world's fair in New York City
Plzeň, Západočeské muzeum 2019, 137 s., ISBN 978-80-7247-160-7.

Předkládaná dvojязыčná publikace, výsledek projektu týmu historiků ze Západočeského muzea v Plzni, líčí méně známou událost o československé účasti na Světové výstavě v New Yorku v roce 1939 v pohnutých dobách mnichovské krize a nastupující druhé světové války. Jedná se o další příklad vlivu postmoderního metodologického obrátu k empatickým lidským příběhům a snahy současné historiografie navrátit minulosti její původní význam prostřednictvím věrné rekonstrukce minulých multiperspektivních životních příběhů na základě subjektivního vnímání a interpretace z pohledu „hrdinů“. Malé dějiny jednoho výstavního exponátu a jeho aktérů jsou zde líčeny na pozadí běhu velkých historických událostí a mají poukázat na statečnost a obětavost jedinců ve stínu politického dění, o čemž svědčí také věnování autorů v úvodu knihy (s. 5).

Příběh československého dioramatu *Inaugurace George Washingtona v New Yorku* je zasazen do kontextu okolností a širších souvislostí, spojených s účastí Československa na americké výstavě, jejichž bližší osvětlení je náplní první kapitoly (s. 8–45). Zajímavým způsobem se zde akcentuje problematika prezentace mnohonárodnostního státu v podmínkách ztráty státní suverenity a formujícího se Protektorátu Čechy a Morava. Reprezentační pavilon s expozicí sklářského a textilního průmyslu a státní expozice v Budově národů měla odkazovat k bohaté umělecké tradici a zároveň poukázat na světové renomé ČSR v oblasti užitého umění a výrobků lehkého průmyslu.

Politicko-diplomatickou rovinu reprezentace v období reálného existenčního ohrožení státu a apel na krajanské instituce lze pak spatřovat ve vybudování krajanského koutku s československou literaturou a lidovými kroji a zřízení restaurace s typicky českou kuchyní. Tento druh reprezentace nabyt ještě na významu po přijetí Mnichovské dohody v září 1938, rozpuštění výstavního výboru po vzniku Protektorátu Čechy a Morava 15. března 1939, zastavení přípravných prací, nařízení likvidace a návratu části již odeslaných exponátů pod ironickým označením „Made in Germania“. Uskutečnění výstavy s československou účastí pod patronátem exilové reprezentace se poté stalo výrazem solidarity krajanů z New Yorku a Chicaga i starosty města New Yorku Fiorella La Guardií, který osobně intervenoval u amerických firem za převzetí přípravných stavebních prací.

31. května 1939 nakonec došlo ke slavnostnímu otevření pavilonu za masové účasti předních amerických deníků, politické i laické veřejnosti (Edvard Beneš, generální komisař výstavy Georg Whalen, výstavní komisař Jiří Jaromír Janeček ad.). I přes slavnostní ráz však nešlo ignorovat neutěšenou domácí i mezinárodní politickou situaci a obavy z dalšího vývoje, kterou vyjadřovala vlajka před pavilonem na půl žerdi, socha „Modlí se Tereza“ či sousoší „zákeřného“ útoku pardála na „nevinou“ laň. „Memento ztracené samostatnosti Československa“ (s. 5) a symbolické odkazy na slavnou éru českých dějin představovaly

znaky historických zemí, heslo „Pravda vítězí“, výjevy s tematikou českých středověkých panovníků, replika korunovačních klenotů nebo Masarykova busta ve vstupní hale.

Autoři reflektují umístění československého pavilonu na „čestném“ místě mezi „monumentálním“ pavilonem SSSR a „minimalistickým“ pavilonem Japonska. To vypovídalo o významném diplomatickém i hospodářském postavení prvorepublikového ČSR na mezinárodní scéně. Architekturu i vybavení samotného pavilonu můžeme nahlížet, obdobně jako pavilon na Světové výstavě EXPO 1958 v Bruselu, jako symbol a vývozní artikl toho nejlepšího prvorepublikového užitého umění osobností generace narozených okolo roku 1900 – ať už architektů, studujících na ČVUT a AVU v ateliérech profesorů Jana Kotěry a Josefa Gočára (Kamil Roškot, Vladimír Grégr, Josef Karel Říha), výtvarníků, studujících na UMPRUMu nebo AVU v ateliérech profesorů Josefa Mařatky a Bohumila Kafky (Václav Fiala, Minka Podhajská, Václav Nejtek), nebo „osvícených“ podnikatelů a diplomatů (Hugo Vavrečka, Jindřich Waldes, Jan Antonín Baťa), kteří ve své profesní kariéře překročili rámec československého prostoru a kteří celou výstavu pojímali jako „hold národu, jeho dobré pověsti a hlavně českému umění“ (s. 48).

Jako ilustrace celého příběhu československé účasti na Světové výstavě slouží dioráma *Inaugurace George Washingtona*, kterému je věnována druhá kapitola knihy (s. 47–102). Dioráma mělo připomínat světoznámou a ryze českou tradici tvorby lidových betlémů a zároveň zatraktivnit pavilon běžným návštěvníkům, především rodinám s dětmi. Autoři popisují věrné zobrazení celé události díky přesně zachycené architektuře dobového New Yorku a detailnímu zpracování postav týmem výtvarníků okolo Václava Fialy a Minky Podhajské. Dále se věnují jeho prezentaci v ČSR a posléze v USA, a jeho neznámému osudu po skončení výstavy, kdy i přes pátrání výzkumníků Muzea loutek v Plzni jeho „stopy mizí“ (s. 78). Třetí kapitola (s. 84–115) obsahuje stručně pojaté medailonky hlavních aktérů příběhu, závěrečné shrnutí je pouze v angličtině.

Seznam obrazových příloh, výběr z bibliografie i seznam spolupracujících institucí, uvedených v závěru knihy, dokládá bohatou pramennou základnu. Výzkum se opírá o písemné a obrazové prameny, které lze rozdělit zhruba do tří skupin. Za prvé se jedná o prameny osobních pozůstalostí aktérů výstavy české i americké provenience (Jiří Jaromír Janeček, Václav Fiala, Fiorella La Guardia ad.). Dále jde o prameny institucí české provenience (Národní archiv, Archiv Národní galerie, Sládečkovo vlastivědné muzeum v Kladně ad.), za třetí o prameny institucí americké provenience (The New York Public Library, NY City Municipal Archives, Queens Museum ad.).

Cenným zdrojem informací k dioramatu i k celkové atmosféře přípravy výstavy se staly podrobné rešerše domácího i zahraničního tisku: Národní listy, Lidové noviny, Polední list, Nový večerník, Venkov, Svoboda, emigrantský časopis Svornost (Chicago) ad. Kniha je opatřena četnými přílohami v podobě ilustrací, portrétů a faksimilií, které zabírají podstatnou část knihy a občas znesnadňují přehlednost a orientaci čtenáře v textu. Zajímavým aspektem je grafická úprava dvojbarevného fontu písma červené pro český text a modré pro anglický text na bílém pozadí, evokující národní barvy, a používání černé barvy pro orámování fotografií a komentářů a u medailonů osobností. Vizualní podoba publikace je výsledkem spolupráce s Fakultou designu a umění Ladislava Sutnara v Plzni

[mimochodem Sutnar se sám jako grafik a designer podílel na budování československé expozice v Budově národů, pozn. aut.] a velkou měrou toto dílo ztrátlivňuje a rozšiřuje okruh potenciálních čtenářů o běžné návštěvníky plzeňského muzea, kteří by se chtěli o tomto fenoménu dozvědět více.

Tomáš Korběl

James Mace WARD

Jozef Tiso. Kněz, politik, kolaborant

Praha, Slovart 2018, 416 s., ISBN 978-80-7391-875-0.

Pro žádného Čecha není sice kněz a prezident válečné Slovenské republiky Jozef Tiso (1887–1947) hrdinou, ale pro většinu Čechů je už dnes osobou irelevantní. Je to člověk včerejška, který už dnešku nemá co říci, a jehož jméno mladé generaci většinou nic neříká. Poněkud jinak vypadá situace na Slovensku. Tiso vždy dělil slovenskou společnost: pro její menší (dodejme: dnes již jen velmi malou) část je hrdinou a mučedníkem, obětí nenávisti Čechů a komunistů, který položil svůj život za slovenskou samostatnost, pro její převážnou část neúspěšným politikem, který zavedl Slovensko do područí nacistického Německa se všemi z toho vyplývajícími důsledky. S výjimkou neofašistické Ľudové strany (*Ľudová strana – naše Slovensko*) Mariána Kotleby se dnes na Slovensku k Tisovi žádná relevantní politická síla nehlásí: dnešní Slovenská republika jako moderní a demokratický stát se nepovažuje za pokračovatele válečné Tisovy Slovenské republiky.

V devadesátých letech dvacátého století ovšem situace vypadala poněkud jinak a Tiso stejně jako válečný slovenský stát byl předmětem vyostřených polemických diskusí. Právě v této době (v roce 1992) přijel na Slovensko mladý americký historik James Mace Ward. Polemiky o Tisovi ho zaujaly a začal se zabývat nejen Tisovou osobností a jeho politickou filozofií, ale i charakterem válečného slovenského státu. Naučil se nejen slovensky, ale také maďarsky, dokázal prostudovat nejen velké množství odborné literatury, ale také důležité dokumenty ve slovenských, českých a maďarských archívech. Ward, v současnosti profesor dějin na Univerzitě v Rhode Island, napsal na základě svých dlouholetých výzkumů o Tisovi monografii s názvem *Kněz, politik, kolaborant – Jozef Tiso a budování fašistického Slovenska*.¹

Kniha, vydaná roku 2013, vzbudila velkou pozornost jak v zahraničí, tak i na Slovensku. Dosavadní práce o Tisovi a slovenském válečném státě v angličtině totiž psali především Ľudáci emigranti v USA a Kanadě a tato produkce byla vedena snahou Tisa za každou cenu obhájit. Jak se dalo očekávat, proti Wardovi vystoupili nekritičtí Tisovi obhajovatelé, zatímco seriózní historici naopak ocenili Wardovu objektivitu. Ve snaze zpřístupnit knihu širšímu okruhu čtenářů mělo hned po anglickém vydání následovat i vydání slovenské. To se však opozdilo, protože Ward nebyl spokojen s úrovní překladu; nesusouhlasil také s tím, že nebyl dodržen jeho kategorický požadavek používat na prvním

1 James Mace WARD, *Priest – Politician- Collaborator. Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia*, Ithaca US and London, Cornell University Press 2013, 376 s., ISBN 978-0-8014-4988-8.

místě dobové oficiální názvy míst a původní psaní jmen.² Slovenské a paralelně s tím i české vydání se tak podařilo vydat teprve v roce 2018.³ V českém a slovenském prostředí tvoří kniha vhodný doplněk k populární Tisově biografii slovenského historika Ivana Kamence.⁴ Je též vyváženou a odborně fundovanou odpovědí na hagiografický spis, který napsal exilový slovenský historik Milan Stanislav Ďurica.⁵

Ward se v knize věnuje Tisovi od jeho narození ve Velké Bytči 13. října 1887 až ke smutnému konci na šibenici věznice Krajského soudu v Bratislavě 18. dubna 1947. Přitom si všímá Tisa nejen jako politika, ale i jako teologa, sociálního reformátora a politického myslitele. Často analyzuje jeho projevy a články ve snaze zjistit konzistentnost jeho politických názorů.

V první kapitole autor popisuje Tisovu činnost před a za první světové války. Tiso pocházel ze slovenské rodiny, ale ve slovenském hnutí se neangažoval, i když proti němu ani nevystupoval. Na formování jeho názorů měl vliv pobyt v Pazmáneu, koleji pro uherské bohoslovce, a studium teologie na Vídeňské univerzitě. Zde se Tiso seznámil s myšlenkou katolického korporativního (stavovského) státu, a ovlivnily jej také názory křesťansko-sociálního a otevřeně antisemitského starosty Vídně Karla Luegera. Dále si Ward všímá krátkého Tisova pobytu jako polního kuráta 71. (trenčinského) pěšího pluku na haličské frontě za první světové války a potom jeho opětovného působení jako spirituála velkého biskupského semináře v Nitře, kam jej povolal nitranský biskup Vilmos Batthyány.

Ward analyzuje také jeho články publikované za války v *Nyitramegyei Szemle* (Obzor Nitranské župy).⁶ Ani v této době se Tiso otevřeně nehlásil k slovenské národnosti, považoval se za uherského vlastence a angažoval se v Uherské katolické lidové straně (*Katolikus Néppárt*), která sice v době svého vzniku (1894) byla ke Slovákům relativně vstřícná, ale po přelomu století přešla na šovinistické maďarské pozice.

V následujících čtyřech kapitolách se Ward zabývá Tisovou činností za první republiky. Autor si všímá rychlého Tisova přerodu, kdy se počátkem prosince 1918 stal z uherského vlastence uvědomělým Slovákem. Vyjednal s postupující československou armádou obsazení města a přijal místo v místní odbočce Slovenské národní rady i v prozatímní městské správě. Začal se angažovat ve Slovenské lidové straně Andreje Hlinky, která v rámci Československa prosazovala autonomii Slovenska.

2 Poslovenšťování jmen osobností, které se prokazatelně v minulosti za Slováky nepovažovaly (např. Pazmáň místo Pazmány, Batáň místo Batthyány, Ludovít Košút místo Lajos Kossuth atd.) vychází z doporučení Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a je už mnoho let předmětem diskuse slovenských historiků.

3 James Mace WARD, *Jozef Tiso. Kněz, politik, kolaborant*. Praha 2018; TÝŽ, *Jozef Tiso. Kněz, politik, kolaborant*, Bratislava 2018.

4 Ivan KAMENEC, *Tragédia, knaza, politika a človeka. Dr. Jozef Tiso, 1887–1947*, Bratislava 1998, 2. dopl. vydání Bratislava 2013.

5 Milan Stanislav ĎURICA, *Jozef Tiso. Slovenský kněz a štátnik*. Čast I. 1887–1939, Abano Terme 1989, 2. vyd. Martin 1992, 3. doplněné vydání vyšlo pod názvem: M. s. ĎURICA, *Jozef Tiso 1887–1947. Životopisný profil*, Bratislava 2006, 4. vyd. Bratislava 2014.

6 Tisovy články v tomto regionálním časopise, kde vyšel i Tisův válečný deník, vyšly v překladu v publikaci: Jozef TISO, *Prejavy a články. I. 1913–1938*, Bratislava 2002, s. 17–99.

Ward podává celkem podrobný popis Tisovy politické kariéry jako poslance za Hlinkovu slovenskou ľudovou stranu (HSLS), ministra zdravotnictví ve vládě panské koalice (1927–1929) a nakonec ústřední osoby, vedoucí ve druhé polovině třicátých let jednání s premiérem Milanem Hodžou a prezidentem Edvardem Benešem o autonomii Slovenska. Popis Tisovy kariéry je podán na pozadí výkladu o vývoji Slovenska a jeho politických dějinách v meziválečném dvacetiletí. Pro českého či slovenského čtenáře – historika zde není třeba reprodukovat Wardův text, který je vlastně stručným výkladem politického vývoje Slovenska v první republice a popisem konfliktu mezi autonomisty a centralisty, v jehož centru se Tiso ocitl (je třeba si uvědomit, že kniha byla napsána především pro čtenáře v USA, kteří o Slovensku a jeho dějinách nevědí nic). Ward vnímá Tisa jako umírněného politika, který se vždy snaží dohodnout a překonat rozpory. Demonstruje to na faktu, že to byl právě Tiso, kdo přivedl v roce 1927 ľudáky do vlády. Byl to také opět on, kdo v roce 1935 prosadil ve vedení strany podporu kandidatury Edvarda Beneše na funkci prezidenta.

Zajímavá je ústřední Wardova myšlenka o Tisově představě Slovenska jako země, která bude budována na základě politické doktríny slovenského nacionalismu a sociálním učení církve. Jinak řečeno: katolicismus jako návod pro organizaci společnosti v oblasti morální, sociální i politické a slovenský integrální nacionalismus měly na Slovensku působit v syntéze. Tiso se snažil tento program realizovat v rámci autonomního Slovenska, které mělo (minimálně dočasně) zůstat volně spojeno s českými zeměmi a teprve když se ukázalo, že to není možné, začal uvažovat o úplné samostatnosti Slovenska. Myšlenka je jistě správná, ale bylo by vhodné ji doplnit v tom smyslu, že Tiso se současně považoval za jakéhosi „duchovního pastýře všech Slováků“, který je povinen spravovat Slovensko ve stejném duchu a obdobným způsobem, jakým spravoval svou farnost v Bánovcích nad Bebravou.⁷ Neuvedomoval si přitom, že nelze spravovat stát stejně jako farnost.

Není jistě překvapující, že těžiště Wardovy práce leží ve výkladu událostí let 1938–1945, tedy období, kdy se Tiso stal nejprve předsedou vlády autonomního a pak samostatného Slovenska a nakonec na podzim 1939 prezidentem Slovenské republiky. Ward Tisa neadoruje, ale na druhé straně zachovává střízlivý přístup a nesnaží se jej ani líčit ve zbytečně temných barvách, jako to činila komunistická historiografie před rokem 1989. Nejprve opět podává výklad o okolnostech prosazení slovenské autonomie, vzniku slovenského státu a jeho charakteru, aby potom ukázal, jak se Tiso pokoušel prosadit své politické představy křesťanského (tj. v podstatě katolického) a integrálně nacionálního Slovenska.

Uplatnění křesťansko-sociálních a stavovských koncepcí se ale ukázalo jako nemožné: jednak se ukázalo, že se v praxi plně realizovat nedají a jednak (a především) totální závislost Slovenska na nacionálně-socialistickém Německu zásadním způsobem zužovala prostor pro jejich bytí i jen částečnou realizaci. Slovenský stát tak přijal řadu legislativních opatření, která byla v jasném rozporu s učením katolické církve v ohledu

7 Autor této recenze měl možnost v devadesátých letech opakovaně o Tisovi hovořit s Jozefem Miloslavem Kirschbaumem, který byl v letech 1939–1940 generálním tajemníkem HSLS a byl tak s Tisem v častém osobním styku. Kirschbaum Tisovu vizi sebe jako ochránce morálních hodnot Slovenska a Slováků plně potvrdil.

morálním i sociálním a je celkem lhostejné, zda s nimi Tiso vnitřně souhlasil či nikoliv, protože historie posuzuje politiky podle reálných výsledků jejich politiky a nikoliv podle jejich niterných přání. Slovensko se s Tisovým souhlasem zúčastnilo agrese proti Polsku a proti SSSR, a formálně dokonce vyhlásilo v prosinci 1941 válku USA a Velké Británii, ačkoliv útočná válka je nepochybně v rozporu s křesťanskou morálkou.

Rozpor mezi křesťanskou (katolickou) morálkou, kterou Tiso hlásal, a reálnou politikou, kterou prováděl, se nejvýrazněji projevil při tzv. řešení židovské otázky. Ward proto věnoval této problematice v knize značnou pozornost. Konstatoval, že při tzv. řešení židovské otázky Tiso plně ustoupil slovenským národně-socialistickým radikálům vedeným Vojtechem Tukou a Alexandrem Machem. Ward nepodlehł nepodložené argumentaci ľudáckých a neoludáckých historiků a publicistů, kteří se opakovaně snažili Tisa exkulpat. Na základě vlastního studia pramenů dospěl k závěru, že Tiso nesl za genocidu slovenských Židů minimálně politickou zodpovědnost.

Odmítl tvrzení, že Tiso zachraňoval Židy udělováním výjimek,⁸ když ukázal, že těchto prezidentských dispensů bylo jen asi 650, přičemž se udělovaly zpravidla jen osobám, které byly už delší čas pokřtěny, resp. židovským manželům nežidovských občanů, protože zde byl Tiso pod enormním tlakem Vatikánu a slovenských biskupů (dodejme zde, že na osoby pokřtěné před 14. březnem 1939 a na židy žijící ve smíšených manželstvích se deportace tak jako tak nevztahovaly). Mnohem větší význam pro záchranu části slovenských židů než výjimky udělené prezidentem měly výjimky udělované „nepostradatelným odborníkům“ jednotlivými rezortními ministry. Zde bude vhodné dodat, že výjimky z protizhiovských opatření vůbec nebyly slovenskou specifikou (a Tiso na nich tudíž žádnou zásluhu neměl), ale existovaly ve všech německých satelitních státech i v samotném nacistickém Německu.

Osmá kapitola s příznačným názvem „Prohrané bitvy“ se týká činnosti Tisa během Slovenského národního povstání, útěku ze Slovenska v dubnu 1945 a jeho soudního procesu. Závěr kapitoly tvoří vyčerpávající pohled na „Tisův druhý život“, tj. na spor o Tisa, který na Slovensku částečně trvá i v současnosti. Autor ukazuje, jak se Tisa snažila rehabilitovat především ľudácká emigrace v Kanadě a USA, zatímco demokratičtí slovenští exulanti podobné snahy odmítali, a jak se po roce 1989 tento spor přenesl zpět na Slovensko. Odmítá tak představu, jako by negativní pohled na Tisa byl (jen) důsledkem komunistického režimu a nastolení marxisticko-leninského ideového monopolu v historiografii a publicistice socialistického Československa.

V „Závěru“ své knihy hodnotí Ward Tisa následujícím způsobem (s. 323): „Po většinu času Tisův život plul s proudem dvacátého století. Roku 1918 začal věřit v nacionalismus a národní stát, vstoupil do politiky, aby se postavil liberalismu a socialismu. Ve versailleské Evropě pracoval s parlamentní demokracií, hlásil se k některým jejím hodnotám – například toleranci vůči menšinám. Se vzestupem radikální pravice začal spolupracovat s fašisty, zajistil si místo v Hitlerově Evropě jako hlava Slovenské republiky. Stejně jako doba, v níž žil, je Tisův příběh také příběhem mravního rozkladu. Jeho pacifistické, křesťanské ideály

8 Viz M. S. ĎURICA, *Dr. Joseph Tiso and the Jewish Problem in Slovakia*. Slovakia (Middletown, Pa.), VII, 1957, No. 3–4, s. 1–22. Tato studie byla později přeložena do několika jazyků a stala se základem mýtu o Tisovi jako zachránci slovenských Židů.

mu nezabránilo v tom, aby se účastnil dobývání, etnických čistek a genocidy.“ S tím můžeme jistě jedině souhlasit.

Kniha je napsána se znalostí věci. Překlad je kvalitní, je ale škoda, že překladatel zřejmě neznal některé historické souvislosti a realie, což se v českém překladu projevilo v nepřesné terminologii (např. používáním pojmu „velvyslanec“ a „velvyslanectví“ místo správného „vyslanec“ a „vyslanectví“)⁹. Sociální demokraté byli lůdky označováni jako „sodemiti“, což je v slovenštině i češtině slovní hříčka (sodemiti – sodomiti), kterou ale v angličtině Ward samozřejmě použít nemohl, proto napsal přímo „sodomiti“ (což překladatel převzal). Podobně byli příslušníci Československé strany lidové, vedení na Slovensku Martinem Mičurou, lůdky označováni jako „mičuráci“, což je do angličtiny rovněž nepřeložitelná slovní hříčka a Ward tedy použil výraz „Mičurovci“ (s. 93 anglického vydání), který se pak dostal i do českého překladu (s. 117).

Malá znalost historických realíí také někde vedla k posunu významu oproti původnímu anglickému originálu: tak na s. 283 se hovoří o „slovenském odboji, který povstal v roce 1944“ (což by byla zcela mylná informace, protože odboj na Slovensku vznikl už v roce 1939), ačkoliv v původním anglickém vydání je napsáno (s. 247): „the Slovak resistance that launched the 1944 uprising“, tedy: „slovenský odboj, který vyvolal povstání v roce 1944“. Míněna je zde konkrétní slovenská odbojová skupina, nikoliv odboj jako celek (jde o Slovenskou národní radu vzniklou v roce 1943).

Kromě toho se v práci vyskytují i některé nepřesnosti a sporná či dokonce nepravdivá tvrzení: není pravda, že ministr obrany Ferdinand Čatloš už v květnu 1941 nabídl Německu účast slovenské armády v případě tažení proti SSSR (s. 257), s víceméně kategorickým požadavkem na slovenskou účast vystoupili sami Němci, byť slovenská vláda ani Čatloš se tomu nijak nebránili. Není nic známo o tom, že by se Tiso už v roce 1943 „pravděpodobně“ pokusil kontaktovat bezúspěšně západní Spojence (s. 271) – k jedinému známému pokusu došlo až na podzim 1944. Pokusy o vysídlení zbytku Čechů do Protektorátu, o které se snažil Tuka, neztroskotaly na odporu Tisa a umírněných lůdků (rovněž s. 271), ale naopak na odporu Němců, kteří si masové stěhování pauperizovaných Čechů po dobu války nepřáli. Není nic známo o tom, že by se Tiso pokusil na podzim 1943 o sondáž u Beneše (s. 275) a není ani známo, že by uvažoval o návratu Slovenska do Československa v jakémkoliv podobě. Čatloš nebyl na počátku Slovenského národního povstání Tisem propuštěn z domácího vězení, aby odzbrojil bratislavskou posádku (s. 284) – naopak, odmítl tak učinit a uprchl na povstalecké území, kde byl povstalcí zatčen.

Uvedené drobné nedostatky ale v žádném případě nesnižují význam práce, která podává vyvážený obraz Jozefa Tisa, této jistě nejednoduché a kontroverzní osobnosti.

Jan Rychlík

9 Velvyslance si až do roku 1945 vyměňovaly jen velmoci mezi sebou. Pouze velmoc u jiné velmoci také mohla zřídit velvyslanectví. Proto Slovensko (a ani Československo v letech 1918–1939) žádné velvyslance ani velvyslanectví nemělo.

Monika MANDELÍČKOVÁ

Historie v exilu. Československá exilová historiografie v letech 1948–1989

Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta 2017, 221 s.,
ISBN 978-80-87895-96-2.

Exil historiků představuje specifickou součást dějin dějepiscectví a jako takový se v posledních desetiletích stal objektem soustředěnějšího badatelského zájmu i teoretického uvažování zejména zahraničních kolegů.¹ Česká historiografie však (vedle dílčích studií věnovaných jednotlivým historikům-exulantům) s celistvějším a teoreticky propracovaným uchopením tohoto fenoménu vlastních dějin teprve začíná.² Zatím nejodvážnější krok v tomto směru vykonala zde recenzovaná kniha Monika Mandelíčková. Jde o přepracovanou disertaci (2013), jež vznikala v Centru pro československá exilová studia při Katedře historie Univerzity Palackého v Olomouci a byla podpořena v rámci mezinárodního komparativního projektu *Representations of the Past: The Writing of National Histories in Europe*.³

Autorka se opřela o pramenné sbírky, dokumentující československý exil, uložené v celkem pěti institucích, o rozhovory s pěti pamětníky a o širší paletu primární (např. texty dobových časopisů) a sekundární literatury. Výzkum zaměřila v prvé řadě kvantitativně, a to ve snaze vystihnout určité společné, nadindividuální charakteristiky československého exilového dějepiscectví. Pracovala prosopograficky, když shromáždila velké množství statistických údajů o jednotlivých aktérech, což jí umožnilo „zachytit celkový počet, geografické rozmístění a profesní zařazení exilových historiků“ (s. 29). Sebrání velkého množství bibliografických údajů jí umožnilo vystihnout tematické, heuristické, metodologické a ideologické charakteristiky exilové historiografické produkce. Své snažení ovšem autorka zabarvila také kvalitativně, neboť nás uvedla např. do některých exilových metodologických diskuzí a mnohé své obecnější závěry ilustrovala na konkrétním případě určitého historika. Alespoň v deklarativní rovině se pokusila také o komparativní přístup (s. 31–32), ač konkrétních srovnání s jinými exilovými prostředními nalezneme v její knize poskovnu.

1 Z obecněji zaměřených textů posledních let viz zejména: Edoardo TORTAROLO, *Historians in the Storm: Émigré Historiography in the Twentieth Century*, in: Matthias Middell – Lluís Roura (eds.), *Transnational Challenges to National History Writing*, Basingstoke 2013, s. 377–403; Stefan BERGER – Antoon DE BAETS, *Reflections on Exile Historiography*, *Storia della Storiografia* 69, 2016, č. 1, s. 11–26; Peter BURKE, *Silver Lining: on Some Intellectual Benefits of Exile*, *Storia della Storiografia* 69, 2016, č. 1, s. 39–48; srov. také kolektivní monografii Maria Zadencka – Andrejs Plakans – Andreas Lawaty (eds.), *East and Central European History Writing in Exile 1939–1989*, Leiden – Boston 2015.

2 Zvláště Antonín KOSTLÁN, *Česká exilová historiografie. Paralelní cesty a inspirace*, *Česko-slovenská historická ročenka* 2014–2015, s. 111–130.

3 Autorka v rámci projektu také spoluvyvořila následující komparativní studii: Idesbald GODDEERIS – Monika MANDELÍČKOVÁ, *Living in the Past. Historians in Exile*, in: Ilaria Porciani – Jo Tollebeek (eds.), *Setting the Standards. Institutions, Networks and Communities of National Historiography*, Basingstoke 2013, s. 394–411.

Mandelíčková ukotvila objekt svého výzkumu jak teoreticky, tak tematicky v širších horizontech. Po úvodní heuristicko-metodologické části v knize následují stručnější pasáže, věnované migračním teoriím a obecněji československému exilu v letech 1948–1989. Poté je zařazena kapitola, nastiňující dějiny historiografického exilu z mezinárodního pohledu. Z údajů o počtech exilových historiků mezi léty 1945 a 2000, jež autorka převzala od Antoona de Baetse, vyplývá, že z Československa odešlo 47 vědců, čímž se tento stát řadí na čtvrté místo za Německo (256), Španělsko (106) a Sovětský svaz (77). Další kapitola již tematiku zužuje na české prostředí (nikoli „československé“), když sleduje české historizující intelektuály v exilu v době od 19. století po druhou světovou válku. V celém tomto období dominovalo podle Mandelíčkové u exulantů nakládání s historií jako prostředkem upevňování národní identity a nástrojem politicko-ideologického boje (např. Tomáš Garrigue Masaryk za první či Jan Opočenský za druhé světové války).

Co se vlastní analýzy týče, pracovala Mandelíčková oproti zmíněným de Baetsovým údajům s daleko vyšším počtem exilových dějepisců. Zahrnula mezi ně totiž nejen univerzitně vyškolené profesionály, ale také „další představitele exilu, kteří se na základě prožitých zkušeností, případně okolností, které se jim naskytly v hostitelské zemi, k historii obrátili a svou prací se do exilové historiografie významně zapsali“ (s. 49). Mandelíčková započítala navíc exulanty druhé generace, tedy děti původních exulantů. Autorka tak dospěla k seznamu celkem 164 osob, zabývajících se historií. Nalezneme mezi nimi historizující politiky (např. Ladislav Karel Feierabend), novináře (Ivan Herben) či knihovníky (Sylva Šimsová).

Přehledný soupis zkoumaných osobností s jejich stručnou charakteristikou podala autorka v tabulkovém seznamu (s. 54–77), který – vedle jiného – dělí historiky na skupiny českou a slovenskou. To je nepochybně legitimní, je pak ovšem otázkou, zda kniha neměla v podtitulu místo sousloví „československá exilová historiografie“ uvádět „česká a slovenská exilová historiografie“. První možnost je správná, pokud obě skupiny budeme vnímat jako společný exil z jednoho státu (tedy Československa) a usilující a doufající v pád tamního komunistického panství. Na straně druhé ale Češi a Slováci v exilu skutečně tvořili dvě národní historiografie. To se projevovalo i v institucionální rovině (např. Slovak Institute v Clevelandu či Slovenský ústav v Říme) a v rozdílných náhledech na dějiny (zvláště co se týče období první republiky).

Buď, jak buď, od svého seznamu se autorka odrazila k předkládání zajímavých závěrů. Ze 164 osob jich po roce 1948 odešlo z vlasti 106, po roce 1968 přibýlo 58. Autorka přehledně ukazuje ve dvou kruhových diagramech, že historikové volili za hostitelské země výhradně západní destinace: první exilová vlna se téměř ze 75 % uchýlovala do Spojených států a Kanady. Svou roli zde podle Mandelíčkové hrál pocit, že je Evropa v počátcích studené války málo bezpečná, a obavy z obnovy německé hrozby. Tyto faktory se ale postupně otupovaly a posrpnovní exulanti se nejčastěji usazovali v Evropě, zejména ve Spolkové republice Německo (zhruba 30 %).

Mandelíčková se dále věnuje dvěma specifickým skupinám exilových historiků. Jde o ženy, jichž ovšem bylo v poměru k celkovému počtu exulantů nemnoho (cca 5 %). Tyto pasáže autorka pojala jako drobné medailonky některých historiček (např. Vera Laska či Eva Hahnová). Druhou specifickou skupinu tvoří slovenští historikové, z nichž mnozí patřili ke

slovenským separatistům a nacionalistům a odešli z vlasti již po roce 1945. Jak ale autorka sleduje, po roce 1968 se slovenští historikové odpoutávali od úzce nacionalistických pohledů na dějiny (např. Ján Mlynárik). To souviselo s obecnějším vývojem exilové historiografie, jak analyzují následující části věnované její ideologizaci/politizaci („historie pro živou“, resp. jejímu tlhnutí k odbornosti („historie pro historii“). Podle Mandelíčkové navazovalo po roce 1948 československé exilové dějepisectví na své starší dědictví: historické argumenty byly využívány jako nástroj budování exilové identity a boje proti komunistickému panství v Československu. Zároveň ale existovala a zvláště po roce 1968 se stále více prosazovala tendence provozovat historii jako vědeckou disciplínu, profesionalizovat ji, přesouvat na akademickou půdu a navazovat spolupráci se zahraničními historiky.

V dalších částech knihy autorka přehledně zmapovala krajinu exilových historických institucí. Je zajímavé, že první exilovou vlnou byly hlavní organizační struktury zakládány v západní Evropě, ač většina historiků směřovala do zámoří. V tomto období se zakladatelé institucí především pokoušeli navazovat na demokratické dědictví první republiky, udržet ho jako ideový základ zahraničního odboje i popularizovat v zahraničí (zejména Ústav Edvarda Beneše v Londýně a neúspěšný pokus Ferdinanda Peroutky o založení Masarykova demokratického svazu).

Postupně ale převládlo úsilí organizovat historii na odborném základě (např. v rámci Společnosti pro vědy a umění), když od šedesátých a sedmdesátých let začaly vznikat instituce více také na americké půdě, což podle Mandelíčkové souviselo s tamní politikou podporou multikulturalismu. Autorka nás seznamuje především s The Society for the History of Czechoslovak Jews a historickým sdružením Czechoslovak History Conference. Dozvíme se ovšem také o dalších významných institucích, a to zvláště o scheinfeldském Československém dokumentačním středisku, jež se od roku 1986 pod vedením Viléma Prečana pokoušelo propojovat exil s domácím podzemním hnutím, či o organizacích křesťansky orientovaného exilu (Křesťanská akademie a Opus Bonum).

Stranou nenechává autorka ani exilová nakladatelství a periodika, ač žádný čistě historický časopis „venku“ nevycházel. Texty historiků byly ukládány (vedle zahraničních periodik) především do *Svědectví*, *Skutečnosti*, *Proměn* a *Kosmasu*. Mandelíčková se na základě výčtu některých článků pokouší o charakteristiku historického obsahu těchto časopisů. Její výběr profilových textů ovšem nepůsobí systematickým, nýbrž spíše poněkud náhodným dojmem.

„Atypickým prostředím šíření historie v exilu“ věnuje autorka tematicky zajímavou, analyticky však nepřilíš vyvedenou kapitolu. Výklad o výuce historie v táborech pro uprchlíky z Československa na konci čtyřicátých let zmiňuje vlastní téma pouze v poslední větě a zbytek uvádí čtenáře do obecnějšího rámce vzdělávání uprchlých studentů. Kratičká podkapitola o exilových historických-solitérech, kteří se neztotožnili s exilovou komunitou a kráčeli vlastní cestou, se podrobněji zastavuje pouze u Johanna Wolfganga Brügela, když cituje delší pasáž ze studie věnované jeho životu a dílu.

Mandelíčková se pokusila vystihnout také základní komunikační kanály, které exiloví dějepisci využívali pro styk s domovem i s kolegy v zahraničí. Zmiňuje zejména osobní kontakty, rozhlasové vysílání, periodika a korespondenci. Autorka zde však zůstává na povrchu a obecnější teze podepírá jen několika odkazy např. na vzpomínky pamětníků.

Hlubší analýzu by zasloužil zejména autorkou v jediném odstavěčku (s. 125) zmíněný rozhlas. Pavel Tigríd totiž již v roce 1950 navrhl, aby československé vysílání Rádía Svobodná Evropa poskytovalo obyvatelům Československa alternativní výuku dějepisu a stalo se tak protiváhou komunistickému pojetí dějin (resp. přímo bořilo komunistické historické mýty), což bylo s různou mírou intenzity v následujících desetiletích vskutku realizováno.⁴

Samí českoslovenští komunisté se zpětně pokoušeli dehonestovat autory těchto relací i obecně činnost exilu v očích veřejnosti (nejčastěji za použití argumentů ad hominem) pomocí vysílání Československého rozhlasu.⁵ Mandelíčková se ovšem u domácích reakcí na exilovou historiografii také zastavuje a upozorňuje na kritické reakce v *Československém časopisu historickém*. Disent naopak považoval exil za nositele kontinuity nezkrácených dějin (dokument Charty 77 *Právo na dějiny*). Autorka nakonec uvádí čtenáře do problematiky účasti exilových historiků na mezinárodních kongresech a podrobněji se věnuje historickým tématům na konferencích pořádaných od šedesátých let exilovou Společností pro vědy a umění.

Další části zasvětila autorka charakteristikám exilové historiografické produkce. Co se týče nejvíce zpracovávaných témat, dějepisci se v období bezprostředně po roce 1948 věnovali takovým, jež měla potenciál posilovat národní vědomí a boj proti totalitě v Československu. Mnozí historikové ovšem navazovali na doma započaté práce (např. Otakar Odložilík či František Dvorník), zatímco ti, kteří se odborně profilovali až v hostitelských zemích a na základě exilové zkušenosti (resp. zkušenosti svých rodičů), se zaměřili především na moderní dějiny a geografický prostor střední a východní Evropy. Na některé osobnosti působil osobní válečný prožitek a soustředili se např. na téma holocaustu (Vera Laska). Hojně frekventovaným tématem se u exulantů přirozeně stávaly dějiny české emigrace (Miloslav Rechcigl).

Mnohé výzkumy ovšem odpovídaly na poptávku v hostitelských zemích. Velkým přínosem exilu bylo otevření ve vlasti tabuizovaných či zkracovaných problémů moderních dějin (např. mnichovské dohody či nástupu komunistů k moci). Autorka se podrobněji zastavuje u diskuze o odsunu sudetských Němců. Specifickým problémem exilové historiografie byl ztížený přístup k pramenům, který někteří dějepisci řešili změnou tématu svého výzkumu, zatímco se jiní opřeli o prameny zahraniční. Tato druhá cesta byla v případě témat z českých dějin produktivní, neboť vedla k jejich vřazení do širších světových souvislostí. Podle Mandelíčkové se obecněji perspektiva exilových děl postupem času rozšiřovala od úzce národního zaměření směrem k evropskému a světovému rámci a k použití komparativních nástrojů. V kratičké podkapitolce, věnované metodologii

4 *Návrh program u československého vysílání Rádía Svobodná Evropa, který vypracoval programový ředitel Pavel Tigríd (13. prosinec 1950)*, in: Petr Blažek – Radek Schovánek (eds.), *Příkládáme sekeru ke kořenům lži. Rozhlasové projevy programového ředitele Rádía Svobodná Evropa v Mnichově 1951–1952* Pavla Tigrida, Praha 2015, s. 183–200; Prokop TOMEK, *Československá redakce Radio Free Europe. Historie a vliv na české dějiny*, Praha 2015.

5 Tato kontrapropaganda byla např. na počátku normalizace vysílána v hlavním (pod)večerním vysílacím čase v rámci každodenního zpravodajství; srov. Archiv Českého rozhlasu, Praha, Digitální archiv, Rozhlasové noviny 1969–1970.

exilové historiografie, však autorka pouze konstatuje vymezování se vůči marxistickým přístupům a ad hoc vyjmenovává některé používané metody (např. orální historie). Mandelíčková konečně přináší také vhled do exilových diskuzí o nezávislém dějepisectví a otázkách subjektivity/objektivitu.

Poslední část knihy je věnovaná exilovým historikům po roce 1989. Ač tehdy padly politické důvody exilu, nelze hovořit o nějakém masovém návratu do vlasti. Mandelíčková analyzuje důvody této skutečnosti a upozorňuje, že i přes fyzickou nepřítomnost se v Československu ujaly mnohé ideje či koncepty těchto exulantů, které byly rozvíjeny další generací domácích dějepisců. Mnozí historikové se ovšem do vlasti vrátili a napomohli rozvoji domácí historiografie a její institucionální základny (např. Vilém Prečan a budování Ústavu pro soudobé dějiny). Autorka nepodceňuje ani význam bývalých exulantů pro polistopadové navazování vazeb se zahraničními institucemi, zprostředkovávání badatelských stipendií atd. Mnozí z příslušníků exilové historiografické obce byli po roce 1989 ve vlasti oceněni čestnými doktoráty i jinými vyznamenáními, jejichž přehled autorka přikládá (s. 151–153).

Textovou část knihy uzavírá rozbor interview s pěti exilovými historiky, které autorka zpovídala a kteří víceméně potvrzují její hlavní teze. Následuje seznam pramenů a literatury, tematický rejstřík (jmenný rejstřík bohužel chybí), anglické resumé, výběrová bibliografie jednotlivých exilových historiků a přehled držitelů Stanley Pech Prize s uvedením prací, za níž cenu získali.

Je až obdivuhodné, že autorka dokázala své téma stěsnat na 221 stran malého formátu, přičemž valnou část textu zahrnují tabulky a seznamy. Kvalita jednotlivých částí knihy je ovšem rozdílná. Mandelíčková je přesvědčivá v kvantifikujících pasážích, při pokusech o „ponor“ do subtilnější problematiky (např. exilová metodologie) však zůstává na povrchu a spokojuje se s popisným (nikoli analytickým) způsobem práce. Tato a další výše uvedené výtky však nesmí zastínit celkový přínos recenzované práce. Ten shledávám především v komplexním náhledu na rozsáhlé téma („ohledání“ de facto celé jeho struktury a všech jeho funkcí) a stanovení mnoha závažných závěrů, hypotéz a tezí. Autorka sama říká, že se pokusila o celistvé pojetí a snažila se „ukázat možné pohledy na tuto problematiku, vyzdvihnout její specifika a vytvořit prostor k další možné diskusi“ (s. 161). To se jí povedlo. Kniha Moniky Mandelíčkové se pro další badatelky a badatele, kteří se pustí na pole dějin české a slovenské exilové historiografie, stane nepostradatelným rozcestníkem jejich výzkumů. Ty by se mohly podle mého zaměřit více komparativně a vztahově: Stálo by např. za to, zkoumat interpretace jednoho historického fenoménu v podání domácího a exilového dějepisectví či porovnávat dílčí prvky české/slovenské historiografie s historiografiemi jiných národních exilů, případně sledovat přejímání tezí českých historiků dějepisectvími v jejich hostitelských zemích či analyzovat reakce sudetoněmeckých historiků na exilové diskuze o odsunu.

Tomáš Pánek

Klára PINEROVÁ

Do konce života. Političtí vězni padesátých let – trauma, adaptace, identita

Praha, Ústav pro studium totalitních režimů – Nakladatelství Lidové noviny 2017, 404 s., ISBN 978-80-87912-87-4 (ÚSTR), ISBN 978-80-7422-590-1 (NLN).

Život politických vězňů padesátých let dvacátého století představuje látku, k níž se historici opakovaně vrací. Důvodem je nejenom ostudná tabuizace tématu v době před rokem 1989, která způsobila zpoždění v nezbytné reflexi (nejen) na úrovni historiografické, ale také složitost a rozsah celého problému. Režim, který v únoru 1948 nastoupil po období oslabené a neúplné demokracie, začal okamžitě zatýkat své skutečné, domnělé i záměrně vykonstruované nepřátele a záhy je odsuzoval k drakonickým trestům včetně trestů nejvyšších. Postupné změny na scéně mezinárodní i domácí sice v řadě případů vedly k tomu, že si odsouzení své tresty neodpykali celé, nicméně bylo běžné, že i předčasně propuštění vězni (na základě amnestií, milostí prezidenta apod.) strávili ve vězení kolem deseti let.

O zhruba deseti letech po únoru 1948 lze říci, že neexistovala životní strategie, která by občana ochránila před rizikem, že bude zatčen a následně odsouzen v politickém procesu. V tomto období neexistovala žádná bezpečná „šedá zóna“ známá z dob normalizačních. Političtí vězni se rekrutovali nejen z vrstev, u nichž bychom to předpokládali (příslušníci buržoazie, antikomunisticky ladění intelektuálové apod.), ale i z ostatních společenských skupin, příslušníky vládní garnitury nevýjímaje.

Monografie Kláry Pinerové volně navazující na autorčinu diplomovou práci¹ zaujme nejen širokým záběrem, ale také pojetím, které se liší od přístupu většiny historiků, zabývajících se politickým vězeňstvím. Pinerová podrobně zkoumá vězeňskou zkušenost politických vězňů a analyzuje společnost, která se ve vězení vytvořila, a to z hlediska vývoje jejich identity. Autorka explicitně zdůrazňuje, že cílem knihy: „Nebylo tedy postihnout a vyjmenovat všechny druhy utrpení a represe [...] ale spíše analyzovat a popsat, jaký vliv měly na politické vězně [...], jaká traumata v nich vyvolaly.“ Tomuto záměru odpovídá i meziodborový přístup čerpající z psychologie a sociologie. Zejména je nutno ocenit ochotu pohybovat se na poli psychologickém, protože ukazuje zatím málo využívanou cestu, po níž se však historici mohou bezpečně vydat.

Kromě představení autorů z nehistorických oborů a vysvětlení jimi používaných pojmů/přístupů (kupř. „totální instituce“ apod.) se Pinerová rozhodla – ku prospěchu věci – pečlivě definovat i tak zdánlivě banální pojmy, jako politický vězeň, věznice, trestnice apod. Úvodní partie obsahuje i autorčino důležité rozhodnutí neuvádět celá jména spolupracovníků Stb a jiných bezpečnostních složek, zejména proto, že tito lidé jsou společností odsuzováni za morální selhání, zatímco zaměstnanci těchto složek, kteří spolupracovníky rekrutovali často neetickým způsobem, zůstávají mimo sféru zájmu veřejnosti. Skutečnost, že Pinerová svou práci do značné míry opírá o vzpomínky (písemné i ústní), ji v této úvodní části vedla i k rozboru vlastností paměti.

1 Klára PINEROVÁ, *Vývoj vězeňských subkultur v Československu v letech 1948–1960*, diplomová práce Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2006.

Za svého druhu úvodní lze považovat i kapitolu o vývoji československého vězeňství po druhé světové válce, v níž je nemalý prostor věnován tak zvané sovětizaci vězeňství, a kapitolu o nejvyužívanějších věznicích, trestnicích a pracovních táborech. Zde jsou kromě životních podmínek vězňů vylíčeny například i osudy některých jejich zaměstnanců.

Hlavní část monografie je rozdělena na dvě části: období vyšetřování až po soudní proces včetně a vězeňskou zkušenost v období po odsouzení. V souvislosti s vyšetřováním analyzuje Pinerová psychické, fyzické a sexuální násilí, jemuž byli vězni vystaveni. Poměrně známá fakta o naprosto nevyhovujících podmínkách na celách či o tom, že jen málokteří vězni tušili, proč byli zatčeni, doplňují analýzy vyšetřovacích metod, procesů dehumanizace a odstraňování identity spojené s rodinou, kariérou apod. Autorka poměrně přesně uvádí, jakým způsobem bylo u vyšetřovaných dosaženo pocitů zmatku, bezmoci, dezorientace, ale také deprese aj. Zvláštní pozornost je věnována i tzv. brainwashingu.

K zajímavým a částečně i demýtizujícím pasážím patří analýza způsobu vnitřního a ve velmi omezené míře i vnějšího boje vyšetřovaných s nastalou situací. Zatímco někteří svoji situaci dokázali zvládnout, jiné lidi vězení zcela psychicky zlomilo. Úspěšné i neúspěšné pokusy o sebevraždu jsou toho dokladem. Aureolu nezlomnosti politických vězňů za všech okolností, tak jak ji občas prezentují média, nahrazuje autorka lidštějším a pochopitelnějším obrazem lidí hluboce trpících, nejednou na dně svých sil.

V rámci analýzy vězeňské zkušenosti přibližuje Pinerová postupy, jakými se vězňové snažili politické vězně ovládat, popisuje sociální vztahy mezi vězni a vězňiteli i mezi vězni samotnými a také způsoby adaptace vězňů. Integrace vězňů do subkultury ostatních politických vězňů je tu představena jako jeden ze zachytných bodů, o něž se mohli odsouzení opřít. Odpovídající prostor je věnován trestům, odměnám, udavačství, vztahům s tzv. kontribučními i kriminálními vězni, vězeňským protestům apod.

V podkapitole nazvané „Prostor a čas“ jsou přiblíženy fyzické i imaginární hranice ve vězení a způsob (často nelegální) komunikace v rámci vězení, ale i s okolním světem. Velmi konkrétně jsou také popsány druhy prostorů, které političtí vězni směli či museli v jednotlivých zařízeních navštěvovat či obývat, velikost a podoba „vlastního“ obytného prostoru a také počet osob na celách. Čas je pojat jako subjektivní i objektivní veličina, přičemž Pinerová neopomněla zpracovat vězni často zmiňovanou jednotvárnost času, „úteky“ ve vzpomínkách do minulosti či vnímání biologických hodin u žen.

Genderový pohled potvrzuje určitou rozdílnost v chování, postojích a prožívání mužů a žen (ve vězení i po propuštění). Pinerová se také neobává témat jako je sexuální zneužívání (především) žen či úporná snaha vězňitelů vyvolat v ženách pocit studu za své ženství. V této souvislosti je však nutné vyslovit politování nad tím, že se nepodařilo dostatečně dobře zmapovat, jakým způsobem se vězněné ženy vyrovnávaly s měsíční periodou, přirozeným biologickým a vůlí neovladatelným procesem postihujícím většinu vězněných žen mladšího a středního věku, a to po stránce psychické i z hlediska obstarávání hygienických potřeb (autorka uvádí pouze poměrně známý fakt, že pardubické ženy kvůli nedostatku hygienických potřeb stávkovaly). Nadněst tato témata v rozhovorech s pamětníci patřícími do generace, pro jejíž příslušnice bylo obtížné o těchto věcech

mluvit, by jistě nebylo snadné. Nicméně kdo jiný než pamětnice, s nimiž si Pinerová dokázala vytvořit pěkné vztahy, se mohl k těmto tématům vyjádřit?

Závěrečná část je věnovaná období po propuštění z vězení. Kromě poměrně běžných a známých projevů šikany ze strany státu, včetně neúplného procesu rehabilitací, které způsobily společenskou izolaci politických vězňů, se tu Pinerová zabývá i subtilnějšími problémy, jakými byla absence smyslu života či psychické následky věznění v podobě posttraumatické stresové poruchy. Správně také autorka upozorňuje na frustraci politických vězňů, vyplývající ze zásluh připisovaných disidentům, v nejednom případě bývalým členům KSČ, a neexistenci organizace garantující psychickou podporu bývalým politickým vězňům.

Jak již bylo řečeno v úvodu, monografie Kláry Pinerové má široký záběr a její pojetí není obvyklé, byť psychologický pohled lze nalézt i v některých kratších studiích, věnovaných dílčím problémům politického vězeňství či jeho představitelům. Díky komplexnosti se kniha stává jednou z těch prací, které mají co nabídnout prakticky všem badatelům, zabývajícím se problematikou politických vězňů.

Význam této knihy však nespočívá pouze v jejím nemalém přínosu v oblasti vědecké. Po mnoha dekadách, někdy doslova na konci života, se příbuzní politických vězňů mohou seznámit s tím, čemu byli jejich blízcí vystaveni a jaký to na ně mělo vliv. Jinými slovy mají možnost pochopit jejich vnitřní život svázaný s pobytem ve vězení a z toho vyplývající chování po propuštění, které pro okolí nebylo vždy dobře srozumitelné. Ze stejných důvodů může být kniha prospěšná i psychologům a pracovníkům v sociálních službách.

Lucie Šmídová

Jan RANDÁK

V září rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956

Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2015

[vyšlo 2016], 404 s., ISBN 978-80-7422-373-0.

Postupně nabíhající šestistá výročí přelomových událostí husitského hnutí v českých zemích, počínaje rokem 2015 jako vzpomínkou na upálení M. Jana Husa, vyvolala a vyvolávají pozornost nejen odborného diskursu, ale také širší veřejnosti o tuto etapu našich dějin. Ta se totiž významně rozvinula do podoby vzpomínkové kultury. Od 19. století se historická vyprávění o husitství jako o jednom z vrcholných historických období stala jednou z hlavních výkladových os pohledu na národní minulost. Zejména díky pracím Františka Šmahela a Petra Čorneje se v posledních letech objevily významné syntetizující monografie ke dvěma hlavním protagonistům husitského hnutí, Janu Husovi a Janu Žižkovi, které se opírají o nejnovější faktografii i metody historické práce.¹

Velmi důležitý segment vnímání husitství v českých národních dějinách tvoří také jeho „druhý život“. Na utváření vzpomínkové kultury se podílely různé ideové proudy a nepřehlédnutelnou stopu zanechal ve formování paměti na husitství i komunistický

1 František ŠMAHEL, *Jan Hus. Život a dílo*, Praha 2013; Petr ČORNEJ, *Jan Žižka. Život a doba husitského válečníka*, Praha – Litomyšl 2019.

režim. Pojetí husitské éry v narativech poučkové moci se stalo předmětem knihy Jana Randáka. Ten při zpracování tématu vyšel z konceptu politiky dějin, tedy způsobu zacházení politických institucí a aktérů s historickými výročími, s místy historické paměti a s osobnostmi, které se s nimi spojují, stejně jako s národní minulostí jako celkem.

Téma politiky dějin je od konce osmdesátých let 20. století intenzivně rozvíjeno zvláště v německé historiografii, a to nejen s ohledem na způsob vyrovnávání se s nacistickou totalitní diktaturou, ale i na porovnávání zkušenosti dějepisců ve východní a západní části poválečného rozděleného Německa a se skutečností, jak se recepce historických událostí odrážela v tamních politických diskurzech.² Tento pojem nalézá velkou rezonanci v rámci východní Evropy, například v Polsku a v Rusku.³ Zvolená tematika nabízí velký prostor i pro komparativní výzkum.⁴ Fenomén přehodnocování minulosti v důsledku momentálních politických vlivů se během současného velkého sociálního kvasu šíří rovněž na Západě, který tak mj. přehodnocuje koloniální éru. Rozdílné pohledy na minulost a zejména paměť na procesy 20. století jsou jedním z faktorů, které způsobují rozdíly mezi Východem a Západem. V nynější době jsme tak svědky utváření politiky dějin doslova „v přímém přenosu“.

Randák pod politikou dějin rozumí „snahy o politické využití historie ve prospěch dosažení zvolených cílů tak, aby se tyto cíle jevily jako nutné či žádoucí vyústění dějin“ (s. 20). Knihu rozvrhl do deseti kapitol. Autor z hlediska použitého metodologického konceptu věnuje na počátku pozornost tomu, jak se formovalo soužití historické vědy a nového politického systému. Dále pak v kontextuálním hledisku sumarizuje pohled na husitství tak, jak se utvářel od 19. století v proměnách pod různými politickými vlivy. Logicky zde veliký prostor zaujímá reflexe Palackého konceptu českých dějin, kde husitství zaujímá jedno z klíčových míst, stejně tak jako meziválečný stát. Tyto pasáže mají v knize své opodstatnění nejen jako chronologická charakteristika pohledu na proměny recepce husitství v moderní době, ale i z toho důvodu, že komunistický režim vycházel při konstruování husitského mýtu z rozsáhlého symbolického kapitálu, které husitství představovalo pro českou veřejnost.

Ústřední část Randákova výkladu pak charakterizuje jednotlivé sféry, které nově etablovaná státní moc využívala nejen ke konstrukci svého pohledu na husitskou dobu, ale i k politické aktualizaci. Randák konkrétně dokládá, že komunistická moc po roce 1948 usilovala nejen o to, aby získala politickou hegemonii ve státě, ale rovněž o to, aby se dokázala žádoucím způsobem prezentovat a stylizovat ve veřejném prostoru. Husité byli prezentováni s akcentem na radikální sociální a revoluční rozměr jejich

2 K tématu viz Harald SCHMID (Hg.), *Geschichtspolitik und kollektives Gedächtnis: Erinnerungskulturen in Theorie und Praxis*, Göttingen 2009; Hilmar SACK, *Geschichte im politischen Raum. Theorie-Praxis-Berufsfelder*, Tübingen 2016.

3 Srov. Peter BÜRGER, *Geschichte im Dienst für das Vaterland. Traditionen und Ziele der russländischen Geschichtspolitik seit 2000*, Göttingen 2018.

4 Srov. Etienne FRANÇOIS – Kornelia KOŃCZAL – Robert TRABA – Stefan TROEBST (Hg.), *Geschichtspolitik in Europa seit 1989. Deutschland, Frankreich und Polen im internationalen Vergleich*, Göttingen 2013.

působení, který se logicky nabízel a byl využíván v levicových politických diskusích již v prvorepublikové éře.

Velmi přínosné jsou v knize kapitoly k politickému uchopení obrazů husitské minulosti, jak to moc činila v rámci veřejných svátků a rituálů, stejně jako interpretace proměn výkladu osoby klíčového českého reformátora. Noví socialističtí lidé měli totiž na jedné straně vyznávat socialistický a třídní internacionalismus a na druhé straně být správnými vlastenci, kteří vyznávají národní hodnoty. Hus v sobě obsahoval oba atributy: jak všeobecný (sociální a názorová radikalita), tak i národní (Husův boj za české národní zájmy). Komunistický režim ovšem zcela marginalizoval náboženský význam M. Jana Husa. Je proto dobře, že Jan Randák neopomněl zachytit i reakci na proměnu diskursu o husitství přímo v religiózním prostředí, a to zejména českobratrské církve evangelické. Je zajímavé, že soužití obou pohledů, oficiálně ideologického a konfesního, bylo v této fázi ještě méně problematické, protože nekatolické církve byly komunistickými institucemi vnímány jako tzv. pokrokové.

Velmi originálním příspěvkem k uchopení významu husitské tradice v počáteční fázi komunistické hegemonní moci je autorův výzkum snah o ideologickou indoktrinaci školské výchovy. Randák zde zkoumá konkrétní případy, jak bylo husitství interpretováno a vykládáno v dobových učebnicích a v rámci výuky. S tím je spojena tématika lidovýchovného osvětového šíření komunisty formovaného obrazu husitství. Institucionálně se osvětová činnost opírala především o Československou společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí.

V knize najdeme zajímavé pasáže o recepci husitství z hlediska tehdejší zahraniční politiky, ale i vytváření „obrazů druhého“. To se dotýká zejména česko-německých vztahů. Vzhledem k tradičním česko-německým stereotypům, umocněným zážitkem nacistické okupace, byla využita cílená politika dějin k tomu, aby byl konstruován obraz pozitivního (NDR) a negativního (NSR) Německa. Základem je pak zejména paměť na husitské „spanilé jízdy“, které byly ovšem interpretovány z hlediska potřeb rozvíjející se československo-východoněmecké socialistické družby. Marxistickému chápání reformace a primárně její sociální radikalitě v době první poloviny padesátých let vyhovovala na východoněmecké straně především osobnost Thomase Müntzera, který byl jedním z ideových vůdců německé selské války. I o jeho využití se Randák, ovšem jen stručně, zmiňuje.⁵

V této souvislosti by se možná hodila zmínka o tom, jak na druhé straně, v NDR, tehdy byla reflektována postava jiného významného reformátora, a to Martina Luthera, resp. obecně reformace jako celek. Zde totiž můžeme sledovat určitou diferenciaci komunistického režimu v pohledu na hlavní aktéry reformačního hnutí. Vládnoucí východoněmecký režim nahlížel Luthera zpočátku velmi kriticky, nepochybně i s ohledem na jeho zneužití nacistickým režimem pro jeho protižidovské názory. Oficiální postoj k němu se měnil jen velmi pozvolna.

Jedna z kapitol se pak zaměřuje na topografii husitství s ohledem na místa, které se nejvíce pojí s fenoménem husitství. Jak ukazuje, věnovali státní a straničtí propa-

5 K tématu východoněmecké vzpomínkové kultury ve vztahu k německé reformaci a Thomasu Müntzerovi viz Alexander FLEISCHAUER, *Die Enkel fechten's besser aus: Thomas Müntzer und die Fröbübürgerliche Revolution – Geschichtspolitik und Erinnerungskultur in der DDR*, Münster 2010.

gandisté pozornost nejen jihu Čech, což bylo logické, ale i západní části republiky, které byly vzhledem k sousedství Spolkové republiky Německa ideologicky exponovaným regionem (s. 251). Ostatně západní Čechy hrály významnou roli i v rámci komunistických strategií aktualizování vojenské stránky husitského hnutí. I o tom je v knize pojednáno v samostatném oddíle.

Významné místo zaujímala v husitské topografii pochopitelně i Praha, kde byla paměť na husitskou éru vizualizována během padesátých let obnovou Betlémské kaple a dobudováním Žižkova jezdeckého pomníku na Vítkově, což lze chápat i jako určité podmanění si veřejného prostoru. Oba architektonické artefakty měly přitom opět akcentovat revolučnost této tradice.

Ve své knize nezachycuje Randák jen úspěšné možnosti komunistického přetváření a překódování husitské tradice, ale také limity, na něž stranická disciplinace při těchto snahách narážela. Problémy s prosazováním žádoucího ideového zaměření byly patrné především ve školách, které nepředstavovaly jednotné instituce prostoupené bezvýhradným nadšením pro ideově zaměřenou výchovu (s. 109). V závěru se pak autor věnoval uchopení husitského tématu z hlediska uměleckého vyjádření, přičemž v této části výrazně využil teoretický koncept italského marxistického filosofa Gramsciho o hegemonii, dosahované vládnoucím systémem prostřednictvím kulturní manipulace. Ta podle Gramsciho vytváří podmínky pro delší udržení získané moci. Oblast kulturního a uměleckého vyjádření husitské tradice však byla pro režim důležitá i jako možnost, jak přenést žádoucí vyznění husitského obrazu k nejširšímu publiku, což se bezpochyby podařilo. Svědčí o tom popularita filmových zpracování, které svého vrcholu dosáhlo ve známé „husitské“ trilogii (Jan Hus / 1954, Jan Žižka / 1956, Proti všem / 1956) pod režijním vedením Otakara Vávry. Vedle něho zmiňuje příklady divadelních představení a také literární akcenty v podobě šíření Jiráskova díla k husitské tematice ve společnosti. Jiráskovská akce byla spojena, podobně jako mnohé další aktivity rozšíření veřejného povědomí o husitském období, se Zdeňkem Nejedlým.

V knize mohl být podle mého názoru více rozvinut výklad o způsobu, jímž se husitství věnovala oficiální česká historiografie této doby, například ve formě silně zideologizovaného díla Jana Pachtý.⁶ Ten ve svých knihách problematizoval dílo Josefa Pekaře, jeho politicky konzervativní pohled na společnost i hodnocení důležitých historických etap. Zajímavým segmentem by jistě byla i mediální praxe uchopování husitského tématu v počátcích komunistického panství, např. ve stranických ideologických periodikách, protože i mediální sféra je jedním z důležitých nástrojů, jímž lze ovlivňovat veřejný pohled na dějiny.

Tematické kapitoly vytvářejí ve svém souhrnu plastický obraz toho, jak režim československého stalinismu nakládal s husitstvím pro svou aktuální politickou potřebu. Vládnoucí režim chtěl prostřednictvím obrazů z doby husitských dějin komunikovat své záměry jak v domácí, tak zahraniční politice. Pozornost komunistické moci se k husitství

6 Jan PACHTA, *Josef Pekař-Ideolog kontrarevoluce*, Praha 1948; Jan PACHTA, *Pekař a pekařovšti-na v českém dějepisectví*, Brno 1950.

upírala jak z hlediska představovaného vzoru, tak i s cílem dosažení žádoucích postojů a hodnot. Randákoví se na základě široké základny pramenů celostátní i regionální povahy i relevantní literatury podařilo zobrazit cesty manipulací s obsahem husitské tradice. Jeho kniha poslouží dalším badatelům nejen v rámci zkoumání fenoménu vzpomínkové kultury, vztažené k husitství, ale i problematice politiky dějin jako celku. Ta bude podle mého soudu získávat stále větší význam a pozornost i v kontextu nynějších debat o symbolickou přítomnost minulosti ve veřejném prostoru.

Jaroslav Šebek

Alfredo LAUDIERO

La Primavera di Praga e le sue stagioni. Storia e storie

(= La storia. Temi, vol. 65)

Roma, Viella 2018, 334 s., ISBN 978-88-3313-000-2.

Alfredo Laudiero, docent Dějin slovanských zemí a Dějin středovýchodní Evropy na neapolské univerzitě „L'Orientale“, se již několik desítek let systematicky věnuje moderním českým dějinám. Zpočátku se zaměřoval především na kulturní a intelektuální dějiny 19. století,¹ dlouhodobě jej zaujala i problematika nacionalismu a jeho proměn v 19. a 20. století,² jimž věnoval několik knižních titulů. Základem jeho práce byla vždy textová analýza autentických dobových textů, případně písemných reflexí dobových událostí, a následná snaha vylíčit tyto proměny myšlení v širších společenských, politických i kulturních souvislostech. V posledních letech se pak Laudiero systematicky zaměřil na problematiku šedesátých let dvacátého století, především pak na politické myšlení protestního hnutí, spojovaného s tzv. novou levicí (např. projekt uspořádání a digitalizace fondu Movimento di opposizione. Napoli 1967–1972 v Centro documentazione Pistoia) a na vývoj ve východním bloku v posledním čtvrtstoletí před jeho pádem. Právě s tímto zájmem je možné spojit i recenzovaný titul.

Kniha o etapách vnímání Pražského jara vyšla při příležitosti padesátého výročí této historické události. Líčení dějů, které se v roce 1968 odehrály v Československu, však není záměrem knihy. Věnována jim je tudíž pouhá čtyřicítka stran (kapitola „La Primavera di Praga: un breve racconto“), které jsou dle Laudierova záměru určeny především pro méně obeznámené čtenáře, ti znalí je dle autorova doporučení dokonce mohou přeskočit. Byla by to však škoda, neboť kompilační kapitola zasvěceně představuje nejen hlavní protagonisty obrodného procesu (Zdeněk Mlynář, Josef Smrkovský, Alexander Dubček aj.) a jejich kariéry, ale upozorněním na postupný rozchod mezi oficiální politikou a požadavky společnosti zasazuje celé období do širších společenských souvislostí. V kapitole nechybí

1 Na tomto místě je třeba uvést Laudierův výběr z českých textů 19. století, v nichž autor rozkrývá kořeny liberalismu (*Il tiglio slavo*, Roma 1992), či práci o stereotypních obrazech češství a němečtí, které vznikaly v 19. století v českém prostředí (*Api e cinghiali. culture politiche dell'Europa Centrale: il caso ceco*, Soveria Manelli 2000).

2 Jedná se zejména o soubor devíti studií středoevropských historiků (mimo jiné i Jiřího Raka), které Laudiero doplnil zasvěceným úvodem. *Oltre il nazionalismo. Le nuove storiografie dell'Est*, Alfredo Laudiero (a cura di), Napoli 2004.

zmínky o stavu ekonomiky, kultury či sportu, ani snaha o širší srovnání se soudobým evropským vývojem.

Po tomto úvodním seznámení s historickými fakty se již Laudiero věnuje samotným obdobím (*stagioni*) pražského jara, k nimž odkazuje i název knihy. Autor shledává, že vnímání odkazu pražského jara procházelo velmi dynamickými proměnami, a představuje tak zcela odlišný obraz od stereotypního výkladu západních historiografií. Čtvrtstoletí vymezené roky 1968 a 1993 dělí autor do čtyř základních období, která jsou ohraničena proměnami opozičních strategií i oficiálního politického směřování východního bloku.

Největší pozornost Laudiero věnuje sedmdesátým létům dvacátého století (kapitola „Il primo decennio“), v nichž se snaží rozklíčovat různé přístupy k vnímání přínosu obrodného procesu. Činí tak na základě analýzy textů tzv. komentátorů (*commentattori*), tedy osob, které byly osobně spojeny s procesem pražského jara a následně se věnovaly této problematice, ať již v československé opozici, tak v exilu. Výsledkem je typologie, založená na intenzitě zapojení komentátora do tvorby klíčových teorií obrodného procesu (podkapitola „Gli ingegneri sociali“), jeho vztahu k marxistické teorii, konkrétně zákonitosti historického vývoje, a významu kultury („*I nazionali-comunisti*“), míry odstupu a schopnosti kritického vyrovnání se s výsledky pražského jara („*I primi commenti politici, le prime analisi critiche*“), snahy interpretovat situaci jako výsledek působení konkrétních zkušeností a aktivit skupin či jedinců („*Gli umanuti*“) či stupně radikalismu („*I radical democratici*“). Vznik dvou zbývajících typů první kapitoly Laudiero spojuje spíše než s politickým názorem s příslušností k určité sociální či intelektuální skupině; první typ je tvořen chartisty („*Charta 77*“), druhý pak „pohledem zdola“, tj. běžným obyvatelstvem („*Speranze e delusioni*“. *Una storia dal basso*). Poslední skupinu pak tvoří komentátoři, kteří se nedají zařadit do žádného z předcházejících typů.

Pro každou kategorii zvolil Laudiero takového komentátora, který představuje do určité míry ideální typ, a následně pečlivě analyzoval jeho vybrané dílo či polemiku, které vznikly k tématu pražského jara. Ke slovu často přicházely osobnosti, kterým věnovali pozornost i další italsí historici, věnující se českým moderním dějinám (Francesco Caccamo, Alessandro Catalano). Interpretovány jsou tak mimo jiné texty Zdeňka Mlynáře,³ Antonína J. Liehma,⁴ Antonína Ostrého (pseudonym Františka Šámálíka),⁵ Petra Pitharta,⁶ Evy Kantůrkové,⁷ Milana Šimečky⁸ či Ivana Svitáka.⁹ Ve své analýze se pak Laudiero soustředil na různé aspekty obrodného procesu, např. zda komentátoři akcentovali tzv. slovenskou

3 Zdeněk MLYNÁŘ, *Nightfrost in Prague. The End of Human Socialism*, London 1980.

4 Antonín J. LIEHM, *Od kultury k politice*, in: Systémové změny, Köln 1972.

5 Antonín OSTRÝ, *Československý problém*, Köln 1972.

6 J. SLÁDEČEK (= Petr PITHART), *Osmadesátý*, Köln 1980.

7 Eva KANTŮRKOVÁ, *Expulsion from Paradise. The Bypassed Generation*, in: Jiří Pehe (ed.), Prague Spring. A Mixed Legacy, New York 1988, s. 87–101.

8 Zejména Milan ŠIMEČKA, *Lezioni per il ristabilimento dell'ordine. Contributo alla tipologia del socialismo reale*, Roma 1982.

9 Zejména Ivan SVITÁK, *The Abysses of Reformed Communism*, in: týž, Prague Spring Revisited, Praha 1988, s. 155–175.

otázku a jak, jaký byl jejich poměr k marxistické doktríně a vývoji Československa po roce 1948, jaký byl jejich vztah k politickému pluralismu či zda brali v potaz názor většinového obyvatelstva a jeho postoje po okupaci.

Druhá, nejkratší kapitola je věnována první polovině osmdesátých let („I primi anni Ottanta e l'irruzione di Solidarość“). V této kapitole Laudiero rezignoval na vytvoření typologie. První podkapitola je tak zaměřena na aktéry pražského jara (např. Jiří Pelikán, Zdeněk Mlynář, Vladimír Klokočka), kteří se snažili s odstupem jednoho desetiletí zhodnotit jeho výsledky či je interpretovat z hlediska aktuálních politických a společenských témat. U této skupiny Laudiero odhaluje jistou rezignaci v hodnocení významu obrodného procesu či připuštění si možnosti, že události roku 1968 skončily neúspěchem a kapitulací.

Druhá podkapitola se zaměřuje na texty, v nichž se Jiří Pelikán, Zdeněk Mlynář, Zdeněk Strmiska či Ágnes Heller snažili komparovat aktuální politickou situaci v Polsku s vývojem v Československu v roce 1968. Zdůrazňovali zejména pragmatismus a realismus polských požadavků, které československé reformy chyběly, ale upozorňovali rovněž na fakt, že v Polsku se ke slovu dostala zcela jiná sociální skupina (dělníci) než v případě pražského jara. Porovnání se Solidaritou tak pro mnohé zastánce pražského jara znamenalo přehodnocení dřívějších názorů, nebo alespoň změnu úhlu pohledu.

Třetí období, které se stalo námětem další kapitoly („La seconda metà degli anni Ottanta: il dibattito intorno alla Primavera torna a polarizzarsi“), je přibližně vymezeno nástupem Michaila Gorbačova do funkce generálního tajemníka KSSS a následnou politikou přestavby. V případě reflexí pražského jara Laudiero rozeznává další posun: obrodný proces se začínal čím dál víc stávat předmětem odborného zkoumání a tématem mezinárodních debat, zároveň však blízkost některých reforem s perestrojkou vyvolávala potřebu srovnání jak v Československu samém, tak i v okruhu exulantů. V této době se opozice začala rovněž výrazně politizovat, vznikaly první politické organizace, které se ve svých ustavujících programech často vyrovnávaly s otázkou pražského jara. Zároveň dospěla generace, která rok 1968 nezažila, a tudíž jej vnímala do určité míry ve zkreslené a romantizující podobě.

Tyto tři aspekty v zásadě určily způsob konstruování celé kapitoly. Laudiero nejprve sleduje názory bývalých reformních politiků na současnou situaci a jejich angažovanost v politice, všímá si mimo jiné i silícího sklonu k historismu, který je v textech patrný, a to nikoliv pouze v odkazech na pražské jaro, ale i na nacionalismus 19. století či husitskou éru. Mezi emigranty (např. u Zdeňka Strmisky) zatím sílila především teoretická reflexe pražského jara v konfrontaci s probíhajícími reformami. Toto srovnání ostatně vedlo i k polemikám uvnitř československé opozice (např. Milan Hübl, Jan Ruml, Jaroslav Šabata, Ludvík Vaculík).

V druhé podkapitole pak Laudiero definuje nový interpretační rámec obrodného procesu roku 1968, který de facto vznikl při příležitosti dvacátého výročí invaze. Pražské jaro se stalo tématem historického výzkumu, což byl i důvod ke vzniku Československého střediska nezávislé literatury, který inicioval mimo jiné Vilém Prečan. Cílem instituce bylo především shromažďování rozsáhlého pramenného materiálu a jeho zpřístupňování. Jedním z badatelských přístupů byl pak důraz na sociální dějiny; jeho základem se stal

alternativní výklad příčin reformních změn, které byly důsledkem nikoli politického vedení, ale celkových proměn společnosti. Obrodny proces tak začal být zhruba od roku 1988 vykládán nikoli jako proces řízený politiky, ale jako rozsáhlé lidové hnutí.¹⁰

Čtvrté období, a tedy i čtvrtá kapitola, začínají rokem 1989. Laudiero v ní sleduje především poměr nově nastupující politické generace, rekrutující se často z tzv. šedé zóny, k reformátorům, kteří se rovněž chtěli vrátit do politického života (zejména Alexander Dubček). Zajímá ho zejména rozpor mezi deklarovaným demokratickým republiky a starou vírou reformátorů v marxismus. Zatímco pro mnohé politiky (zejména Václava Havla) bylo zapojení reformistů do politického dění po roce 1989 symbolem kontinuity, média upozorňovala na problematičnost jejich postojů. Dlužno podotknout, že pro Laudiera je tato akceptace reformních komunistů a jejich zapojení do politiky po roce 1989 velmi zajímavá, a do určité míry se mu snad i stává klíčem k vysvětlení tolerance současné společnosti k soudobým komunistickým stranám.

Kromě proměny postojů společnosti k reformátorům se Laudiero v poslední kapitole věnuje i proměnám vědeckého diskurzu výkladu pražského jara (podkapitola „Le ultime battaglie alla Primavera“), který byl způsoben otevřením archivů a ustavením vládní Komise (Komise vlády ČSFR pro analýzu historických událostí let 1967–1970). Zajímavá je autorova teze o možném vzniku oficiálního „hradního“¹¹ pojetí reprezentovaného činností Viléma Prečana (podkapitola „La visione di Prečan. La nuova storia ufficiale do Castello?“). Laudiero podotýká, že orientace Prečana na sociální výklad pražského jara se blížila Havlovu pojetí, rovněž činnost nově vzniklého Ústavu pro soudobé dějiny a texty publikované v časopise Soudobé dějiny, zejména rané polemiky o způsobu výkladu událostí roku 1968,¹² pomáhaly formovat obraz blízký Havlovu pojetí.

Svůj výzkum Alfredo Laudiero zakončuje s drobnými přesahy rokem 1993, tedy dobou, kdy vznikla samostatná Česká republika a zároveň se konalo několik akcí připomínajících rok 1968 a vyšly některé zásadní pramenné edice. Výklad pražského jara začal být dáván do širších souvislostí událostí roku 1968 ve východním bloku i na Západě.

Na závěr knihy Laudiero připojil kapitolu („Alcune riflessioni a margine“), v níž se věnuje širšímu srovnání vnímání pádu východního bloku a roku 1968 v Evropě a Československu, ale i tématu paměti, konkrétně tvorbě historických mýtů a stereotypů. V rozsáhlé úvaze se rovněž snaží definovat moderní československé dějiny prostřednictvím základních idejí, na nichž je založen národ i stát.

Alfredo Laudiero v knize pracuje především s vydanými prameny, které vznikaly ve sledovaném čtvrtstoletí, archivních materiálů se i vzhledem k tématu monografie

10 Kromě jiných textů Laudiero považuje za klíčový především sborník: Jindřich PECKA – Vilém PREČAN (edd.), *Proměny pražského jara 1968–1969. Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti*, Brno 1993.

11 Laudiero odkazuje k prvorepublikovému významu termínu „Hrad“, tedy skupiny osob blízkých prezidentovi. A. LAUDIERO, *La Primavera*, s. 261.

12 Zejména diskuse o povaze roku 1968 z let 1993 a 1994, do nichž se na stránkách časopisu Soudobé dějiny zapojili např. Jan Měchyř, Lubomír Brokl či Emanuel Mandler.

najde poskrovnu. Z odborné literatury využívá hlavně textů, dostupných v zahraničí (důležitou úlohu sehrávají mj. Listy Jiřího Pelikána), případně využívá knihy a edice z produkce Historického ústavu či Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd, které vznikly převážně v prvním dvacetiletí po sametové revoluci. Novější česká literatura, věnující se tématu pražského jara či následujícímu čtvrtstoletí, se v použitých zdrojích neobjevuje, což je však vzhledem k zaměření titulu na textovou analýzu celkem odpustitelné. Samotné rozborů jsou prováděny velmi pečlivě a přinášejí mnohé postřehy, které by se možná českému historikovi vzhledem k zakořenění v české tradici výkladu ani nepodařilo objevit. Laudiero dokázal postihnout drobné nuance v interpretaci, které byly ovlivňovány rozmanitými skutečnostmi.

Některému čtenáři by možná mohly chybět i další, alternativní příběhy pražského jara, jak je vnímaly osobnosti, nepatřící do okruhu bývalých reformátorů, či naopak náležející k vládní garnituře po roce 1969. Cílem autora však takovýto široký výzkum nebyl, což zdůvodnil již v samotném úvodu knihy.

Knihy Alfreda Laudiera představuje zajímavý a fundovaný pohled na proměny interpretace pražského jara v průběhu čtvrtstoletí. Sice pojednává o víceméně známých skutečnostech, ale nabízí cenné postřehy zahraničního pozorovatele, který se české problematice dlouhodobě věnuje, přesto si však zachovává potřebný kritický odstup.

Jitka Máchalová

Šimona LÖWENSTEIN (ed.)

Evropská civilizace a její problémy, I–II. Jubilejní sborník

pro Bedřicha Loewensteina / Die europäische Zivilisation und ihre Probleme,

I–II. Festschrift für Bedřich Loewenstein

Kulmbach, Verlagsbuchhandlung Sabat 2019, IX + 262 s., V + 281 s.,

ISBN 978-3-943506-60-0.

Dvousvazková kniha je jubilejním sborníkem k nedožitým devadesátinám v roce 2017 zemřelého historika Bedřicha Loewensteina. Sborník měl být vlastně výroční, bohužel se tak už nestalo. Obsahuje příspěvky dvaceti českých, německých, ale i rakouských, britských a amerických historiků a filosofů. Texty jsou rozděleny do čtyř tematických okruhů – dějepisectví a jeho společenský význam, dějiny kultury a idejí, scestí a slepé uličky civilizace a politické a filosofické koncepty dějin. Kniha se tak alespoň částečně snaží ilustrovat odborná těžiště Bedřicha Loewensteina. V dokumentační části jsou připojeny fotografie a písemnosti z Loewensteinova života a kompletní bibliografie. Sborník je obsahově i logisticky představen editorkou knihy, historikovou dcerou, Šimonou Löwenstein. Příspěvky se ve všech okruzích v zásadě dělí na ty, jejichž autoři hledají společného jmenovatele s Bedřichem Loewensteinem, a na ty, která mu skládají poklonu spřízněnými tématy.

Bedřicha Loewensteina v jeho životě provázely de facto všechny klíčové události a fenomény 20. století, počínaje druhou světovou válkou. Ilustrativně to popsal ve vzpomínkové

úvaze „Retrospektiva. Několik úvah k vlastním osmdesátinám“.¹ To se projevilo i na jeho odborných zájmech.²

V prvé části knihy, vztahující se k dějepiscectví, nabídl přední německý odborník na římské dějiny Alexander Demandt přehledovou studii o relevantních kritériích antické historiografie. Demandta spojovalo s Loewensteinem nejen působení na berlínské univerzitě, ale také mnohem širší odborné a společenské angažmá. Srovnání pohledu na společné ideové momenty evropské civilizace u Leopolda Ranka a Bedřicha Loewensteina z pera Karla Heinze Metze přináší zajímavou vizi, jak se oba historikové přes desítky let rozdílného myšlení v podstatě doplňují. A také tu autor připomíná nutnost zodpovědnosti za historické dědictví.

Studie Františka Šmahela přibližuje širší i trváním relativně omezené kontakty českých historiků se školou Annales. Je zajímavé, jak přes silnou frankofilii, zřejmou od poslední třetiny 19. století, se jednalo o proces nerovnoměrný, co se týče vzájemných kontaktů. Ukazuje to i na rozdílnou úroveň a vazby jednotlivých oborů formující se české společnosti – zřetelný je příklad historiografie versus umění a literatura.

Z podkladů nálezů vídeňského správního soudu 70. a 80. let se Milan Hlavačka pokusil zformulovat obecné principy moderní občanské společnosti v českých zemích. Dílčích prací, směřující tímto směrem, existuje již řada. Některé byly koncipovány i komparativně s vývojem v okolních zemích (například pod úhlem pohledu na církevní dějiny a sekularizaci), takže Hlavačka se vlastně pokusil o přípravu na posun cenné práce Otty Urbana „Česká společnost“ do vyšších syntetických pater. (Ostatně Hanns Haas svého času zalitoval, že bohužel nebyla napsána „Rakouská společnost“).

Miloš Havelka se vydal po stopách Loewensteinovy reflexe Tomáše Garrigue Masaryka a sledoval ji až do vyznění například v Havlově nepolitické politice, kterou ovšem vnímá jinak než Loewenstein.

Druhou kapitolu, „Kulturní dějiny, dějiny idejí“, uvedl štyrský sociolog, filosof a historik Karl Acham studií k filosofické antropologii a kulturní filosofii. Pro historika je zajímavý závěr, v němž autor upozorňuje na pokusy zprostředkovat autentickou smyslovou zkušenost. Je to inspirace, která již byla poměrně často realizována zejména v muzeích; například v Muzeu vojenských dějin v Drážďanech je možné vizuálně a auditivně vnímat, dokonce i olfaktoricky zkoumat, po čem byla cítit první světová válka.

Myšlenky nedávno zesnulého Ladislava Hejdánka o Evropě a evropanství jsou podnětné zvláště v aktuální době koronavirové, kdy náhle ožily národní zájmy, a to bohužel v té „vetešnické a handlířské“ formě. Ilustrativní je Hejdánkův popis vývoje „vzniku Evropy“ od antiky do dnešních dnů, zejména inspirativní je pak důraz na kontinuální aktivní podíl na vlastním evropanství. Studie končí pobídkou, že právě Češi mohou pro posílení evropanství využít duchovního bohatství své minulosti. Na českou tradici z hlediska ideje

1 Bedřich LOEWENSTEIN, *Retrospektiva. Několik úvah k vlastním osmdesátinám*, Dějiny – teorie – kritika 2, 2009, s. 257–272. http://www.usd.cas.cz/wp-content/uploads/BL_retrospektiva_2009.pdf (14. 5. 2020).

2 K životu a dílu B. Loewensteina srovnej Milan HLAVAČKA, *Bedřich Loewenstein (29. června 1929 – 11. května 2017)*, ČČH 115, 2017, s. 925–927.

lidských práv se zaměřil Jakub Trojan; vytvořil stručný přehled obdobných idejí od doby předhusitské po Tomáše G. Masaryka. Jeho text souzní s Hejdánkovou myšlenkou, že jeden z kořenů evropských dějin vede do Čech.

Součástí identity společnosti českých zemí bylo a je i židovství. Příspěvek k jeho složité vlastní i společenské identifikaci od osvícenství do počátku 20. století přináší studie Wilmy Abeles Iggers. Tento oddíl knihy končí úvahou Pavla Koláře na téma, zda bylo pražské jaro dědictvím poststalinských rozporů.

Třetí oddíl sborníku zahájil historik a politolog Peter Pulzer, jenž se dlouhodobě zabývá evropským antisemitismem. Jeho příspěvek o „křišťálové noci“ s podtitulem „civilizační zlom jako autodař“ se snaží ukázat smysl „akce“ jako brutální inscenaci dehonestace Židů. Nacistický režim ovšem také chtěl postrašit zbytek obyvatelstva. Očekávání nebyla zcela naplněna: pogrom schvalovala mládež, vychovávaná v režimním duchu a staří bojovníci, zbytek obyvatelstva se zjevně opravdu vyděsil. V závěru studie autor předal pro interpretaci „jak k něčemu podobnému může dojít“ slovo Bedřichu Loewensteinovi. Ten viděl odpověď spíše než ve strukturálních výkladech v lidské nedostatečnosti.

I další text se zabývá fašizací, tentokrát druhé republiky (1938–1939). Jan Rataj zde dokazuje, že pomnichovský státní konstrukt nebyl jen nouzovým projektem, ale zkoncipoval si svou cílevědomou vlastní existenci antiliberálním záměrem a domácí kontinuitou. Rozsah jakéhosi protofašistického podhoubí za první republiky je však v Ratajově textu silně přeceněn. Autor deklaruje, že ve svých tezích vychází z Loewensteinových myšlenek o modernitě, českém liberalismu i fašismu. Lze snad připustit, že velkou roli v podpoře fašistického proudu sehrála řada dalších aspektů, zejména mezinárodních, které předcházely Mnichovu (například Pakt čtyř velmocí z roku 1934), a že tyto jevy mohly některé skupiny společnosti již tehdy vést k jistému defetismu.

Podnětná je přehledová studie Bernda Sösemanna o bariérách veřejné komunikace v diktátorských a demokratických společnostech v Evropě 20. století s jistým přesahem do aktuálního dění. Doplňme malé zamyšlení k tématu: otázku po roli mentality národů? Z vlastní zkušenosti vím, že přes v textu zmíněné optimální možnosti občanů NDR získat zprávy z „druhé strany“ byl v mnoha ohledech přehled informací ze „západu“ v Československu mnohem širší díky flexibilnějšímu přístupu zájemců o ně.

Instrumentalizaci hudby, zejména symfonických orchestrů, v politice se věnuje David Schoenbaum. Jedná se o zajímavý dílčí segment bádání amerického historika, který se mimo jiné věnuje i kulturním dějinám.

Šimona Löwenstein se zaměřila na vymezení a klíčové pojmy civilizace v pojetí Bedřicha Loewensteina, a to na pozadí jeho zdrojů i kontextu dneška. Autorka podává informativní přehled jeho základních dvou myšlenkových zdrojů: skotské morální filosofie a myšlení Emanuela Rádla a sleduje jejich další rozvinutí. Ke spíše skeptickému vyznění závěru autorky textu o osudu naší civilizace podotkneme, že snad přece jen bude mít pravdu Bedřich Loewenstein, s tím, že „... víra ve význam slova, v moc ducha, a ctihodnou evropskou tradici...“³ zvítězí.

3 B. LOEWENSTEIN, *Retrospektiva*, s. 272.

Poslední část sborníku je věnována politickým a filosofickým konceptům dějin. Příspěvky různou formou tematizují Loewensteinovo historicko-filosofické dílo. Reimer Hansen se zabývá periodizací evropských dějin, přičemž přibližuje pojem „stará Evropa (Alteuropa)“ jako nadřazený klasické periodizaci od raného středověku po modernu v duchu Loewensteinova Projektu moderny. Helmut Wagner prezentuje souhrn základních milníků mocenského fenoménu a vývoje Německa až do aktuální doby v rámci Evropské unie. I to bylo jedním z témat bádání Bedřicha Loewensteina. Názor, že suverénní evropskou budoucnost umožní pouze politická integrace evropských států, je v teoretické rovině správný, ale bohužel stále více iluzorní.

Otázka, zda má národ místo v Evropě, umožnila Miroslavu Hrochovi, přednímu odborníkovi na tuto problematiku, rozvinout široké spektrum úvah o modifikaci role národa zejména po roce 1989. Dochází k názoru, že kromě jiného v důsledku upadající humanitní vzdělanosti došlo u nás v podstatě k likvidaci sebevědomí národa jako kulturní hodnotové pospolitosti. Stať Martina Šimsy „České otázky“ nás vrací k inspiraci a pomyslné i reálné diskusi Bedřicha Loewensteina s T. G. Masarykem, Emanuelem Rádlm, Janem Patočkou či Ladislavem Hejdánkem. Opět se objevuje základní rámec boje „o smysl českých dějin“: proti sobě stojí „bojovná filosofie“ s „reálnými českými dějinami“. Šimsa poukazuje na relativismus obého. Na závěr pak Milan Průcha prezentuje reflexi Loewensteinových úvah o pokroku.

Šimona Löwenstein v úvodu upozorňuje, že výběr autorů neprovázela selekce osobností ani témat. Všechny studie Bedřicha Loewensteina buď oslovují, popřípadě jej přímo vtahují do svého příspěvku. Většina příspěvovatelů se kromě odborné činnosti také podílí na populárněvědeckých aktivitách, popřípadě se vymezuje v aktuálních společenských problémech. Jejich úvahy bohužel nevyznívají pro naši budoucnost, zejména evropskou, příliš optimisticky.

Kristina Kaiserová

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Středověk

Ondřej VODIČKA

Exil českého a moravského duchovenstva za husitských válek

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2019, Praha, 276 s., ISBN 978-80-7422-703-5.

Problematika katolické emigrace v době husitské revoluce se po studiích Jaroslava Kadlece, Zdeňky Hledíkové a Františka Šmahela zdála být dostatečně prozkoumána. Jestliže Kadlec pojál téma jako soupis emigrantů z řad duchovenstva, tak Hledíková se Šmahelem nastolili koncepční problémy, týkající se jak fungování farní správy, tak způsobů existence klášterních institucí za hranicemi království. Nová práce Ondřeje Vodičky si klade za cíl především rozšířit faktografický materiál ohledně emigrantů z řad farního kléru a řeholního stavu. Z konceptuálního hlediska však nepřináší nic nového a v některých interpretacích budí spíše rozpaky.

Pozoruhodné je už to, že se autor vrací k Palackého termínu husitské války, jako by nebyly vedeny desítky debat na téma revolučnosti husitské revoluce. V samotném textu ale autor ve skutečnosti užívá termíny husitské války a husitská revoluce jako ekvivalenty, což název knihy přece jen relativizuje. Poněkud problematické mi přijde i autorovo trvání na obecném pojmu migrace, i když opět v textu knihy vůči němu jako ekvivalentní vystupují termíny exil či přechodná ztráta domova, jež jsou v tomto ohledu mnohem příznačnější. (Reflexi moderního bádání na téma různých

typů pozdně středověkých migrací v knize nenajdeme.)

Práce se člení do čtyř kapitol. V první z nich autor zkoumá především na základě konfirmačních knih činnost žitavské konzistoře v revolučních letech a dospívá k podobným závěrům jako již dříve studie Františka Šmahela, resp. pro Moravu Petra Elbela. Vodička bohužel nechává stranou kleriky českého původu působící u římské kurie. Jejich systematický výzkum nebyl prozatím proveden: někteří však mohou být případně emigranty z husitských časů. Z obecnějšího hlediska Vodička nastoluje otázku vnitřního exilu, ve skutečnosti tedy spíše problém pokryteckého chování duchovních, kteří zůstali na svých farách, podávali podobojí, avšak fakticky, ve svém nitru, zůstávali katolíky. Téma je to jistě závažné, avšak, jak je z práce patrné, také obtížně postižitelné. Proto za silně nadnesený považuji závěr kapitoly, v němž autor tvrdí, že „většina nižšího světského kléru tedy pravděpodobně setrvala na území Koruny české a vyrovnala se s nebezpečnou situací podle svých momentálních možností“ („větší část katolického světského kléru proto volila domácí exil“), resp. že není možné mluvit o „nějakém masivním odchodu do zahraničního exilu“. V předložené práci není takový facit po mém soudu doložen a de facto je spíše neverifikovatelný.

Ze zpráv Vavřince z Březové z počátku revoluce neplyne, že by ve městech panoval nedostatek kleriků. O faktické situaci na venkovských farách v této době ale nevíme téměř nic, a to samé platí i pro většinu

městských far v pozdních fázích revoluce. Naopak situace po roce 1436 spíše nasvědčuje tomu, že kléru, jak utrakvistického, tak katolického byl nedostatek, i když stav ve čtyřicátých a padesátých letech nemusí plně odrážet situaci o dvě desetiletí starší.

Druhá kapitola je věnována exilu řeholníků a řeholních komunit. V případě této problematiky autor klasobraním rozšířil dosavadní pramennou základnu. V následné kapitole nazvané „Exilová ekonomika“ předložil celou řadu nových informací týkajících se nakládání s klášterními cennostmi jako zdroji obživy v exilu. Nejpodstatnější jsou jeho zjištění, vyplývající z rozboru účtů ebrašského dvora v Norimberku, vztahujících se k majetkům pomuckého kláštera. Významné jsou v tomto ohledu doklady skutečnosti, že na zástavách klášterních cenností participovali především bývalí pražští kupci, kteří odešli z Prahy s evidentně dostatečným kapitálem, jenž byli s to a měli i ochotu investovat do zástav.

Zde autor navázal na vlastní pramenně cenné studie, týkající se emigrace pražských a kutnohorských měšťanů do Vídně, Norimberku či Vratislavi. Řada dokladů, týkajících se zastavovaných majetků, svědčí podle autora o skutečnosti, že se mnohé klášterní komunity na odchod za hranice království dlouhodobě připravovaly a že svůj majetek buď ukládaly u katolické šlechty, nebo ho rovnou odvážely do bezpečných míst v říši. S tím lze jen souhlasit.

V poslední kapitole se autor obírá klášterními knihovnami, které se mniši rovněž pokoušeli (mnohdy úspěšně) zachránit, vědomi si jejich duchovní, ale i ryze materiální hodnoty. V dílčích aspektech

zde autor rovněž potvrdil starší konstatování o znehodnocení ceny rukopisných knih v revolučních letech.

Naopak láková podkapitola o prožívání exilu bohužel nepřináší nic zásadního. To je ale podmíněno charakterem dochovaných pramenů, které svědčí spíše než o prožívání o odsuzování nekřesťanského počínání si husitských vojsk či o způsobu šíření informací o husitských Čechách v exilovém prostředí. Vcelku překvapivě autor nenašel žádné doklady o snech a touhách o návratu kleriků do Čech po porážce husitské revoluce, jež známe z prostředí měšťanů. Ti obchodovali a odkazovali své bývalé pražské či kutnohorské majetky, ve víře, že se jednou vše vrátí do starých kolejí. Ani to ale samozřejmě nemůžeme označit za prožívání exilu.

Za sporné považuji autorovo závěrečné tvrzení, že zprávy o zabíjení kleriků či celých klášterních komunit jsou ve skutečnosti nadnesené, resp. že se úmrtnost kléru během revoluce nijak dramaticky nezvýšila. Za doklad takové situace Vodička považuje zprávy o přípravách klášterních komunit na odchod do exilu. V katalogu exilových konventů, jenž je připojen za hlavní text, pak autor opakovaně zpochybňuje zprávy Vavřince z Březové o zabíjení mnichů a kleriků a přidává k nim adjektivum „údajně“. Ano, kroniku Vavřince z Březové je jistě možné zpochybnit jako celek, avšak je tak třeba učinit prostřednictvím argumentů a koncepčně založených úvah, nikoli svévolně, na základě pouhých pocitů.

Martin Nodl

Proska MIELKE

Duo sunt genera christianorum.

*Untersuchungen zur Frage
der Legitimität volkssprachiger
Bibellectüre am Ausgang des Mittelalters
und in der Frühen Neuzeit*

Münster, Aschendorff Verlag 2019, 335 s.,
ISBN 978-3-402-24580-4.

Nikolaus STAUBACH – Rudolf
SUNTROP (Hrsg.)

*Was dürfen Laien lesen? Gerhard Zerbolt
von Zutphen, De libris teutonicalibus.*

Een verclaringhe vanden duytschen boeken

Münster, Aschendorff Verlag 2019, 214 s.
+ 1 vyobr., ISBN 978-3-402-24629-0.

Nestává se často, aby vyšly současně dvě knihy o velmi úzce propojeném, ba takřka identickém tématu, a už vůbec ne, aby takové publikace vyšly ve stejném nakladatelství dokonce ve stejném roce. Nicméně jejich souběžné vydání není svým způsobem na závalu sledované obecně atraktivní problematiky, protože obě díla se různě doplňují či potvrzují, ale ovšem i zbytečně do značné míry dublují. První z výše citovaných publikací je disertací z univerzity v Kolíně nad Rýnem, druhá pak přináší edici zkušených autorů (Staubach sám uvádí k tématu šest svých prací, Suntrup jednu), kteří ji doprovodili zasvěceným rozsáhlým úvodem.

Autoři, resp. editoři se obracejí k závažnému obecnému tématu středověkých duchovních dějin, totiž k otázce překladů bible, event. další „těžké“ teologické literatury do národních jazyků (a tím ovšem i jejich meze nekladoucímú výkladu středověkými čtenáři), v tomto případě do němčiny. A ovšem jde tak o otázky recepce a výkladu četby teologické literatury obecně osobami laickými. Ne nadarmo si P. Mielke zvolila za

titul práce část citátu z Gratiánova Dekretu, který platil rovněž co přístup k psanému textu a který zní: *Duo sunt genera Christianorum. Est autem genus unum ut sunt clerici... Aliud vero est genus Christianorum, ut sunt laici*. Výklad bible a teologických textů, dotud vesměs latinských, byl vyhrazen výlučně těm prvním, ti druzí se měli spokojit se zprostředkováním těmi prvními.

Co ale platilo o 12. století, přestávalo postupně platit pro století 14., resp. pro jeho druhou polovinu. Všichni laikové již zdaleka nebyli *illiterati* a zejména se chtěli více účastnit duchovního života jako jeho aktivní účastníci. Byli v menší či větší míře podporováni i některými členy privilegované elity. A tak došlo ještě k jedné náhodně-nenáhodné skutečnosti, že totiž na dvou místně si vzdálených teritoriích došlo ke dvěma příbuzným aktivitám, které vedly, každá jinými velkými oklikami, k novým horizontům a posléze k stejnému světodějnému výsledku – evropské reformaci. V Čechách prostřednictvím husitství, jemuž předcházela „česká *devotio moderna*“, v Holandsku prostřednictvím už tehdy tak nazývané *devotionis modernae*, která probíhala rovněž svými cestami. Na jejím počátku stál charismatický kazatel (a karatel) Geert Grote (†1384). Ten byl za své neortodoxní vystupování trestán utrechtským biskupem, nicméně po jeho smrti hnutí nezaniklo, ale naopak.

Vznikla jedna z klíčových prací počátku hnutí „známého neznámého“ autora, totiž Gerharda Zerbolta ze Zutphenu (†1398), vzdělaného kněze a bibliotékaře „bratří společného života“ v holandském Deventeru. Jde o traktát *De libris teutonicalibus*. Autor sice nebyl vlastním zakladatelem tohoto hnutí, to uvedl v život zmíněný již Geert Grote, ale (přestože Zerbolt zemřel

ve věku pouhých 31 let) se tímto dílem stal jeho protagonistou.

Jeho traktát se v originální latinské formě nedochoval vcelku, takže dosavadní interpretace nemohly v plném rozsahu postihnout charakter tohoto díla. Teprve před krátkou dobou byl nalezen jeho nezkrácený text, ovšem v holandském, nicméně časově i jinak blízkém překladu. Stalo se tak na místě těžko předpokládatelném: Nachází se totiž v Gethsemani Abbey v Kentucky (Mielke ještě neví, že rukopis tam byl vrácen z depozitu v michiganském Kalamazoo) a tak teprve nyní je možná jeho plná interpretace. Editoři tu vycházejí ze spolehlivého přepisu, provedeného nedávno zesnulým významným germanistou Volkerem Honemanem.

Mielke pak na s. 237–335 své knihy podává (vzhledem k jeho nyní existující klasické edici vlastně již zbytečnou) černobílou aktofotovou reprodukcí celého nizozemského textu. Tu poněkud nepochopitelně v obsahu představuje lakonicky pouze jako Abbildungen. Reprodukce vzhledem ke své čitelnosti v kaligrafické bastardě oné doby a minimálnímu počtu zkratk edici vlastně takřka nahrazuje, ovšem bez jakéhokoliv kritického aparátu. Ten je naopak u Staubacha a Suntrupa velmi bohatý (autoři dohledali více než čtyřicetku citovaných děl). Edice nadto podává synopticky kratší holandskou verzi z jednoho rukopisu kasselského. Oba editoři ovšem nabízejí výrazně více, totiž ještě (původní, byť porušený) různě emendovaný latinský text podle rukopisu norimberské městské knihovny a dva středoholandské zlomky z dalších knihoven (Brusel, Leiden) i rozšířenou latinskou verzi sedmé kapitoly základního spisu pod názvem *Super modo videndi* (z rukopisů v Haagu a ve Vídni). Podrobný výklad o technickém

uspořádání edice se zaměřuje na filologickou stránku věci i dohledání citátů, resp. aluzí; překvapivě se nedovídáme vůbec nic o kodikologických otázkách včetně vlastních popisů rukopisů a jejich event. osudů, což platí ovšem i o knize Mielkeové.

Editoři po výkladu o předchozím bádání podávají podrobný rozbor titulového díla, ale i prací příbuzných Zerboltových v rozsáhlém úvodu (s. 11–67). Zdůrazňují jeho hlavní tezi o legitimitě překladů náboženské (teologické) literatury do národního jazyka, určených laikům a akcentují autorovu apologii bible v národním jazyku, i když Zerbolt současně varoval před možnou laickou (des)interpretací těžkých teologických či temných míst těchto textů. Editoři podávají nejen juxtapozice dvou rozlišitelných recenzí díla, ale věnují pozornost rovněž sedmé kapitole jeho hlavního díla, kterou Zerbolt rozšířil na samostatný traktát, v němž precizoval některá svá varování před (heretickou) desinterpretací. Tu bych rád upozornil zejména na neobyčejně přehlednou orientační pomůcku (na s. 77nn.), která podává členění textu traktátu a jeho detailní obsahový rámec.

Bylo už naznačeno, že se takřka nepochopitelně obě práce navzájem neznají, takže při referátu o obou knihách ta druhá práce je v nevýhodě. Priska Mielke postupuje obdobně jako oba předchozí autoři, navíc věnuje pozornost širším souvislostem formálním i časovým. Odpovídá tomu i více než dvojnásobný rozsah vlastního textu. Pokusím se jej zaznačit, i když v leccems se bude s už výše pověděným dublovat. Na rozdíl od Staubach-Suntrupa, kteří mají poučnou kapitolu o historickém kontextu Zerboltova díla (distanc „zbožných žen“ od hnutí bekyň – nebezpečí hereze! – či Zerboltovo dobré zdání pro mužské společenství brat-

ří) začala Mielke obecnými otázkami středověkých překladů náboženské literatury, pokračovala rozborů Zerboltových děl až došla k charakteristice postavení holandské devoce mezi katolicismem, humanismem a reformací a skončila sledováním stanovisek Martina Luthera k národnímu jazyku jako takovému.

Za zajímavou partii její knihy považuji kapitolu, nazvanou charakteristicky *Multiplicatio librorum*, sice zejména v kontextu s biblickými překlady a rozšiřující se četbou bible, zejména ale zaujmou poznámky k dynamickému růstu knižní rukopisné produkce v 15. století a pak její doslova raketrový vzestup, spojený se zavedením knihtisku. Ani v jedné knize nenacházím odkaz na důležitou knihu Reinharda Schneidra o tlučeni ve středověku, i když to je svým způsobem, ale jen zdánlivě, téma okrajové. Z výše podaného ale vyplývá, že obě práce a zejména jejich hlavní hrdina a jeho dílo, mohou být k užtku při studiu počátků naší, české reformace.

Ivan Hlaváček

Judith WERNER

*Papsturkunden vom 9. bis ins
11. Jahrhundert: Untersuchungen
zum Empfängereinfluss auf die äußere
Urkundengestalt*

(= Abhandlungen der Akademie
der Wissenschaften zu Göttingen.
Neue Folge, Bd. 43)

Berlin – Boston, De Gruyter 2017, 548 s.,
ISBN 978-3-11-051666-1.

Rozsáhlá studie se zabývá komplexní problematikou papežských listin jako nejvýznamnějšího mediálního prostředku Svatého Stolce a křesťanského světa. Předmětem

zkoumání jsou listiny, určené jednotlivým diecézím v německojazyčném, francouzském a italském prostředí. Primární otázkou, na kterou chce studie odpovědět, je, zda se závaznost papežských listin uplatňovala ve všech zmíněných okruzích, potažmo v celém *orbis latinus* stejnou měrou, nebo se lišila v závislosti na místních specifikách. Za tím účelem autorka metodou sémiotické diplomatiky analyzuje originály a opisy papežských listin, určených příjemcům jednotlivých diecézí. Zkoumá míru zohledňování příjemce při sestavování konkrétní listiny.

Papežská písemnost zpravidla vznikla jako výsledek komunikace mezi budoucím příjemcem a vydavatelem, tedy papežským úřadem. Podíl příjemce na znění a právním obsahu listin se liší podle země adresáta, jak dokládají např. formulace areng. Žadatel byl zčásti i navrhovatelem repliky, měl určitou představu, jak by tato měla vypadat obsahově i formálně, aby měla kýžený účinek. Sémiotická metoda zkoumání v tomto případě znamená, že předmětem studia jsou kromě obsahových také formální charakteristiky listin: pečeti, podpisy, papežské benevalete atd. Všechny tyto znaky měly nejen potvrdit pravost zkoumané písemnosti, ale také sdělit formou „viditelných symbolů neviditelnou skutečnost“. Symbol nesl určité poselství, představoval kód s více sématy. Kříž, kristogram, iniciály papežova jména, rota, podpisy – se vyvinuly z kurzivních a individuálních symbolů a postupem času se přetvořily v geometrické figury (trojúhelník, kruh atd.), které se staly neodmyslitelnou součástí těchto listin a nositeli skrytých významů obsahu. Papežskou listinu tedy autorka nazírá z dvou úhlů: jako sdělení právního obsahu a jako soustavu kódů.

Podoba papežského privilegia byla kompromisem mezi vlastním pojetím vydavatele, který sděloval vůli Svatého stolce, a vyjádřeným očekáváním příjemce. Příjemcová představa se neomezovala jen na vlastní obsah písemnosti, ale mohla zahrnovat i další jednotlivosti jako osobu písaře či notáře, psací materiál a způsob vypracování. Tyto „objednávky“ se dále odrážely i v ceně písemnosti, kterou příjemce hradil.

Zkoumané období je vymezeno rokem 819, kdy papež Paschal I. (817–824) vydal privilegium pro město Ravennu, a pontifikátem Řehoře VII. (1073–1085), během kterého byla dále posílena doktrína *dictatus papae*. Zároveň je zdůrazněno, že tento časový úsek zahrnuje také pontifikát Lea IX. během kterého – roku 1049 – bylo upuštěno od starého vyhotovování bul a přешlo se na nové členění písemností. Sledovaný časový úsek umožňuje zmapování všech v originále vzácněji dochovaných listin, jejichž počet stoupal nejen co do počtu odesílaných písemností, ale také co do dochovaných originálů.

Co se zeměpisného vymezení zkoumané látky týká, rozhodla se autorka zmapovat 36 farností v osmi diecézích, jmenovitě diecézi mohučské (4), katalánské (5), lyonské (5), remešské (5), etrurské (7), umbrijské (5), kolínské (2) a trevírské (4). Jedná se o vzorek 104 originálů a 204 opisů, celkem 308 písemností. Vzorek jako takový je jen výsekem z celoevropského počtu listin a má tedy platnost jen pro konkrétní území, nicméně komparativní přístup pro vymezenou látku umožňuje do budoucna chápat tuto studii jako důkladné a spolehlivé východisko pro případné širší komparace papežských písemností pro stře-doevropské a další příjemce, které by nepochybně přinesly zajímavá zjištění.

Pokud jde o obsah zkoumaného materiálu, soustředí se studie na papežská privilegia.

Není tedy překvapením, že ve vybraném vzorku nacházíme jména slavných klášterů (Fulda, Hildesheim) a měst, která byla středisky tehdejšího *orbis Christianorum*. Obsahově tato privilegia zahrnují udílení prebend a úřadů, popřípadě jejich potvrzení; ustanovení klášterních institucí; výjimky (*exemptiones*); přijetí do ochrany Svatého Stolce; znovudosazení do úřadu a udílení dalších práv či pravomocí.

Třetí kapitolou počínaje přechází studie v parciální pojednání o jednotlivých aspektech papežských písemností. Čtyři následující kapitoly jsou rozvrženy tak, aby pojednaly o typických rysech jednotlivých písemností, jak jsou dochovány v oněch osmi pro vzorek zvolených farnostech. Podrobný rozbor umožňuje dát fundovanou odpověď na otázku, jak a v čem se lišily papežské písemnosti v závislosti na osobě (právní či fyzické) příjemce.

Jako první vnější rys listin zkoumá studie psací látku, tedy, zda byly listiny vyhotoveny na pergamentu, či papýru. Měl výběr psací látky výpovědní hodnotu, naznačoval větší či menší vážnost adresátovy osoby? Papýrus byl materiál, používaný pro nejstarší papežské listiny. Byl nositelem tradice a symbolem pevně daného starého řádu, jakousi starožitností s nádechem tajemna. Zavedení nové psací látky, pergamentu, sebou neslo nebezpečí, že listina, vyhotovená na zvířecí kůži, nebude příjemcem ihned rozpoznána jako papežským úřadem poskytnuté privilegium, což následně mohlo zpochybňovat závaznost a autoritu písemnosti. Na druhé straně pergamen disponoval výhodou větší odolnosti, zmenšoval riziko ztráty listiny a pečeti. Svou úlohu hrál i zřetel na cenu. Výběr psacího materiálu hrál roli jak u příjemce, tak u vydavatele. Zavedení pergamentu snadněji přijímaly oblasti, kde papežova

moc byla etablována pevněji, než oblasti, ve kterých teprve docházelo k upevňování *plenae potestatis*.

Důležitá byla také velikost listiny. Formát písemnosti závisel na více faktorech, mimo jiné také na psacím materiálu. Listiny vyrobené na papýru jsou zpravidla značně delšího znění (mohou být až několikametrové), protože papýry mohly být lepeny jeden k druhému, kdežto velikost pergamentu byla dána přirozenými rozměry použitého kusu. Proto na výběr psací látky mohl mít vliv i obsah, tedy rozsah zaneseného textu. Délka textu nepřímou naznačovala, jakou důležitost vydavatel, tedy papež, přikládal osobě příjemce. Až od druhé poloviny 11. století se vžil standardizovaný formát textu. Jistou roli hrály i velikost písmen a počet řádků.

Privilegia byla, jak už bylo řečeno, plná grafických sdělení, která byla ještě předtím, než příjemce přistoupil ke čtení, patrná na první pohled. Znaky poukazovaly na zúčastněné strany a podávaly informace o jejich vážnosti. Psací materiál byl jen výjimečně zcela zaplněn textem; okraje a prázdná místa jsou běžná. Čím větší nepopsaná plocha se v listině nachází, tím větší důležitost tato listina má. Více prázdného místa znamenalo, že grafické symboly vystoupily do popředí mnohem výrazněji a podtrhly váhu dokumentu, vážnost vydavatele a úctu, které příjemce ve vydavatelových očích požíval.

O něco složitější je problematika olovených papežských pečeti na konopné či hedvábné šňůře anebo na závěsu zhotoveném z proužku pergamentu. Řada původních listin se dochovala bez pečeti. Ačkoliv pečeť nebyla jediným ukazatelem pravosti dokumentu, řadila se k nejdůležitějším. K listinám nevelkého formátu mohla být přivěšena velká bula, aby zdůraznila majestát vydavatele

a důležitost příjemce anebo závažnost obsahu. Také v tomto případě hrálo roli příjemcovu přání, což platí i o ceně. Hedvábný závěs vzbuzoval větší dojem než konopný a svědčil o movitosti objednavatele; vynaložené náklady se tedy odrážely nejen v celkovém vzhledu listiny, ale také v druhu pečeti a kvalitě použitého závěsu.

Čtvrtá kapitola je věnována písmu papežských listin v 9.–11. století. Také písmo vypovídalo o důležitosti obsahu a příjemcovy osoby. Hrubý rozvrh písemnosti se zračil v použití kapitol, ale písmo mělo i další funkce. Rozmístění textu na ploše listiny mohlo být účelné a úsporné, nebo naopak velkorysé a reprezentativní. Tón, anebo chceme-li, první dojem, udával první řádek, který obsahoval jméno papeže, intitulaci a jméno adresáta písemnosti. Sděloval hierarchii vydavatele a příjemce. Pokud byl první řádek vyplněn pouze vydavatelovým jménem a jeho intulací, kdežto popis adresáta následoval až v druhém řádku, symbolicky tím byla vyjádřena podřízenost adresáta vydavateli; intitulace a inskripce v jednom řádku naopak vyjadřovala nikoliv subordinaci, ale iuxtaposici obou subjektů. Hierarchii mohla naznačovat i různá velikost použitých písmen, užití majuskul, elongát. Uvedené dávalo na vědomí i závažnost obsahu a lišilo se od listiny k listině.

Studie, rozvržená do pěti velkých kapitol a šesté, závěrečné syntézy, je vybavena mnoha názornými grafy, přílohami a rejstříky. Studium papežských písemností má pro medievistiku mimořádný význam, protože tyto písemnosti mají nadnárodní přesah. Byť se studie nezabývá českým jazykovým prostředím, je velmi užitečnou pomůckou a inspirací pro naši diplomatiku.

Lenka Blechová

Jeffrey JAYNES

*Christianity Beyond Christendom.
The Global Christian Experience
on Medieval Mappaemundi and Early
Modern World Maps*

(= Wolfenbütteler Forschungen,
Band 149)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2018,
483 s., ISBN 978-3-447-10715-0.

Historická kartografie je významná disciplína, která přináší poznatky jinými historickými obory zpravidla nesdílitelné. Není proto divu, že jde zejména po druhé světové válce o dynamicky se rozvíjející obor v zahraničí (třeba upozornit aspoň na práce Anny-Dorothee von den Brincken)¹ i u nás (Eva Semotanová). Nejsa specialista mohu jen rámcově upozornit na nejnovější kompendium, které podává výsledek studia frekventanta Harvardovy univerzity a pracovníka metodistického teologického učiliště v Ohiu. Práce se zabývá celým středověkem a končí 16. stoletím, kdy už začíná nová epocha, na jejíž hraně stojí *Theatrum Orbis Terrarum* Abrahama Ortelia (1595). Je až nepochopitelné, jak se skoro nepředstavitelně primitivními prostředky se doboví autoři s tématem poměrně úspěšně vyrovnávali. Nejde tu o Nový svět, nýbrž o mapy oblastí, kam směřovaly misionářské cesty do Svaté země, ale i, nebo přesněji zejména, dál do Orientu, kam vedly cesty především františkánských misionářů a ovšem také různých poselstev a to jak papežských, tak nejrozumnějších evropských panovníků,

kteří podstatně překračovali hranice výbojů křížových výprav.

Autor měl, jak praví v úvodu, příležitost dlouhodobě pracovat nejen v amerických knihovnách, které vlastní pozoruhodné podklady, ale zejména v těch evropských, kde leží těžiště materiálu. I když je třeba říci, že jeho značná část je dnes přístupna nejen v klasických reprodukcích, ale i na nových nosičích. Knihu doprovází rozsáhlá třicetistránková bibliografická příloha a pak seznam takřka čtyřiceti institucí, které jsou *beatae possidentes*. Klíčové jsou předpokladatelně tři: Londýn, Paříž a Vatikán. Naše instituce v seznamu zastoupeny nejsou, i když zmíněna měla být alespoň brněnská Zemská moravská knihovna. Ta totiž náhodně uchovává jednu světovou mapu z vrcholného středověku. Jde o rukopis francouzské provenience, který se tam dostal se skromným jinak souborem novoríšského premonstrátského kláštera, kde před více než dvěma sty lety nalezlo svůj azyl i několik francouzských premonstrátů po tamním zrušení řádu. Tyto rukopisy byly v katalogu Vladislava Dokoupila sice evidovány jako ztracené, ale vše se po čase v dobré obrátilo, neboť při náhodném úklidu v místním (dříve klášterním) kostele – snad kostelní kruchty – byly tyto rukopisy nalezeny v pořádku.

U rozsáhlého obrazového materiálu (91 černobílých a 30 barevných foto s (někdy až příliš) stručným doprovodným komentářem) se bohužel nesetkáváme s potřebnými bližšími kodikologickými údaji, které by mohly být různě užitečné: zejména pokud jde o stáří jednotlivých rukopisných svědectví (třeba převzaté z katalogů), ale i o příslušných starých – středověkých proveniencí.

Po úvodní obecné stati rozdělil Jaynes deset kapitol do tří chronologických celků. Začí-

1 Srovnej zejména Thomasem Szabó vydaný výbor studií: Dorothee von den BRINCKEN, *Studien zur Universalkartographie des Mittelalters*, Göttingen 2008.

ná pochopitelně antickými počátky: netýká se to pouze vlastních map, ale i příslušných geografických informací u římských autorů (Plinius, Salustius, Lucanus, Solinus, Martianus Capella aj.). Druhá kapitola pojednává o křesťanských počátcích. Třetí vyplňují charakteristiky jednotlivých rukopisných map či menších celků, nikoli ale těch nejdůležitějších, kterým je věnována následující samostatná kapitola. Klíčové jsou výklady o dílech nejslavnějších, totiž mapě z herefordské katedrály a Ebsterské mapě. Obě se v dnešní podobě hlásí rámcově do konce 13 století. Ta ebsterská ovšem už jen v kopii, protože originál vzal za své při bombardování Hannoveru v r. 1943.

Oddíl „věku přechodu“ má jen dvě kapitoly. První je vyhrazena vyhraňujícímu se typu portolánních (námořních) map a je tam připojen i – nutně výběrový – výklad o pozdně středověkých cestopisech, jemuž vévodí Marco Polo. Tu autoru mohly být k velkému užitku *Mittelalterliche Reiseberichte*, jež postrádám jak zde, tak i v bibliografii. Jejich tři vydané svazky inicioval Werner Paravicini se svými kielskými spolupracovníky (1994–2000).

Počátkům moderního věku je věnováno pět kapitol, které si vyžádaly nejvíce prostoru. První se věnuje „objevování“ Claudia Ptolemaia raným novověkem, aby další sledovaly převraty v poznávání světa v jeho kartografické podobě přes Martina Waldseemüllera až ke Gerardu Mercatorovi a jeho (a ovšem nejen jeho) atlasům. Prakticky ve všech parametrech tu docházelo k převratným změnám, které uzavíraly významnou kapitolu lidských duchovních dějin. Jaynesova kniha nás tímto světem spolehlivě provází.

Ivan Hlaváček

Helmut GLÜCK – Mark HÄBERLEIN – Andreas FLURSCHÜTZ da Cruz (Hrsg.)

Adel und Mehrsprachigkeit in der Frühen Neuzeit. Ziele, Formen und Praktiken des Erwerbs und Gebrauchs von Fremdsprachen

(= Wolfenbütteler Forschungen, Bd. 155)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2019, 259 s. s řadou vyobrazení v textu, ISBN 978-3-447-11137-9.

První z vydavatelů je znám zejména jako autor základní knihy o němčině jako cizí řeči ve středověku a raném novověku,¹ ale i dalších důležitých prací a tak není divu, že společný úvod všech tří redaktorů podává rozsáhlou obecně koncipovanou aktuální bibliografii tohoto vždy živého tématu. Jejich množství a ovšem i variabilita překvapí nejen opodál stojícího, ale i specialistu. Totéž nicméně platí i o jednotlivých příspěvcích; o tom prvním, Müsegadesově o učení se cizím řečem a jejich užívání zejména. Recepce cizích jazyků je ovšem traktována v podobě třinácti sond do různých časových period a evropských teritorií od středověku až do samého počátku 19. století, i když jejich rozsah často nedovolil jít do větší šíře. Ale i tak konkrétní vhledy do vymezených epoch a jednotlivých osobních osudů resp. jejich „let učednických“, lze do značné míry pokládat za signifikantní. Autoři sborníku se setkali na sympoziu pořádaném roku 2016 ve vždy inspirativním prostředí Knihovny vévody Augusta ve Wolfenbüttelu.

Výše zmíněný vstup přináší nejdřív základní obrysy této problematiky, aby potom představil stručně jednotlivé příspěvky

1 Helmut GLÜCK, *Deutsch als Fremdsprache in Europa vom Mittelalter bis zur Barockzeit*, Berlin – New York 2002.

(letmé biografické charakteristicky autorů včetně jejich posledních publikací k tématu jsou připojeny závěrem). Benjamin Müsegades, „Lernen durch Lesen oder Sprechen? Reichsfürstliche Französischkenntnisse am Übergang vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit“, konstatuje, že i v této zdánlivě ryze kulturní otázce hrála významnou roli politika, a to jak vnitřní, tak „zahraniční“, a naznačuje i postavení latiny, jejíž znalost nepřeceňuje. Zajímavá otázka, do jaké míry se předpokládala či vůbec byla vnímána znalost německých, často velmi rozdílných dialektů, tu není ani naznačena. Ke dvěma stupňům znalostí cizího jazyka, totiž umět jím „číst“ a „mluvit“, je ovšem třeba připojit třetí – nejvyšší stupeň, totiž psát.

Ellena Taddei ve statí o jazykově studijních cestách do Itálie a Ferraře jako místu jazykového vzdělání v 16. století vyzdvihuje její roli i jako obecně přitažlivého kulturního centra. Dörthe Buchhester interpretuje v příspěvku o „Sprachausbildung am pommerschen Herzogshof im 15. und 16. Jahrhundert“ řadu školních řádů, dokonce i s rozpisem jednotlivých hodin. Martin Holý, „Fremdsprachen in der Erziehung des Adels in den böhmischen Ländern im 16. und frühen 17. Jahrhundert“ (s. 63–73), sleduje dvoukolejnou jazykovou výchovu u české a německé šlechty. Vedle studia vernakulárních jazyků hrál svou roli i aspekt humanistický a návštěva latinských škol. Autor tak více než vítaně prezentuje výsledky českého, v tom zejména také vlastního výzkumu na mezinárodním fóru.

Andreas Flurschütz da Cruz sleduje v textu o reprezentaci a vzdělanosti při výchově na dvorech a studijních cestách jazykovou vybavenost některých příslušníků Habsburků, Wittelsbachů a šlechtických rodů z Frank jako předpoklad pro další uplatnění se. Nils

Jörn prezentuje osud jednoho polyglotního (údajně zvládl v 19 letech deset jazyků slovem i písmem; čeština mezi nimi ale zřejmě nebyla) právníka Gustava Helffeldta, který ale zemřel v roce 1673 ve věku 22 let. John Gallagher rekonstruuje na základě dobře dochovaných zpráv hofmistrů sira Philipa Percevala jeho strýci „Grand Tour“ z let 1676–1679.

Krátký příspěvek Andrey Bruschi pojednává o výuce moderních jazyků pro francouzské elity 17. a 18. století. Byť z králova rozhodnutí vzniknuvší skupina Teachers and interprètes du roi není zřetelně charakterizovatelná, lze předpokládat její více než příležitostné používání pro potřeby francouzského královského dvora.

Ivana Horbec a Maja Matasović charakterizují v studii o chorvatské šlechtě latinu jako „národní jazyk“ a němčinu jako „kosmopolitní“. Považují užívání latiny ve veřejném prostoru za konzervativní prvek chorvatské šlechty. K tomu ovšem třeba dodat, že se tak dělo v celém uherském království. Ineta Balode sleduje v příspěvku o znalosti ruštiny v německobaltských šlechtických rodinách soupeření francouzštiny s ruštinou, která nakonec z praktických důvodů získala navrch. Vladislav Rjéoutski stopuje počátky pronikání francouzštiny do Ruska doby Petra I. a uvádí několik proudů, jimiž se tak dalo.

Barbara Kaltz pojednala v příspěvku „Gut Hebräisch, nett Griechisch, schön Latein und galant Italiänisch“ o jazykově dobře vybavených šlechtických raného novověku. Helga Meise se rozešla o cizích jazycích v zrcadle obsahu knihoven 18. století kněžen Karoline von Pfalz-Zweibrücken-Birkenfeld, Karoline von Hessen-Darmstadt a Christiane zu Waldeck-Pyrmont. Na základě jejich dochovaných knižních

katalogů konstatuje velkou převahu francouzských, eventuelně v menším rozsahu anglických knih. Téma je ovšem hodno zevrubnějšího rozboru. Tu lze upozornit na řadu publikací Jitky Radimské; především mám na mysli knihu o knihovně kněžny Marie Ernestiny z Eggenbergu (2007).²

Ivan Hlaváček

Martin SCHEUTZ –

Alfred Stefan WEISS

Das Spital in der Frühen Neuzeit.

Eine Spitallandschaft in Zentraleuropa

(= Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsbände, Band 64)

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2020, 725 s. s 36 přehlednými tabulkami,
34 grafy a 104 barevnými vyobrazeními,
ISBN 978-3-205-20945-4.

Je málo prací, u kterých lze, ba spíše je třeba konstatovat, že nelze napsat kritickou recenzi, protože není co kritizovat, snad jen v tomto případě zdánlivě rozsah. Ovšem tu je nutno říci, že tomu tam není, protože autoři se neutápějí v jednotlivostech, nýbrž jsou právi svému tématu v plném rozsahu a míře. Čili nic tam není zbytečné. Ostatně svědčí o tom doslova mnoho desítek jejich přípravných studií a jimi redigovaných sborníků v průběhu posledních dvaceti let.¹

2 Jitka RADIMSKÁ, *Knihovna šlechtičny. Francouzské knihy Marie Ernestiny z Eggenbergu na zámku v Českém Krumlově*, České Budějovice 2007; J. RADIMSKÁ a kol., *Vě znamení havranů. Knižní sbírka rodiny Eggenbergů na zámku v Českém Krumlově*, České Budějovice 2011.

1 O jednom z nich jsem v tomto časopise referoval: ČČH 113, s. 1091n.

Kniha si zaslouží, aby o ní bylo referováno a aby byly zdůrazněny její specifické i obecné aspekty. Chci tím říci, že nejde jen o základní práci v oblasti raně novověkých sociálních dějin, ale svým způsobem i dějin měst a možná překvapivě i raně novověké speciální diplomatiky. Hlavní pozornost je upřena na 16. případně 17. století, i když v jednotlivostech se jde i do století následných.

Už z bibliografického odkazu úvodem je patrné, že látka je prezentována opravdu komplexním způsobem, tedy že nezůstalo při textové formě, ale hojně přicházejí nejružnější další formy prezentace a to jak v podobě často velmi pracných a mimořádně funkčních grafů, tabulek a v neposlední řadě i vyobrazení. Ta totiž nejsou jen běžnou ilustrací, nýbrž s doprovodným stručným komentářem více než vítaně a plasticky představují nejružnější aspekty autory sledované problematiky.

I když to není v titulu výslovně řečeno, jde o území dnešního Rakouska, které se pochopitelně skládá z několika tehdy heterogenních teritorií. Také ovšem jde o typologicky rozličné špitály a příbuzná zařízení, jako byla leprosaria, domy různých bratrstev či morové špitály. Autoři jsou si této různorodosti dobře vědomi a jsou také těmto úskalím právi, aniž by jednomu typu či eventuálním specifikám jednoho regionu dávali přednost. Jsou ovšem nutně limitováni pramenným materiálem a dominancí Vídně. Nejde jen, i když převážně ano, o materiál písemné povahy, ale i o architektonické artefakty.

Ten prve jmenovaný aspekt je ovšem základní povahy, což se odráží i v impozantním soupisu dvaceti použitých dnešních archivů. V těch velkých jde přitom často o více archivních fondů k řadě lokalit, resp.

objektů. Nejdříve třeba podat rozvrstvení jednotlivých kapitol, které se smysluplně věnují různým aspektům materiálního i duchovního života zdravotně či sociálně nějak handicapovaných osob včetně jejich nepodporovaných sexuálních hrátek.

Začíná se pochopitelně rozsáhlým, asi čtyřicetistránkovým přehledem bádání. Není překvapující, že nejvíce pozornosti je věnováno sociálně historickým aspektům. Přihlíží se i k obecné literatuře, ač tato možná mohla být glosována zřetelněji. Autoři ovšem své opus nepovažují za definitivní slovo, protože v naší práci jde vždy jen o dosažení další mety, nehledě k tomu, že jde o zpracování jen jednoho časového, i když klíčového segmentu. Proto se vyjadřují i k desiderii v této oblasti, mezi něž patří detailnější analýzy vnitřních struktur a zejména také zevrubnější přihlídnutí k otázkám právním. Návazně pak prezentují podrobně své bezprostřední metodické přístupy a navazují přitom také na svou velkou edici, přinášející rakouské špitální řády, instrukce a inventáře raného novověku (samozřejmě v kritickém výběru).² Nejrozsáhlejší partii tvoří zdařilý pokus o typologii raně novověkých špitálů na území dnešního Rakouska, který ovšem do značné míry platí už i pro dobu pozdního středověku. Nejdříve se oprávněně upozorňuje na nevyhraněnost označení špitál, protože šlo o zařízení, která zpravidla měla různě nastaveny své akcenty, ať už šlo o východiska zejména funkčního či správního charakteru. Nejde o pole badatelsky neorané a tak se upozorňuje

zejména na typologie Ulricha Knefelkamp a či Michela Paulyho, ovšem se zdůrazněním, že nejčastěji šlo o zařízení, jejichž funkce se různým způsobem prolínaly, resp. specializovaly: městské, vrchnostenské či církevní špitály, leprosária, morové špitály, starobince, chudobince, sirotčince, bratrské domy.

Ovšem členit nutno i dle velikosti, původu zakladatele či nositele takových institucí, které často směřovaly na konkrétní skupiny obyvatelstva a kde roli hrála i jejich velikost a v důsledku jejich nadání i druh obslužnosti osob od jejich trvalého pobytu až k pouhému ambulantnímu ošetření. Svým způsobem sem autoři volně řadí i tereziánská donucovací zařízení. U většiny případů prezentují podrobněji i konkrétní příklady, které výrazně oživují četbu (s. 35–219), aby závěrem podali jakousi rakouskou typologii. Je ovšem třeba konstatovat, že přes jejich množství nebyla tato zařízení zdaleka schopna komplexního řešení této věčné otázky lidské společnosti.

Další kapitoly se věnují už jednotlivým funkčním aspektům. Oprávněně se začíná orgány zřizovacími, dohlédacími resp. řídícími (s. 221–278). Mimořádně instruktivní je návazná kapitola o organizačních formách jednotlivých institucí a zejména pak o jednotlivých výkonných úřednících a jejich agendě. Tu je možno dokonce říci, že máme před sebou dosud vlastně nedotčenou kapitolu z kancelářských dějin raného novověku a tím současně i do jisté míry diplomatiku špitálních písemností s podáním kompetencí a funkcí jejich autorů (písařů). V tomto rámci se dovídáme i o církevním výrazně reglementovaném životě uvnitř těchto komunit a závěrem posléze stručně i o případném odborném zdravotnickém

2 Martin SCHEUTZ – Alfred Stefan WEISS, *Spital als Lebensform. Österreichische Spitalordnungen und Spitalinstruktionen der Neuzeit*, Bd. 1,2, Wien 2015.

personálu. Další samostatná kapitola se zabývá rozbořem a srovnáním jednotlivých špitálních řádů a zejména jejich trestními ustanoveními (s. 359–402). Rozsáhlá partie detailně popisuje stravovací rytmus v těchto zařízeních, který pochopitelně kolísal a byl dán kvalitou příslušné nadace. Je to doprovázeno konkrétními, často překvapivě bohatými, i když stereotypními jídelníčky.

O tom, že život v těchto zařízeních nebyl vždy ideální, tedy zejména poklidný, svědčí kapitola, která načrtává různé v písemných pramenech dosvědčená vybočení či excesy z předepsaného rytmu včetně výše zmíněných projevů nepovolené sexuality. A protože různá nadání špitálů se týkala i hospodářských vkladů, měla většina špitálů v různé míře na starosti i provozování hospodářských aktivit všelikeho charakteru od zemědělství až po vinařství (s. 527–587). Zde zejména se uplatnily různé tabulkové a grafické sumáře. A konečně se dostává i na vlastní zdravotnictví, tedy medicínu. Už stručnost, s níž je o tématu pojednáno, naznačuje, že často nešlo o léčbu v plném smyslu toho slova, ba o léčbu vůbec, a naznačují se tak často velmi nízké limity (s. 587–595). Stručné shrnutí uzavírá textovou část, aby pak následovaly „povinné“ přílohy, které byly stručně prezentovány výše.

Bohemik je vzhledem k rázu tématu nemnoho a jsou pochopitelně marginálního rázu. Jde zejména o zmínky o některých význačných rodech, které měly majetky v různých oblastech mocnářství, jako byli Lichtenštejnové či Schwarzenbergové. Z lokalit vedle Prahy, Brna a Olomouce se mihnou ještě odkazy na špitály ve Vranově, Bučovicích či Kostelci nad Černými lesy. Jednu připomínku si přece jen neodpustím:

v závěrečném seznamu špitálů jsou uváděna nejstarší data jejich výskytu. G znamená založeno (*gegründet*), E nejstarší zmínku (*erwähnt*) není-li povědomost o přesném datu vzniku. V řadě případů ale tento údaj bez vysvětlení nepřichází. Hodnocení knihy si mohl čtenář přečíst už úvodem.

Ivan Hlaváček

Petr VOIT

Vzácné knižní vazby Strahovské knihovny v Praze. Od gotiky na práh baroka

Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově 2020, 409 s. s množstvím vyobrazení, ISBN 978-80-88009-18-4.

Strahovská knihovna patří mezi naše nejvýznamnější historické knihovny. A Petr Voit mezi ty autory, kteří s jejími sbírkami a fondy kvalitně seznamují. Jsou to zejména poslední léta, kdy se tak děje. Je tu nejen ročenka, ale zejména se setkáváme se soustavným knižním publikováním knihovních pokladů. Ty ovšem mají specifický charakter, neboť strahovský knižní fond není geneticky vzniknuvším celkem, nýbrž sbírkou (sbírkami), které až na výjimky vyrůstaly až od doby barokní. Petr Voit, autor knih nad dva, raději nad tři kilogramy, tentokrát předložil dílo, zpřístupňující velmi specifický materiál: uměleckou knižní vazbu. Její výzkum je oborem, který měl a má u nás jen málo pěstitelů, i když v zahraničí je mu věnována poměrně výrazná pozornost. Voit předkládá materiál ukazující, že Strahov má co nabídnout. Představeno je přes 60 jednotlivin. Ano přes 60, i když jeho katalog obsahuje jen rovných 50 katalogizačních čísel. Rozdíl je dán tím, že v několika případech jsou pod jedním

číslem prezentovány dva či tři z různých důvodů si blízké doklady i s obecnějšími poznámkami

Čtenář se v úvodním obsahu knihy dostává rovnou *in medias res*. Není tam totiž registrován důležitý třístránkový úvod, který ač „nezván“ přesto vítaně přichází. Čtenář by ovšem velmi uvítal, kdyby byl rozsáhlejší a zejména kdyby se v něm autor alespoň rámcově vyjádřil k celkové koncepci. Tím bych rozuměl zejména stručnou, případně i statistickou charakteristiku celého strahovského souboru, neboť tím, že se autor zmiňuje jen o blíže nedefinovaném výběru, se naznačuje, že leccos (možná mnoho) je opomenuto. I když na druhé straně je třeba s uznáním konstatovat, že pro stručné a výstižné popisy, resp. analýzy, autor porůznu používá srovnávací materiál cizích fondů, často zahraničních.

Katalog začíná vazbou a deskami nejslavnějšího kodexu strahovského, jímž je Strahovský evangeliář druhé půle devátého století. Tu je zajímavé konstatování možných vazeb s tzv. Helmarshausenským evangeliářem, který – jak známo – strávil několik století v Praze. Při jedinečnosti strahovského kodexu byl bych očekával, že jej bude provázet zevrubnější komentovaná bibliografie, než se tak děje. Po tomto svazku je překvapivě, ovšem smysluplně, výjimečně představena polychromovaná plastika sv. Jana Evangelisty z majetku Strahovského kláštera: světec drží v levici knihu v tzv. sáčkové vazbě („Beutelbuch“) se zřetelně provedenou vazební výzdobou. Jde o typ vazby knih osobní zbožnosti, který byl rozšířený v pozdním středověku a raném novověku a užíván zejména na cestách. Těchto svazků se v důsledku velkého opotřebování do současnosti celosvětově dochovalo jen extrémně malé množství exemplářů.

Prakticky všechny další uváděné příklady se už týkají knihy tištěné, počínaje prvotisky a konče první polovinou století sedmnáctého. Mezi v knize popsanými exempláři nalézáme sice valnou měrou domácí, české, doklady, ale v důsledku již zmíněného sbírkového charakteru souboru také celou řadu vazeb cizích. Pocházejí z rukou anonymních tvůrců i těch, kteří jsou známi jmény. Zajímavé jsou i osobnosti majitelů příslušných knih, potažmo vazeb. Pozornost tak v knize např. upoutá souborné dvacetistránkové heslo o dvorských knihvazačích císaře Rudolfa II.

Do strahovských sbírek zabloudil také krakovský tisk z roku 1550 z knihovny polského krále Zikmunda II. Augusta, stejně jako kniha bavorského vévody Viléma V. Zbožného, brunšvického vévody Julia či polyhistora Nicolase-Claude Fabriho de Peiresc z jihofrancouzského Aix-en-Provence. Většina prezentovaných vazeb je ovšem domácího původu, počínaje měšťany (Jihlava) přes vědce (Tycho de Brahe) až k vysoké šlechtě (Petr Vok z Rožmberka). Některé exempláře patřily také k církevním hodnostářům a řádovým institucím, a to nejen katolickým (ojvínští celestini, kadanští františkáni, strahovští premonstráti), přichází tu i Jednota bratrská. Už těchto pár jmen osob a institucí naznačuje zisk, který kniha přináší nejen pro poznání vlastní knižní vazby a její historie (zejména pokud šlo o slepotisk), ale i pro širší kulturní historii. Těmito poznámkami přitom nesmí zapadnout vlastní zisk pro bádání o knižních vazbách. Přichází tu několik známých dílen i jmenovitě proslulých jedinců, především však řada anonymních autorů, u nichž si porůznu pomáháme různými charakteristikami. Další bádání mož-

ná leckterému dosavadnímu anonymovi připojí konkrétní jméno i osudy.

Závěrem se čtenáři doslova vnučuje myšlenka na to, jaký by to byl obecný zisk, kdyby se nám dostalo publikace, která by pro nejstarší období aspoň do poloviny 17. století přinesla evidenci starých vlastníků tištěného bohatství, které se v strahovských knihovnách objevují. (Ano, mluvím záměrně v plurálu, protože Strahov se stal útočištěm řady církevních knihoven, nejnověji pak i zejména pro barokní dobu vzácné knihovny pražské kapituly). Pro Petra Voita jistě nic nemožného...

Ještě je nutno zmínit celou řadu rejstříků, které zpřístupňují bohatství sdílených informací. Integrální složkou knihy je i 135 nečíslovaných, vysoce kvalitních, zpravidla celostránkových barevných reprodukcí prací Oty Palána, které dávají Voitovým výkladům dostatečnou dimenzi a podporují významně čtenářovu představu.

Strahovští uctili devítisté výročí vzniku řádu opravdu mimořádně. Referovaný katalog totiž vyšel nejen v české podobě ale v plném rozsahu i v jazykové mutaci německé a anglické. Tomu je opravdu možno říci kulturní čin! Na sám závěr mám jednu trochu možná staromileckou prosbu nejen na autora této významné publikace: My bychom neměli mít kunsthistoriky, nýbrž historiky umění a stejně tak historii umění a nikoli kunsthistorii. Říkat to můžeme, psát by to však mělo být považováno za přestupek proti dobrým mravům.

Ivan Hlaváček

19. a 20. století

Petr DANĚK (ed.)

Ludwig van Beethoven,

Klavírní koncert č. 1 C dur op. 15.

Faksimile dobového opisu klavírního partu z fondu kláštera v Broumově

Broumov 2020, 32 s.,

ISBN 978-80-907208-7-9.

Rozlišování mezi kulturními dějinami a speciálními uměnovědnými historickými disciplinami je trvale problematické. Jak ale najít a definovat mez, za níž z obecného historického paradigmatu zbývá již jen nepřímý vliv a kde je výpovědní hodnota pramenů využitelná jen nebo převážně pouze pro specializovanou disciplinu?

Rozsahem nevelká edice broumovského opisu partitury Beethovenova klavírního koncertu, objeveného významným českým badatelem o dějinách hudby při soustavné rešerši v dochovaném torzu až do poloviny 20. století ohromné knihovny broumovských benediktinů, je pro muzikology samozřejmě zajímavá sama o sobě. Vzdělaný řádový hudebník P. Bernhard Matauš OSB pořídil nejspíše počátkem třicátých let 19. století graficky velmi věrný kaligrafický opis „Concerto per il Forte Piano di Luigi van Beethoven“, vydaného tiskem ve Vídni roku 1801. Matauš se v skladbě skvěle orientoval: s ohledem na potřeby interpreta mj. posunul počátky sólových výstupů vždy na počátek nové stránky a také korigoval některé věcné chyby tiskové předlohy např. v otázkách instrumentace šestnáctičlenného orchestru.

Pro historika bude podstatná zejména skutečnost, že se toto Beethovenovo dílo řadí k dalším, již identifikovaným, opusům slavného skladatele, které si řádová komunita

pořídila pro své vlastní, interní světské muzicírování, běžící v klášteře mimo rozsáhlou hudební prezentaci liturgické a šire duchovní hudby. Již to samo je zajímavý kulturní moment a podnět k soustavnějšímu výzkumu reality dodnes minimálně známého řádového života 19. století. Je to ale také doklad o neobvykle intenzivním zájmu o Beethovenovy skladby v českém nearistokratickém prostředí první poloviny 19. století. Jeho hudba totiž jinak zůstávala poměrně dlouho „zakleta“ jen ve šlechtických salónech Prahy či Vídně.¹

Jiří Pešek

Miroslav ŠEPTÁK

Mezi demokracií a autoritářstvím. Rakouská vnitřní a zahraniční politika v letech 1931–1934

Praha, Academia 2018, 521 s., ISBN 978-80-200-2806-8.

Recenzovaná monografie *Mezi demokracií a autoritářstvím* mladého historika a politologa Miroslava Šeptáka se zabývá vnitřní a zahraniční politikou Rakouska v první polovině třicátých let 20. století, již zasazuje do dobových mezinárodních vztahů v Evropě. Neomezuje se však pouze na politický přehled událostí zmíněného období, ale proniká i do hospodářské a sociální roviny, která měla též výrazný vliv na směřování státu. V zahraniční politice se Rakousko ocitalo mezi mlýnskými kameny

Itálie a Německa, které výrazně přispívaly k prohloubení dlouhodobých antidemokratických tendencí v zemi a napomáhaly ke zhroucení parlamentní demokracie. Právě vliv první zmíněné mocnosti se ukázal pro směřování Rakouska a stabilizaci jeho autoritativního režimu ve třicátých letech jako klíčový.

Její autor, historik a politolog Miroslav Šepták, se zaměřuje na mezinárodní vztahy 20. století, zejména na českou, resp. československou zahraniční politiku v meziválečném dvacetiletí. Rozsáhlá monografie pomyslně završuje nejen Šeptákův dlouhodobý zájem o osud alpské země, ale zrcadlí i logický předmět zájmu historika mezinárodních vztahů, jenž si pro analýzu vybral jednu z klíčových etap země, období od zveřejnění plánu německo-rakouské celní unie v březnu 1931 do zavraždění rakouského kancléře Engelberta Dollfusse v červenci 1934. Rakousko během těchto měsíců procházelo značnými politickými, hospodářskými a sociálními změnami, jež vyústily v opuštění liberální demokracie a jejich institucí a napomohly k etablování autoritativního vládního uspořádání.

Práce vznikla na základě studia českých, rakouských a německých archivů, např. Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Národního archivu, Archivu České Národní banky, Vojenského historického archivu, ale také Österreichisches Staatsarchiv ve Vídni či Politisches Archiv des Auswärtigen Amts v Berlíně. Autor užil četných vydaných pramenů institucionální povahy, pramenů osobní povahy, dobových spisů, článků v dobových periodických a novin, které konfrontoval s četnou odbornou literaturou, především německé, anglické a české provenience.

1 K tématu přehledně srovnej: Jana FOJTÍKOVÁ, *Musikalische Quellen zu Beethoven in den böhmischen Ländern*, in: Oldřich Pulkert – Hans Werner Küthen (ed.), *Ludwig van Beethoven im Herzen Europas. Leben und Nachleben in den böhmischen Ländern*, Praha 2014, s. 410–436.

Autor knihu rozdělil do šesti kapitol, které sledují zejména chronologické plynutí vnitřní a zahraniční politiky Rakouska – I. Rakousko v poválečné Evropě, II. Na tenkém ledě mezinárodní politiky, německo-rakouská celní unie, III. Éra „neúspěšného“ kancléře? (červen 1931 – květen 1932), IV. Na rozcestí změn (květen 1932 – leden 1933), V. Rakousko a nakročení k autoritativnímu režimu (únor – září 1933) a V. Mezi dvěma pokusy o atentát (říjen 1933 – červenec 1934). Autor knihu vybavil přehledem pramenů a literatury, jmenným a místním rejstříkem, seznamem zkratek a českým abstraktem. Rozsahem nejvíce pozornosti je věnováno nedlouhé vládě kancléře Engelberta Dollfusse, která vyplňuje čtvrtou až šestou kapitolu monografie (s. 231–430).

Složitý příběh rakouských dějin v období vlád tří křesťansko-sociálních kancléřů – Otty Endera (1930–1931), Karla Buresche (1931–1932) a Engelberta Dollfusse (1932–1934) – zůstává čtivou analýzou zahraniční a vnitřní politiky, která proniká rovněž do její hospodářské a sociální podstaty. Důraz na politickou linii je umocněn Šeptákovými politologickými exkurzy, často teoreticky laděnými. Ty reflektují povahu Dollfusova konzervativního autoritativního režimu. Autor se při líčení událostí přísně drží pramenů a literatury, prostřednictvím nichž interpretuje skutečnost, kterou vidí značně kriticky, jako dramatické završení předchozího decénia.

Přesto autor nepovažuje zmíněné kancléře první poloviny třicátých let za neúspěšné politiky. Neúspěšná je z jeho pohledu především Dollfusova vláda, jež omezila práva pracujících, zhoršila jejich pracovní podmínky a přispěla k nárůstu nezaměstnanosti v zemi. Šepták tak jasně poukazuje na

rozdíl mezi deklarovaným a reálným cílem rakouského autoritativního státu, který stále více ztrácel podporu mezi Rakušany. Ti prostě jeho vůdcům přestali věřit.

Šepták je přesvědčen, že ačkoliv se kancléř Dollfuss po roce 1932 statečně postavil agresivní politice Německa, učinil řadu chybných rozhodnutí s fatálními důsledky, např. nehledal shodu mezi politickými stranami a neusiloval o dorozumění se západoevropskými velmocemi. Byl to právě Dollfuss, kdo podle autora nese lví podíl na konci demokracie v zemi pod Alpami a zavedení autoritativně konzervativního režimu jedné strany. Příčinu krizového pnutí první poloviny třicátých let, o němž vlastně celá monografie pojednává, spatřuje Šepták především v nedostatečném povznesení úzce stranicky jednajících kancléřů, kteří nedokázali uzavřít koalici s nejvýraznější politickou silou levice, se sociální demokracií. Jedině široký konsensus a diskuze napříč politickým spektrem by mohly podle autora vyvést zemi z vleklé krize a vylepšit její obraz v zahraničí.

Neubráním se nicméně kritickým výtkám na adresu recenzované práce. Třebaže se věnuje období let 1931–1934, téměř třetina jejího textu se zabývá obdobím, jež sdělovanému předcházelo. Možná až příliš rozsáhlé pasáže a četné komentáře věnuje autor dějům, jež tvořily pouze předvečer analyzovaného období, nikoliv jeho jádro. Šepták též měl věnovat pozornost zhodnocení Dollfusova kancléřství a důsledkům jeho zavraždění pro vnitřní a zahraniční život Rakouska, nikoliv vraždou z 25. července 1934 příběh uzavřít. Domnívám se, že by si hlavní aktéři dění, přinejmenším kancléři, zasloužili větší pozornost než jen stručný medailonek pod čarou hlavního textu.

Za největší opomenutí z mého pohledu považuji vynechání odborných textů

k církevním dějinám Rakouska třicátých let. Vnitřní život země totiž nebyl ovlivňován pouze hospodářskými, sociálními a politickými poměry, ale rovněž náboženskými, a to tím spíše, že se vědomě jednalo o budování stavovského státu na katolických základech. Církevní dějiny by tak neměly představovat jen nutný doplněk příběhu Rakouska 30. let, ale tvořit klíčovou část jeho mezinárodních vztahů. Papež meziválečného dvacetiletí Pius XI. byl totiž aktivním hráčem mezinárodní politiky a do značné míry určoval podobu diplomacie zmíněného desetiletí, kdy se vymezoval jak vůči liberálním demokraciím, tak vůči autoritativním a totalitním státům.

Autor téměř bez povšimnutí přešel mezinárodní smlouvu (konkordát) Rakouska se Svatým stolicí i pohled Svatého stolce na dění v zemi. Čtenář se tak nedozví, zdali byl Dollfussův stavovský stát realizací představ Pia XI. podle myšlenek encykliky *Quadragesimo anno* z roku 1931, či nikoliv. Autor nevysvětluje, jestli byl korporativismus odpovědí na papežovo odmítání demokracie a konvenoval s jeho představami přestavby společenského řádu. Podnětné, ale nevyužité se ukazují rovněž zprávy o dění v zemi, které Vatikánu podával apoštolský nuncius ve Vídni Enrico Sibilio, jenž v zemi působil od roku 1922. Souhlasil s postupem kancléře Dollfusse, či jej odmítal? Jak vnímali Dollfussův autoritativní režim představitelé katolické církve? Myslím, že by tato doplnění učinila rakouský příběh úplný a srozumitelný.

S ohledem na věcné, srozumitelné a logické uchopení tématu, jež nebylo dosud představeno v tomto pojetí a za použití takto rozsáhlých pramenů a literatury, jsem přes uvedené výhrady přesvědčen, že Šeptáková monografie představuje cenný příspěvek k dějinám Rakouska v první polovině

20. století. Umožňuje proniknout k podstatě ideologie, jež se snažila stát třetí cestou mezi komunismem a nacismem.

Marek Šmíd

Lukáš NOVOTNÝ

The British Legation in Prague.

Perception of Czech-German Relations in Czechoslovakia between 1933 and 1938

Berlin – Boston, de Gruyter Oldenbourg
2019, 286 s., ISBN 978-3-11-064711-2.

Lukáš NOVOTNÝ

Britské vyslanectví v Praze, Foreign Office a jejich vnímání česko-německého vztahu v letech 1933–1938

Praha, Agentura Pankrác 2016, 248 s.,
ISBN 978-80-86781-30-3.

Mírně upravený anglický překlad autorovy stejnojmenné české knihy, vydané v roce 2016, je cenným příspěvkem k poznání jedné, ve druhé polovině třicátých let zřejmě nejpodstatnější složky britské zahraniční politiky vůči naší První republice. Autor, sledující měnící se vnímání (a reflexi) početné německé menšiny v Československu v optice diplomatů Jeho Veličenstva, založil svou práci na velkorysé heuristice. Vedle řady britských pramenů (z nichž nejdůležitější byly pochopitelně relace britské legace z Prahy ze sledovaného období, uložené v Národním archivu v Londýně) studoval i prameny československé a konzultoval relevantní diplomatickou dokumentaci francouzskou, německou a britskou. Tak mohl zpřesnit poznání problému, které poprvé podrobněji zmapoval před více než půl druhou dekádou pisatel této anotace.

Knihou dobře ukazují, jak hodnocení česko-německého vztahu v republice (problematika

tzv. karpatských Němců podobně jako dalších menšin byla ponechána stranou) britskou legací bylo odvislé nejen od jejich reálného vývoje, ale také od osobností příslušných britských vyslanců. Zatímco v první dekádě existence ČSR zvláště první titulář Jeho veličenstva George Clerk posuzoval vývoj republiky – jistě i díky nadstandardním kontaktům s prezidentem Masarykem a dalšími československými politiky – v zásadě příznivě, situaci změnil příjezd vyslance Josepha Addisona v roce 1930. Ten, ovlivněn předcházejí službou v Německu (a dovolím si dodat: také v Lotyšsku, kde rovněž výrazně stranil tamní německé menšině), začal své nadřazené v Londýně upozorňovat nejen na často hluboce zakořeněnou animozitu mezi Němci a Čechy, ale nahlížel tento problém převážně z německé strany, zatímco vina na konfliktním soužití spočívala, alespoň v jeho vnímání, jednoznačně na Česích. Obsáhlými citáty z jeho zpráv Novotný dobře ukázal, jak nejen počet státního národa, ale i jeho role a kvality byly v Addisonových písemnostech často brutálně degradovány. Jestliže to až do nástupu Hitlera k moci v sousedním Německu nemělo na postoje londýnského zahraničního úřadu zásadní vliv, po roce 1933 začal – v kontextu celkové britské politiky – dopad podobných „varování“ pocho- pitelně narůstat.

Jedním z nejdůležitějších přínosů monografie je další prohloubení našich vědomostí o „internacionalizaci“ tzv. sudetoněmeckého problému v Československu po roce 1935, které (jak ostatně upozornila již starší literatura) výrazně napomohla série až překvapivě úspěšných cest vůdce nové Sudetoněmecké vlastenecké fronty (resp. později SdP) Konrada Henleina do Londýna. Henleinovi se podařilo (pocho- pitelně zcela lži- vě) prezentovat se jako umírněný, vůči ČSR

v zásadě loajální politik, jemuž jde o pouhé vyrovnání s českou majoritou. Takové vystupování ovšem dobře zapadalo do nálad nemalé části britských vládních kruhů (nemluvě o jejich germanofilském segmentu), přesvědčených o „krivdách“ z Versailles, jež je nutno napravit v zájmu evropského míru. Anotovaná práce mj. dobře ukazuje, jak nejen britská legace v Praze (a také konzulát v Liberci), ale postupně i příslušné složky Foreign Office začaly vnímat nutnost dorozumění mezi československou vládou a vedením SdP za klíč k vyřešení narůstajícího napětí v Československu, a z toho odvozovaly další kroky vůči republice. Text zároveň oprávněně připomíná, že ani v narůstající krizi od jara 1938 nebyly britské vlády ochotné převzít vůči Československu jiné závazky než ty plynoucí z Paktu Společnosti národů, a Londýn naopak diplomaticky působil i na Francii, aby se připojila k tlaku na Prahu ve směru ústupků vůči Henleinovi. Na tom nic nezměnil ani fakt, že přinejmenším část britských diplomatických špiček dobře věděla, že vedení SdP není nic jiného, nežli poslušným instrumentem v rukou německé nacistické politiky, jakkoliv samozřejmě řadu detailů prokázaly až po válce ukořistěné dokumenty. Že tu nemenší úlohu sehrála i zcela chybná kalkulace zastánců appeasementu o možné dlouhodobé dohodě s Hitlerem, pak netřeba dodávat. Již dávno na to upozorňovala řada britských historiků.

Novotného práce je bezesporu cenným a pečlivým příspěvkem k hlubšímu poznání britské politiky vůči Československu a střední Evropě obecně a současně upozorněním na jeden z více kořenů appeasementu ve třicátých letech. Před zasvěcenějším historikem ovšem v té souvislosti jistě vyvstávají i otázky a problémy další, mj. podstatně hlubší kořeny appeasementu,

kteřé část autorů hledá vlastně již v „německé“ politice Davida Lloyda George na mírové konferenci 1919, její širší strategické souvislosti včetně celkové britské politiky vůči Evropě a jejím regionům atd. Dnešní stav poznání by již také umožňoval (např. díky pracím Francise Ludwiga Carstena o britských pohledech na meziválečné Rakousko či studiích o britské recepci vývoje Polska) jistou komparaci, z níž by jistě plynuly další závěry.

Skutečností ale – k malé radosti pisatelů alternativních historií – zůstává (a Novotného monografie to jen znovu potvrdila), že i v případě odlišné vládní reprezentace v Londýně, označované jako „protiappeasementská“ (Anthony Eden, Winston Churchill ad.) by politika Albionu zřejmě, již v důsledku reálného stavu válečných příprav a také vlivu „bílých“ dominií na rozhodování metropole, byla v r. 1938 sotva zásadně odlišná. To jen podtrhuje ostatně i autorem vícekrát zaznamenaný fakt, do jaké míry se i „antiappeaseři“ včetně později známého „germanofoba“ Roberta Vansittarta nechali ošálit henleinovskou propagandou. V obecnější rovině pak monografie zajímavě upozorňuje na negativní roli dlouhodobých diplomatických dezinterpretací, plynoucích často ze zakořeněných stereotypů, s nimiž se ostatně potkáváme, a to i v mezinárodní politice po skončení studené války.

Jindřich Dejmek

Jana Barbora BURESOVA

The dynamics of forced female migration from Czechoslovakia to Britain, 1938–1950
(= Exile studies, vol. 18)

Oxford – Bern, Peter Lang I.A.P. 2019,
326 s., ISBN 978-1-78874-446-1.

Rodiče Jany B. Burešové odešli z Československa po roce 1948 a jejich dcera vyrostla

v Londýně. Při hledání tématu pro disertační práci přišla na myšlenku prozkoumat, co určilo a základně ovlivnilo její vlastní život. Kniha o „Dynamice nucené migrace žen z Československa do Británie v letech 1948–1950“ je rozšířenou verzí dizertace, obhájené na University of London. Během posledních desetiletí vyšla jak u nás, tak v zahraničí řada publikací zabývajících se českou emigrací do Velké Británie a následným působením Čechoslováků v exilu na britských ostrovech. Žádná z nich si ale nevytyčila jako specifické téma postavení československých žen a jejich zapojení do exilového života a britského válečného úsilí. Práce autorky je v tomto směru průkopnickým počinem, vycházejícím ze studia mnohdy doposud nedostupných či nepovšimnutých materiálů v mnoha archivech, veřejných i soukromých, a to jak v Británii, tak v Česku.

Údaje získané archivními rešeršemi jsou doplněny strukturovanými rozhovory autorky s pamětníci této epochy. Právě tuto součást je možno považovat za stěžejní a unikátní přínos knihy, neboť autorka zastihla respondentky už v pokročilém věku a měla tak poslední možnost osobního kontaktu s touto generací a jejími autentickými prožitky a zkušenostmi. Tuto možnost už další badatelé mít nebudou.

Práce je uvedena předmluvou, ve které autorka uvádí čtenáře do dané problematiky, objasňuje použitou duální metodu archivního a orálního přístupu k práci, popisuje své zdroje informací. Její výzkum je komprehenzivní, ale ne finální. Upozorňuje na relevantnost dané tematiky pro dnešní svět, jmenovitě pro Británii, kde se znovu objevuje otázka, zda jsou přistěhovalci pro zemi přínosem.

Text je rozdělen do šesti kapitol: 1. Příjezd do Británie a adaptace; 2. Přátelský cizinec

/ nepřátelský cizinec? Internace a kontrola MI5; 3. Válka a ženy v cizí zemi: pomoc ve válečném úsilí; 4. Matky bez dětí, děti bez matek; 5. Identita, kultura a sociální soudržnost: domov pryč od domova; 6. Repatriace, retribuce a (re)emigrace do Británie. Přesto, že jednotlivé kapitoly na sebe strukturálně navazují a je tu i chronologické vodítko, každá kapitola se soustřeďuje na určité aspekty života v Anglii tak, jak se ženy s nimi setkávaly a jak se jim dařilo vypořádat se s nimi.

Autorce jde nejen o to, kdo a jak do Británie přišel, ale také jak se ženy z různých etnik v Československu dokázaly adaptovat a zapojit do pro ně nového životního stylu na britských ostrovech. Všímá si žen všech společenských vrstev a národností, od mladých děvčat, která původně přišla za účelem zdokonalení angličtiny a získání zkušeností, přes ty, které utíkaly z pohraničí zabraného Němci, až po členky různých politických stran, snoubenky a mladé manželky vojáků i manželky členů exilové vlády. Následovně se zabývá těmi, jež odešly po roce 1948.

Mezi imigranty z Československa byla řada německy mluvících Židů nebo anti-fašistů. Těm byla adaptace v novém domově ještě zkomplikována tím, že byli vzhledem k jazyku považováni za podezřelí a byli na nějaký čas internováni na ostrůvku Isle of Man. To se týkalo nejen mužů, ale i žen a dětí. Rozhovory přinášejí svědectví o tom, že zvykat si v Anglii, tak silně se ve všem lišící od toho, v čem vyrostly, nebylo pro žádnou z žen lehké. Autorka hovořila s pamětníci i o tom, jak byly přijaty a jak se na příliv utečenců z kontinentální Evropy dívali sami Britové, jejichž tradiční nedůvěře k cizincům musely ženy čelit. S postupem války se

ale mnohé měnilo, otevřela se možnost vstoupit do armády, zapojit se do ošetrovatelských kurzů, organizovat a zúčastňovat se válečných charitativních a kulturních akcí. Autorka si všímá práce Československého červeného kříže, Rady československých žen, vydávání časopisů pro ženy. Poprvé je tu také zmapován vznik Českého světeckého fondu pro uprchlíky (*Czech Refugee Trust Fund*), jeho činnost, hostely pro uprchlíky a jeho komunitní aktivity.

Autorka nezapomíná ani na úlohu žen jako matek a úděl dětí samotných. Jedním z dětí, které přijely do Británie pod patronací Angličana Nicolase Wintona, byla také Milena Fleischmannová, později Lady Milena Grenfell-Baines, která je mezi těmi, kdož dr. Burešové poskytly interview. Spolupráci mezi Československem a Británií věnovala celý svůj život a její fotografie zdobí obálku této publikace.

Autorka si pro kontakt s dotazovanými ženami sestavila formulář o devatenácti bodech s možností případných poznámek (text je zahrnut jako příloha B). Na základě získaných údajů pak vedla dvou až tříhodinové strukturované rozhovory většinou v domácím prostředí tázaných. Jejich jména a údaje, relevantní pro prezentovanou práci, jsou shrnuty v tabulce, čítající na sedmdesát jmen (příloha C). Kromě příloh je práce vybavena bohatou bibliografií a nezbytným rejstříkem. Slabší stránkou publikace jsou její ilustrace. Snaha zprostředkovat autentické fotografie je vítaná a chvályhodná, ale kvalita reprodukcí bohužel neodpovídá dnešním možnostem.

Za vědeckou práci na uvedené publikaci byla autorce udělena pamětní stříbrná medaile Jana Masaryka. Přesto, že je

kniha v angličtině, měla by se nacházet také v českých knihovnách a zasloužila by si, aby byla přeložena do češtiny a vydána v České republice, aby se stala dostupnou nejen historikům a studentům genderu, ale i co nejširšímu okruhu českých čtenářů.

Děvana Pavlíková

Eagle GLASSHEIM

***Očista česko-slovenského pohraničí.
Migrace, životní prostředí a zdraví
v bývalých Sudetech***

Praha, Academia 2019, 406 s.,
ISBN 978-80-200-3045-0.

Americký historik Eagle Glassheim, působící na Universitě Britské Kolumbie ve Vancouveru, se od svých studií zaměřuje na moderní historii střední Evropy včetně dějin českých a německých. Na toto téma také vydal několik knih, jejichž obsah je podložen rozsáhlým studiem archivního materiálu i zevrubnou znalostí literatury. Jeho práce o problematice oblasti Sudet v historickém kontextu se snaží pojmut poměrně frekventované téma poněkud odlišně. Vývoj českého pohraničí a podmínky zdejšího života sleduje v prvé řadě z pohledu environmentálního historika. Těmito tématy se u nás zabývá takto zaměřená skupina historiků v rámci Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, proměně českého pohraničí po roce 1945 v uvedeném smyslu pak Matěj Spurný.¹

V úvodu se Glassheim snaží vymezit hlavní linii vnímání fenoménů poválečného

Československa – provázanost etnických čístek, komunistického sociálního inženýrství a pozdější průmyslové modernity. Zdůrazňuje, že se nejednalo o československé specifikum, přičemž ale vyprázdněné pohraničí s výraznými průmyslovými oblastmi nabízelo specifické možnosti pro realizaci těchto počínů. Jedním z podrobně sledovaných aspektů v práci je s hlavním tématem související zdraví obyvatelstva. Text je doplněn řadou mikrosond i osobních příběhů z různých dob.

Práce je dále členěna do šesti kapitol a několika podkapitol. První z nich je věnována národnostnímu vývoji pohraničí před rokem 1945. Autor si ke stručné charakteristice jednotlivých oblastí pohraničí zvolil jako průvodce knihu britské novinářky a historičky Elizabeth Wisemanové o česko-německých vztazích, která vyšla v roce 1938 a měla poměrně široký ohlas. Na ni navazuje stručný přehled dějin Českého království od 14. století do vzniku první Československé republiky. Kniha je určena dominantně pro zahraniční čtenáře, kteří se takto seznámí se základními daty, jež jsou zapotřebí pro pochopení dalších událostí. Nejen zkratkovitost zde však způsobila, že se autor dopustil řady nepřesností a omylů. Namátkou – role protestantismu v 16. století byla mnohem složitější a také lze sotva konstatovat, že se bouřlivě šířil. Příchod Čechů jako pracovní síly do průmyslových oblastí pohraničí nebyl dán jen levnější cenou pracovní síly, ale mnohem více tím, že zde dělníci chyběli. A potenciální pracovní síly z nedalekých z Krušných hor, pokud to nebyli dřevorubci, byly vesměs špatně živěné a na práci v dolech fyzicky nestály. S tím, že by vypuknutí války v roce 1914 přivítali všichni obyvatelé Čech

1 Matěj SPURNÝ, *Most do budoucnosti. Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*, Praha 2016.

s výjimkou radikálních českých nacionalistů, opravdu nelze souhlasit. A takových příkladů se v textu bohužel najde více než dost. Jen těžko lze pochopit, jak renomovaný historik, jakým Glassheim bezesporu je, může napsat větu: „nacisté vskutku v Čechách zaváděli centralizující, (...) modernitu a nijak se nesnažili znovu věnovat záchraně přírodních a historických krajín své vlasti.“ Některá tvrzení ovšem mohou jít na vrub nepřesného překladu.

V druhé kapitole je započato líčení poválečného vývoje. Již dříve si Glassheim všiml příznaků jazyka, nyní podrobně rozebírá na konkrétních příkladech používání metafor: *čistka*, *vyčištění*, *likvidace* etc. Upozorňuje i na nacionalistickou instrumentalizaci dějin – například na „odčinění Bílé hory“. Pasáže týkající se divokého odsunu německého obyvatelstva doprovázejí příklady násilných excesů na něm spáchané. Stranou zde nezůstal ani masakr v Ústí nad Labem. Bohužel autor čerpá ze starších podkladů, které byly už i v době jeho archivního výzkumu překonány. Pozitivem naproti tomu je, že autor celý proces odsunu německých obyvatel z Československa prezentuje v komparaci s děním v širší střední východní Evropě. Následně se autor zaměřil na integraci odsunutých Němců v poválečném Německu od bezprostředně poválečné doby až téměř do současnosti. V popředí stojí fakticky i symbolicky zdraví: s vysídlení z Východu byly v západní části Německa spojovány konkrétní nemoci, což se často proměňovalo v stereotypy. To, co se ovšem nedalo vyléčit ani zlepšením poměrů a vybudováním nového domova, byla psychika, tedy trauma nejen z nuceného opuštění domova a stesku po něm. Svou roli v obou částech Německa sehrály i různě

jiné další faktory a vykořenění se často přenášelo do dalších generací.

Další dvě kapitoly tvoří jádro práce. Věnují se primárně osídlování československého pohraničí, které probíhalo poněkud jinak, než jaká byla vize centra. Nejenže osídlování probíhalo v několika vlnách, ale příchozí také nebyli etnicky homogenní – jednalo se o Čechy, Slováky, Maďary, Romy. Zároveň zde zůstala i malá část německého obyvatelstva: odborníci, smíšená manželství. Zejména v severozápadních a zčásti západních Čechách průmyslové a důlní oblasti umožnily komunistickému režimu po roce 1948 uskutečnit modernistické technokratické vize nejhrubšího zrna. Těmto vizím bylo obětováno i zdraví obyvatelstva. Katastrofální stav životního prostředí ve zmíněné oblasti pak také částečně přispěl ke zhroucení režimu v roce 1989. Autor celý vývoj pečlivě ilustruje konkrétním pramenným materiálem. Zbývá tu ovšem jeden malý problém: Glassheimovo líčení se v podstatě koncentruje jen na jednu specifickou oblast pohraničí, ačkoliv v dalších méně průmyslových regionech bývalých Sudet byla situace (i když také nikterak radostná) odlišná. Tento fakt je v knize zmíněn jen okrajově.

Česká a německá historická paměť je tématem poslední kapitoly. Zejména od šedesátých let se začínají jak v akademických kruzích, tak i v některých skupinách obyvatel pohraničí objevovat diskusní témata. Týkají se devastace krajiny po odchodu původního obyvatelstva, ztráty historické paměti i dalších problémů včetně životního prostředí. Po „normalizaci“ země v 70. a 80. letech se koncem osmdesátých let začaly znovu ozývat nejen kritické hlasy zaměřené na poměry v pohraničí, ale vyšly i první odborné publikace například

o odsunu nebo i lokální historii Němců v českých zemích. Autor samozřejmě neopomíjí ani diskusi v disentu.

Několika sondami pak Glassheim pokračuje až do nedávné doby. V Německu se pochopitelně lišil vývoj v obou jeho částech. Zatímco v bývalé NDR se vyhnanecký problém považoval za vyřešený, ve Spolkové republice pěstovaly četné vyhnanecké svazy vzpomínkovou kulturu v bohatém spektru: filmy, historickými vzpomínkami, periodiky lokálních sdružení (*Heimatbriefe*), budováním muzeí s artefakty „starého“ domova (*Heimatismuseum*) a také výročními akcemi jakými je dodnes například Sudetoněmecký sraz.

V závěru knihy se nám v komprimované podobě objeví pocity, které se dají připisat oběma etnikům: ztracená vlast (i novoo sídlenci přece odněkud přicházeli), hledání nového domova, ztráta identity, devastace krajiny i sídel. Autor nabízí možnost hledat zde společného jmenovatele, samozřejmě s vědomím, že čas nelze posunout zpět.

Český překlad knihy Eagla Glassheima je pro českého čtenáře bezesporu užitečný. Nalezne podnětné shrnutí deklarované problematiky s důrazem na méně akcentované environmentální pohledy. Podnětné jsou odkazy na literaturu anglosaské provenience, jejíž znalosti nejsou v Čechách všeobecně rozšířené. Glassheimova práce by mohla být inspirací i pro sepsání rozsáhlejší syntézy, shrnující i některé u nás dosud opomíjené aspekty dějin celého českého pohraničí po druhé světové válce.

Kristina Kaiserová

Jan KOLÁŘ

O problému, který měl nebýt.

Drogy v socialistickém Československu

(= Společensko-ekologická edice, sv. 26)

Brno, Doplněk 2018, 159 s.,

ISBN 978-80-7239-337-4.

V úvodu knihy si autor klade za cíl zmapovat „normalitu normalizace“ a prozkoumat mechanismy řešení nežádoucích problémů v socialismu. Obé se zdařilo a je v knize dobře zdokumentováno, resp. podloženo prameny. V díle ale nejsou zmíněny metody, kterých bylo využito. Autor pouze píše, že v metodologii se nechal inspirovat domácí a zahraniční odbornou literaturou a že metodologie k tomuto tématu je nejednotná.

Knihy kromě úvodu a závěru obsahuje šest kapitol. První kapitola nás seznamuje s drogovou situací v poválečném Československu a jejím vlivem na vznik drogové subkultury v šedesátých a sedmdesátých letech. Také jsou zmíněny druhy léků, jejich dostupnost a využívání. V kapitole druhé jsou podány informace z československé drogové scény, které drogy mohly a nemohly být užívány, jakým způsobem byly aplikovány. Autor informuje o jednotlivých skupinách narkomanů, o místech kde se tyto skupiny scházely i o jejich zvláštních ceremoniích či kulturních zálibách. Také je zde sumárně zmíněno zneužívání drog ve věznicích.

Ve třetí kapitole je možné se dočíst o vývoji informovanosti vědeckých kruhů o problému drog v Československu. Výklad je doplněn o zmínky skutečných případů tehdejších toxikomanů a je zde nabídnuto i krátké okno do historické legislativy. Tato část knihy s názvem „O osobních a rodinných tragédiích“ by měla být jádrem celé knihy, její potenciál však nebyl obsahově naplněn. Čtvrtá kapitola „O nebezpečí, ohrožení

a násilí“ rozebírá páčání trestné činnosti toxikomany. Výklad je opět doplněn příklady z reálného života. I tato část knihy je vybavena historií legislativy, tentokrát ale v širším a podrobnějším spektru. Autor pojednal i o historii snah řešit drogovou problematiku v socialistickém Československu. Pátá kapitola jedná o drogách v tehdejší kultuře, tedy o zpracovávání tohoto tématu ve filmech i seriálech. Kapitola šestá řeší knihy s námětem drog, psané většinou novináři, kteří se snažili daný drogový problém začít řešit a ne nadále zamlčovat. Jako prameny autor využil dobové odborné časopisy (Kriminalistický sborník, Protialkoholický obzor, Československá psychologie, Československá psychiatrie, Praktický lékař, Socialistická zákonnost) a obecný tisk, filmy, seriály a archivní materiály českého a slovenského ministerstva zdravotnictví. Otázkou zůstává, jestli by práci nepomohlo se podívat i do Archivu bezpečnostních složek, v kterém jsou uloženy mj. fondy, vztahující se k problematice toxikomanie v období socialismu.

Odborná literatura byla využita domácí i zahraniční. Problém je, že v kapitolách, které už vypovídají o situaci v celé historii socialistického Československa (kapitoly tři až šest), není dostatečně přihlíženo k odborné literatuře, vzniklé po roce 1989. Autor mohl využít články vydané v Bulletinu Národní protidrogové centrály nebo studie Markéty Brožové.¹ Musí být však bráno v potaz, že k tomuto tématu je opravdu

jen omezené množství odborné literatury.² Kniha neobsahuje žádné rozhovory s pamětníky, přestože by pro knihu byly rozhodně zajímavým obsahovým přínosem. V knize bohužel chybí celkový seznam literatury a pramenů a také je třeba zmínit, že autor nepoužívá zkrácené citace, takže vše cituje stejně bez ohledu na to, podobně se citace v poznámce objevila.

Nejzajímavější jsou části knihy, kde jsou skutečně zmiňovány samotné příklady ze života narkomanů. Možná by publikaci neškodilo zmínit jeden či více ucelenějších nebo rozvinutějších případů. Kniha neobsahuje přílohy ani fotografie.

Recenzovaná kniha dobře shrnuje drogovou problematiku v Československu, její vývoj a hlavně návaznost na tzv. „tabletovou kulturu“. Je zde dáván velký důraz na rozdílný přístup k problému na „západě“, kde se o problému vědělo, a v socialistickém Československu, kde se tento problém cíleně zamlčoval, jelikož nesouzněl s tehdejší idealizovanou představou socialistické společnosti. Zajímavé je, že v prvotních fázích, kdy problém ještě nebyl tak rozsáhlý, se společnost na toxikomanii dívala stejně jako na jiné věci ze „západu“, tedy jako na něco zakázaného a tedy apriorně přitažlivého. Kniha je krátkým, ale výstižným shrnutím dějin závažného problému v éře socialismu.

Kristýna Nitschová

1 Markéta BROŽOVÁ, „Případ Maribuana“ – proces s tzv. volnou mládeží v Ústí nad Labem skupina Švestka a spol., Ústecký sborník historický 2013, s. 109–140; TÁŽ, Hašišioví bratři. Toxikomanie jako zástupný důvod trestního stíhání v období tzv. normalizace, Acta Universitatis Purkynianae, Fac-

ultatis Philosophicae. Studia historica XXI, 2018, s. 425–462.

2 K nejpodstatnějším patří: Miroslav NOŽINA, Svět drog v Čechách, Praha – Orlik nad Vltavou 1997 a TÝŽ, Mandragora, morfin, kokain. Drogový problém v českých zemích v dobách habsburské monarchie a v předválečném Československu, Praha 2009.

Andrea PREISSOVÁ KREJČÍ –
Jitka STANJA BRDAR – Jana KOČÍ
*Češství v nás. České školství a jeho vliv
na zachování české národní identity
v Chorvatsku*

(= Studie Národohospodářského ústavu
Josefa Hlávky, 1/2020)

Praha, Nadace Nadání Josefa, Marie
a Zdeňky Hlávkových 2020, 160 s.,
39 obr., ISBN 978-80-88018-30-8.

Česko-chorvatská trojice mladých badatel-
lek – Andrea Preissová Krejčí, Jitka Stanja
Brdar a Jana Kočí – spojila síly v badatel-
ském projektu a posléze vydání pozoruhod-
né knihy o českém školství a jeho vlivu na
zachování české národní identity v Chor-
vatsku. Monografie, přehledně rozčleněná
do jedenácti kapitol a dále do menších pod-
kapitol, je heuristicky založena na archiv-
ním výzkumu, na příslušné literatuře a také
na nenahraditelných osobních zkušenos-
tech pedagogů žijících a působících v kra-
janském prostředí. Zároveň je metodicky
poučená, podává přehled dosavadního bá-
dání a hodnotí využitelnost dochovaných
pramenů. Má solidní historické zakotvení
(se zřetelem ke krajanské komunitě, její
kultuře a zvláště školství), je však otevřena
k současným problémům i vyhlídkám do
budoucnosti.

Monografie kombinuje části popisné s in-
terpretačními; strukturální a institucio-
nální pohledy vhodně doplňuje biografic-
kými medailony významných osobností
krajanského života a školství v rozpětí čtyř
generací (od klasiků Franty Buriana a Josefa
Matuška až po Jitku Staňovou Brdarovou).
Knihla obsahuje rovněž partie, které svým
zpracováním přesahují interpretační rovinu
a mohou silně zapůsobit na city čtenářů –
platí to zejména o kapitolách „Role českých

škol za domovinské války v Chorvatsku“ (tý-
kající se konfliktu v rozpadající se Jugoslávii
a záchraně dětí, dočasně odvezených z válči-
ště do České republiky) a „Myslím si, že jde
vždycky o jedince, o češství v každém z nás“.
Promyšleně koncipovaná publikace kombi-
nuje hlavní výkladový text s poznámkovým
aparátem a faktografickými tabulkami, je
doplněna soupisem pramenů a literatury,
výstižně popsány dokumentárními fo-
tografiemi, věcným a jmenným (osobním)
rejstříkem. Z hlediska ucelenosti by bylo
bývalo vhodné zařadit ještě rejstřík země-
pisných názvů a hlavně doplnit název ang-
lického souhrnu. Pokud totiž kniha nemá
nikde (ani na titulní stránce, ani u „summa-
ry“) název v angličtině, sotva lze předpoklá-
dat, že si jí (byť i jen na základě bibliogra-
fických údajů) povšimne čtenář neznalý slo-
vanských jazyků. Vzhledem k obecnějšímu
dosahu tématu je to jistě škoda.

Pod zorným úhlem školství jakožto jádra
krajanského života podává monografie vý-
stižný obraz české menšiny v Chorvatsku
od jejích kořenů v 18. století, přes úspěšný
rozvoj od konce 19. století až do součas-
nosti. Vystihuje stav společenství, které je
po institucionální stránce – zejména se
zřetelem k cílevědomému soustředění sil
na poměrně malém teritoriu – nejvýspě-
lejší mezi českými menšinami v zahraničí,
a to i v porovnání s mnohem početnější,
avšak rozptýlenou krajanskou komunitou
v USA. Zhruba desetitisícová komunita má
společenské zázemí v městském i vesnickém
prostředí, disponuje vlastním školstvím,
kulturními a společenskými organizacemi,
nakladatelstvím, učebnicemi, publikacemi
a periodiky všeho druhu (od dětských až
po vědecké). Má svou intelektuální elitu
a hlavně sebevědomí, které vychází z vědo-
mí vlastní životaschopnosti a hmatatelných

úspěchů, dosažených v často obtížných – i válečných – poměrech. Důrazem na skutečnost, že národní identita není samozřejmostí a že je nutné ji neustále pracně kultivovat, se tato menšina může stát inspirací i pro obyvatele České republiky.

Monografie Andrey Preissové Krejčí, Jitky Stanja Brdarové a Jany Kočí je spisem, který přesahuje problematiku jedné z českých zahraničních menšin a na dílčím vzorku se velmi instruktivně dotýká etnické a identitární situace v současné Evropě. Trojice autorek prokázala kompetenci ke zvládnutí zvolené problematiky na vysoké úrovni. Už proto by si kniha kromě nynější nízkonákladové studijní verze zasloužila typograficky náročnější reedici, která by se dostala k širšímu okruhu kulturní veřejnosti.

Jaroslav Pánek

Aleš VYSKOČIL – Zbyněk SVITÁK

Křenová: příběh brněnské ulice

(= Brno v minulosti a dnes,
suplementum č. 26)

Brno, Archiv města Brna 2018, 197 s.,
ISBN 978-80-86736-59-4.

Křenová, ulice na předměstí Brna, jádro jednoho z řady brněnských průmyslových předměstí. Procházela tudy sice významná komunikace na severovýchod a z hlediska brněnské ikonografie raného novověku šlo o důležitou oblast, odkud vedutisté pohlíželi na Špilberk a Petrovské návrší, neboť se zde nabízelo zarámování pohledu výrazným Zderadovým sloupem a sochou svatého Jana Nepomuckého a umocnění vertikály zadního plánu díky síti vodotečí a náhonů v popředí, ovšem jinak místo spíše nenápadné, kterému se „velké dějiny“ vyhýbaly. Jeho zásadní proměny spadají do

druhé poloviny 18. a do 19. století, ale ani ty se žádným zvláštním způsobem neodlišovaly od těch lokalit na jihovýchodě Brna, které v této době ovládl průmysl. Přesto právě Křenové věnovali na dvou stech stranách samostatné, graficky přitažlivé publikace pozornost historici Zbyněk Sviták a Aleš Vyskočil.

Hned na začátku je třeba zdůraznit, že nejde – byť v nejlepší slova smyslu – o vlastivědnou ani regionalistickou práci, jakkoli detailní znalost faktografie je zřejmá a konkrétních údajů obsahuje kniha obrovské množství; zpřesňuje také některé v literatuře tradované omyly. Jako nepřiléhavější označení se zdá být mikrohistorická sonda v oboru urbánních dějin. Kniha dopodrobna líčí stavební a urbanistický vývoj malého celku, který sám není ničím zásadním významný, ale je možné na něm ukázat obecnější trendy či poukázat na analogický vývoj dalších lokalit. Tento v západní a zejména jižní Evropě hojně pěstovaný přístup v rámci studia dějin měst není v České republice příliš obvyklý a recenzovaná publikace se tak svým pojetím z domácí historiografické produkce značně vymyká.

Vedle aplikace zajímavého přístupu z hlediska metodologie a uchopení dějin města je zde další důvod, proč se zabývat dějinami jednoho z brněnských předměstí. Vede odsud totiž přímá linka k pochopení současného Brna – jeho image, rázu městské krajiny i pochopení současných problémů. „Během padesáti let se [v první polovině 19. století] krajina změnila k nepoznání“, píší autoři o krajině v sousedství barokní fortifikace, která až do počátku padesátých let 19. století svírala vlastní královské město Brno. Proměna, zásadní z hlediska urbanistického, hospodářského, demografického i sociologického, která se odehrála na

předměstích, definovala na dlouhá desetiletí charakter celého města Brna.

Právě zde se zrodil v poslední čtvrtině 18. století fenomén průmyslu, který udával městu ráz, stejně jako později v Plzni či Liberci. „V Brně byl [ovšem] nástup průmyslu natolik razantní, překotný a ohromující, že ve své době neměl v celé střední Evropě obdoby,“ pokračují autoři ve stručné a velmi výstižné charakteristice proměn krajiny nejbližšího okolí historického centra (řečeno moderní terminologií) dnešního města Brna (s. 15–20). Trend podpořila ještě rychlá a intenzivní výstavba železničních tratí, které protkaly počínaje již koncem třicátých let 19. století nejhustěji právě rozvíjející se brněnská předměstí. Označení „průmyslová metropole“ bylo pro Brno naprosto přiléhavé ještě po téměř celé 20. století a jakkoli tato charakteristika v současnosti již z velké části neplatí, potýká se město s důsledky industriální éry velmi viditelně dosud.

Proměny Křenové jsou sledovány na časové ose. Mezníky pro kapitoly v této hlavní části knihy (s. 53–153) jsou položeny k roku 1825 (kdy na severním konci zástavby vzniklo, odděleno mostem, nové předměstí Olomoucká ulice) a 1850 (po němž následoval prudký rozvoj území, období tzv. modernizace). Autoři vymezili horní časovou hranici začátkem první světové války, resp. – věrni pozornosti upřené k „malým dějinám“ místa – k vysvěcení farního chrámu Neposkvrněného Početí Panny Marie, k němuž došlo na počátku roku 1914 (nedlouho poté vstoupilo Brno a jeho předměstí do nové etapy svého vývoje jako Velké Brno). Autoři nabízejí čtenáři plastický pohled: střídají perspektivu topografickou, správně-historickou, demografickou a takto získaný podrobný obraz předměstí,

podpořený kvalitními reprodukcemi vedut a starých map a plánů zasazují do kontextu vývoje celého Brna. Podstatnou částí knihy je také uličník, přehled vývoje počtu domů a obyvatel a přehled majitelů domů k jednotlivým časovým mezníkům v období od roku 1785.

Je třeba vyzdvihnout způsob, jakým se autoři vypořádali s úskalími, která skýtá topograficky zaměřené bádání (interpretace kartografických a ikonografických pramenů, identifikace nejednoznačně označených objektů v archivních pramenech, opakované přečíslování domů apod.). Za výsledným, čtivě stylizovaným textem tušíme obrovskou časovou náročnost archivního studia. Další předností je samotná práce se zmíněnými vedutami a starými plány, které autorům rozhodně neslouží pouze jako ilustrace, ale z výkladu je patrné, že jejich výběr a interpretace je provázely po celou dobu přípravy knihy.

Kvalitu publikace zásadně neovlivňují ani drobné terminologické prohřešky (*ptačí pohled*, správně *pohled z ptačí perspektivy*, s. 27). Vytknout lze kromě nich absenci podrobné rekonstrukční mapy, která by přehledně přiblížila rozvoj zástavby a proměny krajiny studované oblasti. Tímto nedostatkem jako by autoři naznačovali, že nehodlají překročit hranici historiografie a rezignují – ke škodě věci – na mezioborové přesahy.

Do závěru, který je hutným shrnutím celé knihy (s. 155–163), autoři vtělili také charakteristiku současné podoby čtvrti (s. 161–163), která je opět platná nejen pro Křenovou: „stále se střídají obytné partie s výrobními areály, tak jako tomu bylo v minulých dobách, které přes proluky pronikají do uliční fronty, domy několikapodlažní a nízké, urbanisticky cenné

realizace i pozůstatky levných staveb dřívějších dob. Zdejší stavby činí ve výsledku z Křenové urbanisticky nečitelnou směs. U komunikace, která bezprostředně navazuje na reprezentativní střed města [...] je to neobvyklé.“ Tato charakteristika rázu části brněnské městské krajiny plynule vycházející z výkladu vybízí nejen k práci na pokračování recenzované knihy (v chronologické nebo ještě spíše v tematické lince na poli architektury, sociologie či demografie), ale především k zamyšlení pro praktikující urbanisty na rozhodujících pozicích.

Eva Chodějovská